

TOIMIJUUS ROMANINAISTEN ARJEN KUVAUKSISSA

Katri Aho ja Emmi Backman

Pro gradu -tutkielma

Sosiaalityö

Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

Jyväskylän yliopisto

Syksy 2018

TIIVISTELMÄ

Toimijuus romaninaisten arjen kuvauksissa

Katri Aho ja Emmi Backman

Sosiaalityö

Pro gradu -tutkielma

Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

Jyväskylän yliopisto

Syksy 2018

Ohjaajat: Kati Närhi ja Johanna Kiili

103 sivua

Tässä tutkielmassa tarkastellaan romaninaisten toimijuuden muodostumista. Tutkielmassa pohditaan sitä, millaisia toimijuuden modaliteetteja romaninaisten arjesta on löydettävissä. Tutkielmassa ollaan kiinnostuttu romanikulttuurin ja naissukupuolen leikkauspisteestä ja siinä ilmenevästä toimijuudesta.

Tutkielman aineisto koostuu kymmenen romaninaisen haastattelusta, jotka on toteutettu kevään 2018 aikana. Haastattelut ovat olleet puolistrukturoituja teemahaastatteluja. Aineistoa on analysoitu sisällönanalyysin keinoin. Tutkielman teoreettinen viitekehys muodostuu toimijuuden teoretisoinnista sekä tarkemmin toimijuuden modaliteettimallista. Toimijuuden muodostumista tässä aineistossa tarkastellaan sekä aineistolähtöisesti että teorialähtöisesti modaliteettimallia hyödyntäen.

Tutkielman tuloksissa romaninaiset kuvaavat arkista toimijuuttaan erityisesti kotiin, perheeseen ja läheissuhteisiin liittyen. Romaninaiset kertoivat arkisesta toimijuudestaan myös työelämään ja koulutuksen liittyen. Uskoon liittyvät asiat olivat myös yksi tärkeä arjen osa haastatelluille. Lisäksi romaninaisten toimijuutta määrittää ja muotoilee romaniasu. Asu herättää romaninaisissa voimakkaita tunteita ja sen pukemiseen ja kantamiseen liittyy ristiriitaista suhtautumista, joka muuttuu iän ja ajankohdan muuttuessa. Tulosten mukaan romaninaiset kohtaavat edelleen arjessaan ennakkoluuloja ja lain vastaisia syrjiviä käytäntöjä. Syrjintä on romaninaisille arkea. Se on huutelua kadulla, seuraamista ja asioinnin estämistä kaupoissa ja syrjiviä käytäntöjä työ- ja harjoittelupaikoissa. Kokemastaan syrjinnästä huolimatta romaninaiset ovat ylpeitä kulttuuritaustastaan. Tulosten mukaan romaninaisten toimijuuteen kodin piirissä liittyy vahvasti naisen rooli kodin puhtauden ylläpitäjänä, mihin opitaan lapsesta saakka vanhempia seuraamalla. Romaninaisten toimijuudelle tärkeää on perhekäsityksen laajuus ja suvun merkitys. Tulosten mukaan romaninaiset hakeutuvat pitkälti sosiaali-, kasvatust- ja ravitsemusalalle, ja alan valintaan vaikuttaa romaniasun käyttömahdollisuudet. Romaninaisilla on vahva halu työllistyä, ja syrjintäkokemukset työelämässä vaihtelevat yksilöittäin. Tuloksissa tuli esille myös, että usko on romaninaisille tärkeä voimavara, josta saa tukea arjessa ja elämän vaikeina hetkinä.

Avainsanat: romaninainen, toimijuus, toimijuuden modaliteetit

SISÄLLYS

1 Johdanto	4
2 Romanien asema Suomessa	6
2.1 Romanien historia ja aseman kehittyminen	6
2.2 Romanien syrjintä Suomessa	10
2.3 Romanikulttuurin tavoista	15
2.4 Romaninaiset aiemman tutkimuksen valossa	19
3 Toimijuus	26
3.1 Näkökulmia toimijuuteen	27
3.2 Intersektionaalinen toimijuus	32
3.3 Toimijuuden modaliteetit	35
3.4 Toimijuuden modaliteetit aiemmassa tutkimuksessa	40
4 Tutkimusasetelma	42
4.1 Tutkimustehtävä ja tutkimuskysymykset	42
4.2 Aineistonkeruu ja aineisto	43
4.3 Analyysimenetelmä ja analyysin eteneminen	47
4.4 Tutkimuseettiset ratkaisut	50
5 Tulokset	53
5.1 Asu	53
5.2 Perhe, koti ja läheissuhteet	60
5.3 Syrjintäkokemukset	68
5.4 Työ ja koulutus	76
5.5 Usko	81
6 Johtopäätökset ja pohdinta	86
6.1 Tulosten yhteenveto ja johtopäätökset	86
6.2 Tutkielman luotettavuus	90
6.3 Lopuksi	92
7 Lähteet	95

Kuviot

Kuvio 1 Jyrkämä: toimijuuden koordinaatit. Kuvio artikkelista Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä. Gerontologia 4/2008. 38

Kuvio 2 Jyrkämä: toimijuuden modaliteetit. Kuvio artikkelista Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä. Gerontologia 4/2008. 39

1 Johdanto

Romanien historia Suomessa ulottuu noin viidensadan vuoden taakse, mikä tekee romaneista yhden Suomen vanhimmista kulttuurivähemmistöistä. Romanit ovat näkyvä vähemmistö valtaväestöstä poikkeavan pukeutumisensa vuoksi. Romaneilla on myös oma kieli, jota osaa nykypäivänä yhä harvempi romani. Kulttuurille tärkeitä piirteitä ja arvoja ovat vanhempien ihmisten kunnioittaminen, laaja perhekäsitys ja tarkasti noudatetut puhtaussäännöt. Romanikulttuurissa sukupuolirollit ovat valtaväestöön verrattuna perinteisemmin jakautuneet, sillä romaninaiset ovat usein perheen “sydämiä” kantaessaan päävastuun kodin puhtaanapidosta ja lastenhoidollisista asioista. Romanit ovat täysivaltaisia Suomen kansalaisia, ja heillä on lakiin kirjattu yhdenvertainen asema yhteiskunnassamme täysin kansalaisoikeuksin ja -velvollisuuksin (Perustuslaki 731/1999; Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014). Yhdenvertaisuuden toteutuminen on kuitenkin käytännössä puutteellista, ja romanit kohtaavat arjessaan edelleen voimakkaita ennakkoluuloja ja syrjintää etnisen taustansa vuoksi (Vähemmistövaltuutettu 2014; STM 2004).

Romanit kohtaavat arjessaan tiettyjä tekijöitä, jotka rajoittavat tai jopa estävät heidän toimintaansa, mutta myös tekijöitä, jotka mahdollistavat ja avaavat toiminnalle mahdollisuuksia. Romaninaisten arkea ja sen toimintakenttiä voidaan tarkastella toimijuuden näkökulmasta. Toimijuuden teoretisoinnissa on kyse rakenne-toimija -kaksijakoisuudesta, jonka mukaan yksittäiset toimijat yhtäältä toimivat vallitsevien rakenteiden puitteissa, mutta toisaalta jatkuvasti muokkaavat niitä omalla toiminnallaan (Giddens 1984).

Tässä tutkielmassa tarkastelemme naissukupuolen ja romanikulttuurin leikkauspistettä toimijuuden viitekehyksestä. Näkökulmana on, että naiset eivät itsessään ole yksi yhtenäinen ryhmä, vaan erilaiset erot, kuten esimerkiksi etnisyys ja sukupuoli, halkovat toisiaan. Tällöin puhutaan intersektionaalisuudesta, jossa huomioidaan se, että naisia ei luokitella vain sukupuolikategoriaan, vaan muut erot kategorian sisällä voivat saattaa yhden syrjinnän kohteeksi tai sitä vastoin tuoda etuoikeuksia toiselle. (Karkulehto, Saresma, Harjunen, & Kantola 2012, 17.) Tarkastelemme romaninaisten arkisia toimintakenttiä ja näkemyksiä arjesta. Tutkielman tarkoitus on selvittää, mistä romaninaisten arkinen toimijuus muodostuu,

ja minkälaisia toimijuuden modaliteetteja romaninaisten arjen kuvauksista on löydettävissä. Erityisesti romaninaisten kokemukset ovat usein jääneet tutkimuksissa vähälle huomiolle, eikä sukupuoli ole ollut romanitutkimuksessa suosittu näkökulma (Markkanen 2003, 3; Seikkula & Rantalaiho 2012, 40). Lisäksi vain sukupuolten tasa-arvoon keskittyvissä tutkimuksissa on usein jäänyt huomiotta esimerkiksi etnisyyden ja sukupuolen yhteisvaikutus (Karkulehto ym. 2012, 19), joka tässä tutkielmassa halutaan tuoda esille, sillä tutkimuskohteena ovat etniseen vähemmistöön kuuluvat naiset. Rakenteelliseen sosiaalityöhön liittyvä vahvasti ihmisten perus- ja sosiaalisten oikeuksien toteutuminen, ja marginaaliasemassa olevien näkökulmien huomioiminen on yksi sosiaalityön tehtävistä (Pohjola 2011, 215).

Seuraavaksi luomme pohjaa tutkimuksen laajemmalle taustalle kuvaamalla romanien historiaa ja asemaa sekä sen kehittymistä. Tarkastelemme myös romanien kokemaa syrjintää Suomessa aiheesta tehtyjen selvitysten valossa. Käymme läpi myös romanikulttuurille ja etenkin romaninainiin liittyen tyypillisiä tapoja ja käytäntöjä, jotka ovat tämän tutkielman kannalta olennaisia. Sen jälkeen luomme katsauksen aiempaan tutkimukseen romaninainiin liittyen. Tarkastelemme tämän jälkeen toimijuuden käsitettä ja siitä käytyä keskustelua, ja tarkennamme toimijuuden modaliteettimalliin tämän tutkielman teoreettisena viitekehyksenä. Erittelemme myös toimijuuden modaliteettimallia hyödyntänyttä aiempaa tutkimusta. Tutkimusasetelma-luvussa pohjustamme tutkimuksen lähtökohtia ja käymme läpi tutkimuskysymykset, sekä esittelemme keräämämme aineiston, sen keruuseen ja analyysimenetelmään liittyvät seikat. Tämän jälkeen esittelemme tutkielman tulokset. Lopuksi vedämme tutkielman tuloksia yhteen ja suhteutamme tuloksia myös laajempaan yhteiskunnalliseen kehykseen.

2 Romanien asema Suomessa

Romanien historia Suomessa on pitkä ja monivaiheinen, ja romanien asema suomalaisessa yhteiskunnassa on muuttunut ajan kuluessa. Vaikka romanien asema on vähitellen kohentunut, kohtaavat he vähemmistön edustajina edelleen ennakkoluuloja ja syrjintää. Tässä luvussa luomme katsauksen romanien historialliseen tilanteeseen ja oikeudelliseen asemaan. Käymme läpi myös romanikulttuurille tyypillisiä tapoja ja käytäntöjä, jotka ovat romaninaisia tutkittaessa relevantteja. Luomme katsauksen myös romaninaisia käsittelevään aiempaan tutkimukseen.

2.1 Romanien historia ja aseman kehittyminen

Romanien historiaan liittyen on säilynyt hyvin vähän tekstejä, ja vasta viime vuosikymmeninä romanit ovat itse alkaneet tuottaa romanikirjallisuutta. Vähäiset viittaukset romaneihin historiassa ovat osaltaan informatiivisia, mutta moni teksteistä on myös romaneita arvostelevaa. Kyseinen vähemmistö esitetäänkin kirjallisuudessa usein etäisinä *toisina*. Euroopan historiassa romaneihin kohdistettiin 1900-luvulla vahvoja negatiivisia ennakkoluuloja, jotka olivat osin seurausta tiettyjen valtioiden rankasta romanivastaisesta politiikasta. (Ravnbøl 2010, 5–6.) Iso osa Euroopan romaniväestöstä on yhä edelleen marginaaliasemassa. Voidaan siis huomata, ettei yhteiskunnallinen ja institutionaalinen syrjintä romaniväestöä kohtaan ole rakenteellisenä ongelmana hävinnyt. Romanit kohtaavat syrjintää edelleen laajasti tärkeillä arjen toimintakentillä kuten terveydenhuollon, koulutuksen, asumisen, työllisyyden ja sosiaalipalveluiden piirissä. (mt., 6–7.)

Romanit jakavat myös yhteisen monimuotoisuuden historian, sillä vähemmistö on jakautunut ympäri Eurooppaa eri maihin. Romaneilla on laajalle levittäytyneisyydestään huolimatta vahva yhteenkuuluvuuden tunne, sillä romanit jakavat kieleen, kulttuuriin ja historiaan liittyviä samankaltaisuuksia. Romaniväestön sisällä kuitenkin on paljon paikallisia eroja juuri sen vuoksi, että väestö asuu monessa eri maassa. (mt., 7.)

Suomen romanit ovat olleet jo kauan osa suomalaista yhteiskuntaa, ja etnisenä vähemmistönä romanien historia maassamme on monivaiheinen. Romanit ovat olleet Suomessa noin 500 vuotta, ja tällä hetkellä heitä asuu Suomessa arviolta 10 000 (STM 2004, 3). Suomen romaneista ei ole saatavilla tarkkaa lukumäärää, sillä Suomessa etniseen alkuperään liittyvien henkilötietojen käsittely on kielletty (Henkilötietolaki 523/1999 § 11.1). Romanit ovat Suomen kansalaisia, ja siten omaavat täydet kansalaisoikeudet ja -velvollisuudet. Omasta kulttuurisesta identiteetistään huolimatta romanit tuntevat olevansa vahvasti myös suomalaisia. (STM 2004, 3.) Romanien asema Suomessa ei kuitenkaan aina ole ollut sellainen kuin tänä päivänä, vaan vähemmistön asema yhteiskunnassa on ollut aiemmin hyvin heikko.

Romanien arvioidaan saapuneen Suomeen 1500-luvulla, jolloin vähemmistöön suhtauduttiin valtaväestön puolesta kielteisesti. Kielteinen asenne näkyi esimerkiksi romanien kirkollisten toimitusten ja sairaanhoidon kieltämisenä. Romanien asemaa heikensi entisestään muun muassa vuonna 1637 voimaan astunut hirttolaki. (STM 2004, 6.) Romanit oli asetettu karkotettavaksi maasta, ja mikäli heitä olisi tavattu Suomessa asetetun määröpäivän jälkeen, olisi heidät tulleet vangita, omaisuus anastaa ja hirttää ilman oikeusprosessia (Rekola 2012, 23). Laki jäi tiettävästi voimaan vain teoriassa. Se oli kuitenkin voimassa melko pitkään, sillä tappomääräys kumottiin lopullisesti vasta vuonna 1748. (mt., 24.)

Romanien asemaa leimasi 1800-luvulla edelleen irtolaisuus, josta saattoi seurata pidätyksiä, kuulusteluja ja rangaistuksia, kuten pakkotyötä. Irtolaistuomioiden jakamiseen ei kuulunut oikeudenkäyntiä tai mahdollisuutta valittaa niistä. Romanien lisäksi irtolaislait kohdistuivat muihinkin, mutta romanit saivat osakseen ankarimman osan laista, sillä laki määritteli lähtökohtaisesti kaikki romanit irtolaisiksi. Heidät tuli ottaa välittömästi kiinni ja toimittaa kuulusteltaviksi. (Tervonen 2012a, 121–122.) Vuoden 1883 irtolaisasetuksessa romanit poistettiin omana ryhmänään irtolaispolitiikan kohteista, ja irtolaisuuden määritelmä muutettiin koskemaan työtä kaihtavia, siveettömiä tai pahantapaista elämää eläviä (mt., 123).

Romanien historiaa Suomessa määrittää pitkään voimassa ollut ajatus vähemmistön sopeuttamisen ensisijaisuudesta. Romanien sopeuttaminen suomalaiseen yhteiskuntaan oli 1800-luvulla pitkään yleisenä tavoitteena (STM 2004, 6). Romanien aseman kehittymiseen

liittyi vahvasti esillä ollut “mustalaiskysymys”, jolla tarkoitettiin keskustelua romanivähemmistön sosiaalisesta, uskonnollisesta ja poliittisesta asemasta. Siihen aikaan suomenmielisillä oli voimakas halu luoda “kieleltään ja mieleltään” yhtenäinen kansa, minkä voi nähdä vaikuttavan kysymyksen taustalla. Romaniväestön asemasta käytyyn keskusteluun liittyi monenlaisia huolia, ja ongelmallisena nähtiin muun muassa romaneihin vahvasti liitetty irtolainen elämäntapa, johon yhdistettiin edelleen laiskuus ja kerjäläisyys. Lisäksi romanien kielellistä ja kulttuurista erilaisuutta pidettiin ongelmallisena, ja niiden hävittämisestä tehtiin ehdotuksia. (Tervonen 2012a, 84–85.)

Assimilaatiopolitiikkaa jatkettiin 1900-luvun puoleen väliin saakka, ja romaniväestön sulauttamiseen osaksi pääväestöä pyrittiin edelleen. Jo pari sataa vuotta aiemmin käynnistynyt keskustelu liittyen romanilasten ja -nuorten pakkohuostaanottoihin jatkui läpi 1800-luvun, ja niitä alettiin toteuttaa käytännössä toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä laajemmin (Tervonen 2012a, 85; STM 2004, 6). Nämä käytännöt ovat vaarantaneet romanilasten mahdollisuudet sukulaisuussuhteiden ylläpitämiseen ja romani-identiteetin kehittymiseen (Friman-Korpela 2014, 70).

Vähemmistöpolitiikan suunta alkoi muuttua, kun ensimmäinen syrjinnän kieltävä laki astui Suomessa voimaan 1970-luvun lopussa. Romanien taloudellisen, sivistyksellisen ja sosiaalisen aseman parantamiseksi aloitettiin yhteiskunnallisia toimia. (STM 2004, 3.) Laki mustalaisten asumisolojen parantamisesta astui voimaan vuonna 1975. Asenteet romaniväestöä kohtaan alkoivat muuttua sallivammiksi, ja julkisuudessa alkoi näkyä kriittistä keskustelua yhteiskunnan syrjivistä asenteista ja rakenteista. (Tervonen 2012b, 193).

Yksi merkittävimmistä uudistuksista romanien asemassa oli tästä muutama vuosikymmen eteenpäin tapahtunut vuoden 1995 perusoikeusuudistus, jossa romaniväestön oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan sisällytettiin perusoikeuksiin (Friman-Korpela 2014, 60; STM 2004, 5). Laajemmassa mittakaavassa romanien aseman kohentumisen taustalla voidaan nähdä myös Euroopan ihmisoikeussopimuksen (EIOS) hyväksyminen vuonna 1950 ja siinä turvatut oikeudet sekä Euroopan sosiaalisen peruskirjan (ESP) hyväksyminen vuonna 1961 (Mikkola 2017, 39). Kummankin sopimuksen lähtökohtana on kaiken syrjinnän kieltäminen (mt., 40). Esimerkiksi EIOS:ssa turvataan sopimuksessa tunnustetut oikeudet ja

vapaudet kaikille ilman kansalliseen tai yhteiskunnalliseen alkuperään tai kansalliseen vähemmistöön tai muuhun asemaan perustuvaa syrjintää (Euroopan ihmisoikeussopimus 63/1999 14 artikla). Myös Euroopan sosiaalisessa peruskirjassa on samankaltainen syrjinnän kieltävä artikla (Euroopan sosiaalinen peruskirja 80/2002 E artikla). Henkilön oikeuksien tullessa loukatuiksi, tulee kyseisellä henkilöllä olla käytettävissään tehokkaat oikeussuojakeinot. Rikkomusten tulee olla sanktioituja ja tekijä tulee saattaa rikosoikeudelliseen vastuuseen. (Mikkola 2017, 43.) Suomessa yhdenvertaisuusvaltuutettu on viranomainen, jolle voi ilmoittaa syrjintäkokemuksistaan.

Suurin osa kansainvälisesti sovitusta ihmisoikeuksista on kirjattu perusoikeuksina Suomen perustuslakiin (Mikkola 2017, 45). Vuonna 2000 uudistuneessa Suomen perustuslaissa esiin tuodun yhdenvertaisuuden mukaan ketään ei saa asettaa eriarvoiseen asemaan muun muassa alkuperän, uskonnon tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. (Perustuslaki 731/1999 § 6). Uudistuksen yhteydessä perustuslakiin kirjattiin romanien oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan (Perustuslaki 731/1999 § 17). Nämä ovat konkreettisia esimerkkejä yleisen ilmapiirin muutoksesta ja suunnan muutoksesta vähemmistökulttuurien säilyttämisen tukemiseksi sulauttamispyrkimysten sijaan.

Romanien oikeuksia täydentää lisäksi erillinen vuonna 2004 säädetty yhdenvertaisuuslaki, jota uudistettiin vuonna 2014 (Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014). Laki huomioi tarkemmin yhdenvertaisuuden tärkeyden esimerkiksi työelämässä, ja velvoittaa muun muassa työnantajatahoa yhdenvertaisuuden toteuttamiseen henkilöstöä valittaessa ja sitä koskevia ratkaisuja tehtäessä (Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014 § 7). Yhdenvertaisuuslaki takaa romaneille yhdenvertaisen aseman esimerkiksi työnhaussa, ja pyrkii vaikuttamaan etnisiin perustein tapahtuvaan työsyryntään. Nykyään romanit ovat siis täysivaltaisia Suomen kansalaisia ja heillä on täydet kansalaisoikeudet- ja velvollisuudet. (STM 2004, 3.) Vaikka romanien asema on monin tavoin parantunut Suomessa ja sen eteen on tehty paljon asioita, ei vähemmistö ole vielä käytännössä tasa-arvoisessa asemassa. Oikeudellisesta tasa-arvostaan huolimatta romanit kohtaavat edelleen arkipäivän rasismia. (STM 2004, 4.)

2.2 Romanien syrjintä Suomessa

Suomessa perustuslakiin on kirjattu yhdenvertaisuuden periaatteet ja syrjintäkielto. Perustuslain luvun 2 artikla 6 toteaa, että ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella (Perustuslaki 731/1999 § 6). Suomessa romanien asemaa on pyritty parantamaan myös erityistoimin ja erilaisin poliittisin ohjelmin, kuten esimerkiksi Suomen romanipoliittisen ohjelman avulla (STM 2009). Yleinen hyvinvointipolitiikka on myös parantanut kaikkien Suomen kansalaisten elinolosuhteita toisen maailmansodan tuoman yhteiskunnallisen murrosvaiheen jälkeen.

Romanit ovat silti keskimäärin valtaväestöä heikommassa taloudellisessa ja sosiaalisessa asemassa. Lakien ja sopimusten osalta puitteet yhdenvertaisuuden toteutumiseksi ovat pääosin Suomessa kunnossa ja Suomi on mukana tärkeissä sosiaalisia ihmisoikeuksia koskevissa kansainvälisissä sopimuksissa. Osaa näistä Suomi on vienyt perustuslaissaan jopa Euroopan sosiaalista peruskirjaa pidemmälle (esim. köyhyyden ja syrjäytymisen torjunta, huolenpidon viimesijainen järjestäminen). (Mikkola 2017, 46.) Silti lienee vielä tehtävää, juuri esimerkiksi romanivähemmistön kohdalla.

Romanien arkielämän syrjintäkokemuksia on kartoitettu vähemmistövaltuutetun tekemässä selvityksessä (Vähemmistövaltuutettu 2014). Selvityksessä keskityttiin etenkin työn ja asumisen osa-alueisiin, mutta siinä nostettiin esiin myös muita arkisia tilanteita, joista vastaajat saivat kertoa vapaamuotoisesti. Selvityksessä kysyttiin myös, onko romanikulttuurissa jotakin osa-alueita, joista olisi koettu haittaa. (mt. 90–95.) Selvityksen mukaan kaikista romanivastaajista (n=248) yhteensä 52,6 prosenttia oli hakenut viimeisen viiden vuoden aikana työpaikkaa, ja heistä 53,8 prosenttia oli kokenut tuona aikana syrjintää työhaussa. Vastaajista suuri osa oli sitä mieltä, että erityisesti romanivaatetus ja erityisesti romaninaisten romanihame vaikeuttaa työpaikan saamista, ja on ylipäänsä työelämän kannalta hankala tekijä. Selvityksen mukaan myös muissa tutkimuksissa on havaittu, että henkilöillä, jotka ulkonäöltään poikkeavat valtaväestöstä, on enemmän syrjintäkokemuksia

kuin enemmän valtaväestöä muistuttavilla. Romaniväestöllä tällainen valtaväestöstä poikkeava piirre on usein tietynlainen, heidän kulttuuriinsa kuuluva asu. Tärkeää olisikin pohtia, miksi tietynlainen työasu on Suomessa pääsääntöinen normi. Keskustelua olisi syytä käydä myös romaniyhteisön sisällä sen ongelmallisuudesta, jos yksittäinen romani joutuu kieltäytymään tarjotusta työstä peläten sitä, että työpukeutuminen loukkaisi omaa yhteisöä. (Vähemmistövaltuutettu 2014, 25–26.)

Yhdenvertaisuuslaissa on maininta myös erilaisen kohtelun oikeuttamisperusteista (1325/2014, 11 §), jossa mainitaan että erilainen kohtelu ei ole syrjintää, jos kohtelu perustuu lakiin ja sillä on muutoin hyväksyttävä tavoite ja keinot tavoitteen saavuttamiseksi ovat oikeasuhtaisia. Työskenteleminen esimerkiksi sairaalassa tai terveydenhuollon yksiköissä vaatii varmasti työasun käyttöä jo potilasturvallisuuden kannalta, joten lienee mahdollista, että tällaisilla työpaikoilla saatetaan törmätä erilaiseen kohteluun. Vähemmistövaltuutetun selvityksessä eräs romaninainen vastasi, että vaatteet rajoittavat, sillä hän ei ole voinut ottaa vastaan kaikkia tarjottuja töitä, koska romaninaisena ei voi valita, miten pukeutuu, jos on alkanut käyttää romanihametta. Tässä törmätään siihen, että oikeus omaan kulttuuriin säilyy, mutta tietyt yksilönvapaudet eivät pääse toteutumaan. Yhdenvertaisuuslaki (1325/2014 2 §) ei kuitenkaan ulotu yksityis- ja perhe-elämän piiriin kuuluviin tekijöihin.

Romanien koulutustaustaa on kartoitettu eri selvityksissä. Näyttäisi siltä, että osittain myös koulutustaso estää romanien työllistymistä ennakkoluulojen ja syrjinnän lisäksi. Suomen koko väestöön verrattessa vähemmistövaltuutetun selvitykseen osallistuneiden romanien koulutustaso oli selvästi alempi. Koko suomen väestöstä korkeintaan perusasteen koulutuksen suorittaneita oli vuonna 2012 31,5 % väestöstä. Toisen asteen tutkinnon oli suorittanut 39,9 % ja 28,7 % oli suorittanut vähintään alimman korkeakoulututkinnon. (SVT 2012.) Vähemmistövaltuutetun selvitykseen osallistuneista romaneista vastaavat luvut olivat seuraavanlaiset: 57,3 % oli suorittanut korkeintaan peruskoulun, 33,1 % oli suorittanut toisen asteen koulutuksen ja 9,6 % omasi korkeakoulututkinnon (Vähemmistövaltuutettu 2014, 28).

Se, että romaniväestöstä suuri osa jää koulutuksen tai työelämän ulkopuolelle ei palaudu ainoastaan romaniyksilön valintoihin tai romanikulttuurin arvoihin. Työnhakijana olevien romanien kokemusten perusteella työhön liittyvä syrjintä ja ennakkoluulot ovat erittäin

yleisiä, ja moni romaninuori joutuukin sen vuoksi pettymään työnhaussa, vaikka tehtävään vaadittavan koulutuksen omaisikin (Syrjä & Valtakari 2008, 69). Syrjä & Valtakari ovat selvittäneet romanien työmarkkinoille sijoittumista ja sen edistämistä työ- ja elinkeinoministeriön (2008) tutkimuksessa. Tutkimus on kohdistunut erityisesti työnhakijana olevien romanien tilanteen kartoittamiseen. Työllistymisen esteet ovat monitahoisia, ja alhainen koulutustaso tai työkokemuksen puute ovat syitä, jotka hankaloittavat työllistymistä kenen tahansa kohdalla. Romanien työmarkkinoille integroitumisen selkeitä esteitä ovat olleet syrjintä erityisesti työhönottotilanteissa, mutta myös koko väestöryhmää leimaavat kielteiset stereotyyppit, kuten oletukset siitä, että romanit olisivat haluttomia työhön tai epäluotettavia. Suomalaista yhteiskuntaa leimaa vahva työn eetos, ja työ on vahva elämää strukturoiva tekijä. On kuitenkin väärä ennakkoluulo, että romanit eivät olisi perinteisesti tehneet työtä. Työ on vain aiemmin voinut olla erilaista, sillä se on kulkenut mukana ja ollut myös sosiaalisen kanssakäymisen väline. (Syrjä & Valtakari 2008, 40, 34.) Lisäksi romanien työmarkkinoille sijoittumista on vaikeuttanut myös suhtautuminen romaneiden pukeutumiseen, joka vaikuttaa etenkin romaninaisten työllistymiseen. (mt., 40.)

Työmarkkinoiden lisäksi romanit kohtaavat arjessaan syrjintää asumiseen liittyvissä asioissa. Vähemmistövaltuutetun (2014) selvityksen mukaan hieman alle puolet viimeisen viiden vuoden aikana asuntomarkkinoilla toimineista kertoi kohdanneensa etnisen taustansa vuoksi syrjintää valtion tukemia vuokra-asuntoja hakiessaan. Valtion tukemia vuokra-asuntoja merkittävämmiin syrjintää esiintyy vapaarahoitteisten vuokra-asuntojen haussa, sillä vastaajista 54,7% katsoi tulleen syrjityksi etnisen taustansa vuoksi. Sukupuolittain tarkasteltuna romaninaiset kohtaavat romanimiehiä enemmän syrjintää asuntomarkkinoilla, mikä voi johtua romaninaisten roolista perheen asioiden ja viranomaisyhteistyön hoitajana. Ylipäätään romanien kokemaa syrjintää asumisen piirissä saattaa selittää romanien hyvä tietoisuus omista oikeuksistaan, sekä asumisen tasainen jakautuminen ja vähäinen segregatio, sillä romanit asuvat samoilla alueilla yhdessä valtaväestön edustajien kanssa. (mt., 39–41.) Yksityisillä asuntomarkkinoilla syrjintää ei näytä selittävän työllisyyteen tai koulutustasoon liittyvät seikat, sillä 50% korkeakoulutuksen omaavista on myös kohdannut syrjintää. Syrjintäkokemusten vuoksi moni romani jättää hakematta yksityisiä vuokra-asuntoja. (mt., 41–42.)

Syrjintäkokemusten suuri määrä yksityisillä asuntomarkkinoilla kielii arkipäivän rasismista ja vuokranantajien vahvoista ennakkoluuloista romaniväestöä kohtaan. Syrjinnän kiello koskee julkisen toiminnan lisäksi kuitenkin myös yksityisiä vuokranantajia (Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014 § 2), mikä tekee yksityisen vuokranantajan toiminnasta tällöin lainvastaista. Vaikka romanit kertovat kohdanneensa paljon syrjintää, ei tapauksista kuin pieni osa ilmoiteta tai valiteta eteenpäin. Yksityisillä markkinoilla syrjintää kohdanneista ainoastaan 15,1% teki ilmoituksen tapauksesta. Ilmoituksen tekemättä jättämistä perustellaan muun muassa sillä, että syrjintä on niin arkipäiväistä, ettei siitä jakseta ilmoittaa, tai ilmoituksen tekemisestä ei koeta olevan mitään hyötyä. (Vähemmistövaltuutettu 2014, 42–43.) Kielteiset kokemukset asuntomarkkinoilla eivät palaudu ainoastaan syrjinnän kiellon rikkomuksiin, vaan joidenkin tapausten taustalla voivat vaikuttaa mitkä tahansa asumisen järjestymistä estävät seikat, kuten vuokratarjot tai kaupungin heikko asuntotarjonta. Romanihakijalle tarjottu asunto voidaan myös hylätä hakijan itsensä toimesta, mikäli se ei täytä kulttuurin asettamia edellytyksiä. (mt., 59.)

Vähemmistövaltuutetun mukaan romanikulttuurin on toisinaan esitetty kuuluvan vain romaneille, eli kulttuuriin kuulumattomilla ei näin ollen olisi oikeutta arvostella kulttuuriin kuuluvia tapoja (mt., 5). Kulttuuriin kuuluvia tapoja on vähemmistövaltuutetun mukaan kuitenkin arvioitava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutumisen näkökulmasta. Mikäli romaniyhteisössä esiintyisi sellaisia tapoja tai käytäntöjä, jotka esimerkiksi rajoittaisivat yksilön oikeuksia, ei tilannetta voisi pitää vain romaniyhteisölle kuuluvana asiana. (mt., 5–6.) Tällaiset yksilön oikeuksien ja etniseen ryhmään kuuluvien tapojen päällekkäisyydet ovat monimutkaisia ja vaikeita tilanteita, mutta yksilön oikeuksien turvaamisesta tulee pitää kiinni.

Romanien puutteelliseen yhdenvertaisuuteen on kiinnitetty huomiota. Sosiaali- ja terveysministeriö (2009) toteutti Suomen romanipoliittisen ohjelman, jonka lähtökohtana oli tieto siitä, ettei romanien yhdenvertaisuus toteudu tasa-arvoisesta oikeudellisesta asemasta huolimatta käytännön tasolla ja romanien arjessa. Ohjelman tavoitteena oli laatia konkreettinen ja laaja toimenpideohjelma, jonka avulla voitaisiin pysyvästi vaikuttaa romaniväestön yhdenvertaisuuden ja osallisuuden toteutumiseen sekä marginalisoitumisen ehkäisemiseen. (STM 2009, 18.) Ohjelman tavoitteet ja linjaukset voidaan nähdä kulkevan samoilla linjoilla kuin monen kansallisen ohjelman, joissa romanivähemmistön tarpeet tulee

huomioida. Vaikka romanit ovat yksi Suomen vanhimmista vähemmistöistä, jää vähemmistö ja sen tarpeet helposti kehittämistyön varjoon. Sen vuoksi tarvitaan erityistoimenpiteitä ja huomion keskittämistä siihen, miten eroja suhteessa valtaväestöön voidaan tasoittaa ja romanien osallisuutta lujittaa. (mt., 27.)

Ohjelmaan kuului sekä lyhyen että pitkän ajan tavoitteita, joilla pyrittiin tuomaan romanien osallisuutta ja yhdenvertaisuutta vahvemmin osaksi yhteiskunnan toimintoja. Ohjelman painopisteitä olivat lasten ja nuorten osalta koulutukseen osallistumisen vahvistaminen, sekä aikuisten osalta koulutukseen hakeutumisen vahvistaminen ja työmarkkinoille sijoittumisen edistäminen. Muita yleisempiä painopisteitä olivat yhdenvertaisen kohtelun ja palveluihin pääsyn edistäminen, kielen ja kulttuurin säilymisen tukeminen, yhdenvertaisuuden edistäminen ja syrjinnän ehkäiseminen sekä romanipolitiikan vahvistaminen ja romaniväestön osallistumismahdollisuuksien vahvistaminen. (mt., 28–29.) Ohjelmassa tuotiin esiin myös konkreettisia ohjeita linjausten toimeenpanemiseksi. Esimerkiksi aikuisten romanien koulutuksen vahvistamiseksi ohjelma ehdottaa laajaa selvitystä romanien koulutustarpeista niin, että koulutusta voidaan suunnata ja kehittää suuntaan, mikä tukee sekä romanien omia että työelämän tarpeita (mt., 45). Työmarkkinoille sijoittumisen edistämiseksi ehdotetaan etenkin romaninaisten kannustamista yrittäjyyteen esimerkiksi osuuskuntamuotoisen yrittäjyyden avulla (mt., 51). Työnantajapuolella muutokseksi ehdotetaan muun muassa tiedottamista syrjinnän ehkäisemiseksi ja ennakkoluulojen purkamiseksi, jotta syrjimättömät rekrytointi- ja työelämäkäytännöt voisivat kehittyä (mt., 52).

Tavoitteena vuoden 2009 romanipoliittisessa ohjelmassa oli, että Suomi olisi vuonna 2017 Euroopan romaniväestön yhdenvertaisuuden ja osallisuuden edistämisen edelläkävijämaa (STM 2009, 28). Sosiaali- ja terveysministeriön (2018) vuosien 2018–2022 romanipoliittisen ohjelman (Rompo 2) päätavoitteena on ensimmäisen ohjelman tapaan tukea romanien yhteiskunnallista integraatiota, joka on jatkunut myönteisenä. Tavoitteena on tukea myös romanien kulttuuristen ja sosiaalisten oikeuksien myönteistä kehitystä. Uudessa ohjelmassa on huomioitu myös aiemmasta romanipoliittisesta ohjelmasta saatu seurantatieto, jonka perusteella romanien yhteiskunnallisen integraation edellytyksenä on se, että paikallis- ja aluetasolla lisätään romanasioissa yhteistyön määrää, vaikuttavuutta ja suunnitelmallisuutta.

Ehdotuksena romanipoliittisessa ohjelmassa 2018–2022 on, että valmisteilla olevan maakuntalain yhteydessä luodaan maakunnallisia romaniohjelmiä.

2.3 Romanikulttuurin tavoista

Romaniväestöllä on tiettyjä tapoja ja käytäntöjä, jotka poikkeavat valtaväestölle tyypillisestä toiminnasta. Osaan tavoista voidaan viitata myös tietynlaisina sääntöinä. Jotkin romanitavat voivat olla hyvin lähellä valtaväestön toimintamallia toisten käytäntöjen erotessa puolestaan hyvin paljon niistä. Romaniväestön tapojen ja käytäntöjen taustalla vaikuttavat arvot ja ymmärrykset voivat olla syvästi erilaisia valtaväestön näkökulmaan nähden. Siinä missä valtaväestön edustaja näkee juuri pestyt vaatteet puhtaina, voivat ne romanin näkökulmasta olla likaisia, jos samassa koneessa ovat pyörineet sekä alus- että päällysvaatteet. Erittelemme seuraavaksi muutamia romaniväestölle tyypillisiä tapoja ja käytäntöjä, sekä niiden taustalla vaikuttavia arvoja ja ymmärryksiä. Tärkeää on kuitenkin muistaa, että jokainen romani ei noudata romanitapoja täsmälleen samanlaisina ja samalla tavalla (Markkanen 2003, 235).

Uskonnollisuus on yksi arjen osa-alue, jolla on hyvin pitkään ollut vahva merkitys romaniväestön keskuudessa. Markkasen (2003, 237) mukaan uskonto ja uskossa oleminen on tuonut romaneille paljon toiminnan ulottuvuuksia, ja uskontoon liittyvistä tavoista ikään kuin uusia puhtaustapoja. Romaneiden on sanottu tiettävästi aina uskoneen vahvasti Jumalaan, ja uskonnollisuutta on välitetty yhä edelleen seuraaville sukupolville. Romanien tiedetään pyrkineen sopeuttamaan uskonnolliset käsityksensä kunkin maan uskontojen mukaisesti, ja noin 95 % Suomen romaneista kuuluukin evankelis-luterilaiseen kirkkoon. Romaneiden tiedetään olleen yhteydessä kristinuskoon Euroopassa vuosisatojen ajan. (Lindberg 2012, 147.) Suomessa evankelis-luterilaisen kirkon ja valtakunnallisen romanijärjestön, Romano Mission, välillä on tehty yhteistyötä vuodesta 1994 saakka, kun näiden kahden toimijan välinen Romanit ja kirkko -työryhmä perustettiin. Kyseisen työryhmän syntymisen taustalla oli ajatus siitä, että romanien tulisi olla kirkon kanssa tiiviimmin yhteydessä lisääntyvän rasismin ehkäisemiseksi. (mt., 151.)

Kristilliset arvot ovat säilyttäneet tärkeän aseman romaniväestön keskuudessa, ja kristillisyyden on edelleen tärkeä osa romanien arkea. Romanit ovat usein mukana paikallisissa evankelis-luterilaisissa seurakunnissa muun muassa jäseninä, työntekijöinä ja vapaaehtoistyöntekijöinä. (mt., 152.) Uskonnolliset arvot voidaan nähdä jokseenkin samansuuntaisina kuin romanien perusarvot. Romanien uskonnollisen ja samalla yhteiskunnallisen heräämisen voidaan nähdä kulkeneen rinnakkain, ja edistäneen niin yksilöiden kuin koko yhteisönkin integraatiota. Romanien uskonnollisen heräämisen voi nähdä vaikuttaneen siihen, että kodin, koulun ja kasvatuksen merkitys tulevaisuuden kannalta alettiin ymmärtää tärkeänä. (mt., 153.)

Romaninaisen pukeutuminen ei ole aina ollut yhtä erottuva kuin tänä päivänä, ja se on muistuttanut ennen pitkälti talonpoikaisnaisen vaatetusta (Viljanen 2012, 382). Nykyisin yhtenä romaninaisten näkyvimpänä merkinä toimivat näyttävät romanivaatteet. Romaninaisen asu koostuu mustasta samettihameesta, joka on kaikilla pääpiirteittäin samanlainen, sekä ohuesta paidasta eli röijystä, jonka kangas, väri ja kuosi vaihtelevat naisten omien mieltymysten mukaan. (mt., 380.) Pukeutuminen romania-suun ajoittuu usein murrosikään, kun tytön vartalo alkaa kehittyä naisellisemmaksi. Asu nähdään aikuisuuden merkinä ja siihen pukeuduttuaan romanityttö voi alkaa seurustelemaan. Romaniasun pukeminen viestii sitä, että tyttö haluaa siirtyä romaninaisten joukkoon. Asuun pukeutuminen on kunkin tytön oma valinta, mutta pukeutumiseen saatetaan myös painostaa. Romaninainen voi valita pukeutuvansa perinteisen asun sijaan enemmän valtaväestön tyyliin vaatteisiin, mutta tähänkin liittyy tietynlainen koodisto siitä, mikä on sopivaa pukeutumista. Romaniasuun pukeutuminen on hyvin vastuullinen päätös, sillä sen myötä naisen odotetaan noudattavan monimutkaista, kunniallista käytöstä vaativaa etikettiä. Jos asuun päättää olla pukeutumatta, voi päätöksestä seurata arvostelua muiden romanien toimesta. (Viljanen 2012, 393–394; Markkanen 2003, 234.)

Pukeutumisen voidaan nähdä kietoutuvan romanikulttuurin perusajatuksiin, joita ovat kunnian, kunniallisuuden, häveliäisyyden ja puhtauden säilyttäminen. Erityisesti romaninaisen pukeutumiseen liitetään odotuksia, joilla nainen osoittaa noudattavansa kulttuurilleen tyypillisiä siveellisyys- ja kunniallisuusnormeja. Romanikulttuurissa voidaan hahmottaa tausta-ajatus ihmisruumiin dikotomisesta jaosta puhtaaseen yläruumiiseen ja

ei-puhtaaseen eli likaiseen alaruumiiseen. Ihmisruumiin puhtauden hierarkia näkyy pukeutumisen lisäksi vahvasti myös muissa romanitavoissa. Tilojen ja esineiden jakaminen niin symbolisesti kuin konkreettisestikin puhtaisiin ja likaisiin on tyypillistä suomalaisille romaneille. Esimerkki puhtaasta tilasta on keittiö, jossa valmistetaan ruoka ja säilytetään astiat ja keittiön tekstiilit. Tärkeää romaneiden puhtausymmärryksessä on myös likaisuuden tarttuminen välillisesti. Esimerkiksi kauppakassia ei tule laskea keittiön tuolille, koska tuoli on kosketuksissa ihmisen alaruumiin kanssa. (Viljanen 2012, 388–389.) Keittiöön ei siten saa mennä alusvaatteisillaan, eikä makuuhuoneeseen puolestaan saa viedä ruoka-astioita, koska siellä oleillaan myös vähissä vaatteissa. (Viljanen 2012, 398.) Nämä kuvaukset likaisuuden välillisestä tartumisesta kuvastavat romanikulttuurissa valtakulttuuria syvällisemmin ymmärrettyä symbolista puhtautta ja likaisuutta.

Ruumiiseen liittyvä puhtauden symboliikka näkyy myös romaniyhteisön hierarkkisessa rakenteessa. Kunnioitetuimmat, ja siten myös puhtaimmat, ovat vanhat ihmiset, ja alimpana hierarkiassa ovat nuoret ja fertiilit naiset. Kunnioittamisen rajoja kulkee toisaalta myös sukupolvirajojen sisällä, eli esimerkiksi sisarusten ja serkkujen välillä. Romanikulttuuriin kuuluu nuorten naisten ja miesten tapa kunnioittaa itseään vanhempia ihmisiä, mistä puhutaan myös häpeämisenä. Häpeämisellä on tässä yhteydessä eri merkitys kuin pääväestön keskuudessa. Häpeämisellä tarkoitetaan tiettyjä käyttäytymissääntöjen mukaista siveää, kainoa ja pidättyvää käytöstä, jonka kautta osoitetaan kunnioitusta vanhempia romaneja kohtaan. Kunnioittamiseen ja häpeämiseen kuuluu myös oikea pukeutuminen, jo mainitut puhtaussäännöt, sekä sopimattomien puheenaiheiden välttäminen. (Viljanen 2012, 389, 392.)

Sukupuolten segregatio on romanikulttuurissa ollut perinteisesti selkeää. Etenkin entisaikaan miesten ja naisten asettuminen erilleen etenkin julkisissa tilanteissa on ollut selkeä tapa. Tämä on näkynyt esimerkiksi miesten ja naisten ruokailussa, joka on tapahtunut eri pöydissä. Hierarkkisuus yhteisössä näkyy myös tavassa, jossa vanhat ihmiset ja miehet ottavat ruokaa ensimmäisenä. Käytäntöjen kerrotaan nykyisin muuttuneen, mutta edelleen on tilaisuuksia, joissa toimitaan edellä kuvaillun käytännön mukaisesti. Syinä kyseiseen käytäntöön voidaan pitää etikettiä, jonka mukaan eri sukupuolta olevien ei ole sopivaa istua vierekkäin, mutta myös käytännöllisempää varotointa, ettei naisten hameen helmat vahingossa osuisi miehen jalkaan tai vanhojen ihmisten vaatteisiin. (Viljanen 2012, 401–402.)

Seurustelu ja yhteisen elämän aloittaminen tapahtuu romaneilla valtaväestön tavoista poikkeavalla tavalla. Romaninuoret eivät paljasta seurusteluaan avoimesti niin, että vanhemmat ihmiset olisivat paikalla. Nuorten samanikäiset ystävät saattavat tietää kahden nuoren välisestä seurustelusuhteesta. Avioliiton solmimiseen on romanikulttuurissa tarvittu lupa morsiamen isältä. Pyyntöä ei kuitenkaan tule esittää suoraan. Suomalaiset romanit käyttävät tyypillisesti kiertoilmaisuja, kun keskustelu sivuaa aihepiirejä, joihin liittyy tabuja. Kiertoilmaisuja käytetään siis myös avioliittoon kysyttäessä. Käytännössä nuoret ilmoittavat julkisesti seurustelustaan karkaamalla yhdessä. Tämän jälkeen on romanitapojen mukaisesti tyypillistä, että tytön isä tai veljet hakevat tytön ainakin kerran kotiin. (Viljanen 2012, 408.)

Romaninaisen tullessa raskaaksi tulee hänen hävetä raskauttaan ja kunnioittaa vanhempia ihmisiä. Nainen ei saa puhua raskaudesta omalle äidilleen tai anopilleen. (Viljanen 2012, 411.) Synnytyksen jälkeen nainen on kuukauden ajan romanitermein ”likainen”, jolloin hänen tulee ”hävetä” romanimielessä lastaan. Likaisena aikana äiti ei voi tavata vanhempia romaneita, eikä mennä keittiöön tai tehdä ruokaa. Tällaisessa tilanteessa naisen oma mies tai samanikäiset sukulaiset tai ystävät voivat tulla perheen avuksi. (Viljanen 2012, 412–413.)

Romanikulttuuriin kuuluu siis monenlaisia tapoja, joista jotkut voivat olla valtakulttuurissakin esiintyviä tapoja, mutta niiden merkitys on erilainen: jotkut tavat voivat olla romanikulttuurissa symbolisia, kun valtakulttuurissa ne saattavat olla ainoastaan rationaalisia, esimerkiksi käsien pesu ennen ruoanlaittoa. (Markkanen 2003, 236.) Romaninaisten elämä ei kuitenkaan ole pelkästään erilaisten tapojen noudattamista tai niiden pohtimista, ja kuten Markkanen (2003, 235) toteaa, kaikki romani(naiset) eivät noudata kaikkia tapoja samanlaisina. Myös tämän tutkielman haastatteluissa tuli muutamaan otteeseen esille se, että jokaisen koti on omanlaisensa, ja esimerkiksi lapset eivät tietenkään voi osata kaikkia aikuisten hallitsemia romanitapoja. Lisäksi tapojen keskellä ”luovitaan”, ja Markkasen (2003, 236) mukaan erityisesti romaninaisen elämään kuuluu se, että osaa luovia erilaisissa tilanteissa niin, ettei ”tule sanomista”. Naiseus ja naisen rooli tapojen noudattamisessa, pukeutumisessa ja olemuksessa on romanien keskuudessa arvostettua (mt. 236).

2.4 Romaninaiset aiemman tutkimuksen valossa

Romaninaisten asemaa ei olla Suomen eikä kansainväliselläkään tasolla huomioitu tutkimuksissa kovin paljoa. Ravnbøl (2010) on tarkastellut romaninaisten intersektionaalista asemaa ja naisten kokemia esteitä ja mahdollisuuksia vallitsevien ihmisoikeuksien näkökulmasta. Ravnbøl kuitenkin huomauttaa, että *romaninaiset* ovat jääneet vähemmälle huomiolle siitakin huolimatta, että romaniväestön vähemmistöasemaa on pyritty sekä kansainvälisesti että kansallisella tasolla parantamaan. Vähemmistön ongelmia käsitellään usein laajasti koko vähemmistöä koskevista näkökulmista liittämättä niitä erikseen esimerkiksi naisten oikeuksiin. Romaninaiset kohtaavat niin kutsuttua moniperustaista syrjintää sekä vähemmistöstatuksensa että sukupuolensa johdosta, sekä jotkut myös köyhyydestä johtuen. Romaninaisten voidaan nähdä joutuvan sukupuolisyrynnän kohteeksi myös omien yhteisöidensä sisällä, koska heidät asetetaan tiettyihin rajoitettuihin asemiin yhteisöjen patriarkaalisten tapojen johdosta. (Ravnbøl 2010, 2–3.)

Romaninaisia ei ole juurikaan huomioitu tutkimuksen tai kansainvälisten ihmisoikeuksien kentillä. Naisia tutkittaessa ylipäänsä keskitytään pitkälti yksityisen piirissä heidän rooleihinsa esimerkiksi äiteinä ja vaimoina. (mt., 8.) Romaninaiset ovat pikkuhiljaa alkaneet itsekin kirjoittaa asemastaan ja siitä, etteivät ole ainoastaan sidottuja yksityisen piiriin. Romaninaisista on noussut myös kansainvälisesti vaikuttavia aktivisteja, jotka ottavat kantaa romaninaisten moniperustaiseen syrjintään. Aktivistit näkevät syrjinnän seurauksena sen, että naisia eristetään monilta yhteiskunnallisilta ja institutionaalisilta tasoilta. Esimerkiksi terveydenhuollon palveluissa on todettu romaninaisia hylkiviä käytäntöjä ja verbaalista syrjintää. (mt., 9.) Jotkut romaninaisaktivistit ovat nostaneet keskustelun aiheiksi myös naisten aseman romanikulttuurin sisällä. Tällä viitataan romanikulttuurin perinteisesti melko patriarkaaliseen asetelmaan, jossa tytöillä ja pojilla on selkeät roolit, ja joiden mukaan heitä myös pitkälti kohdellaan. Aktivistien mukaan joissakin romaniryhmissä rikotaan yksilön oikeuksia ja seksuaalisia oikeuksia. Kritiikkiä on esitetty myös hiljaisuuden kulttuuria kohtaan, sillä romanikulttuurissa ei tyypillisesti puhuta esimerkiksi seksuaalisuudesta tai sen eri muodoista, prostituutiosta tai ihmiskaupasta. Hiljaisuuden kulttuuri ja tabut estävät esimerkiksi tyttöjä saamasta seksuaalikasvatusta. Joidenkin tiettyjen kulttuuriin liittyvien

tapojen ja käytäntöjen voidaan nähdä siis rikkovan romaninaisten yksilöllisiä ihmisoikeuksia. Tästä johtuen moni nainen suhtautuu romanikulttuurin ristiriitaisesti. (mt., 10–11.)

Romaninaisten asemaan liittyy vahvasti niin naisten oikeudet kuin vähemmistön oikeudet, mutta näiden yhdistämiseen liittyy tietynlainen ongelma. Vaikka romaninaiset kuuluvat kumpaankin kategoriaan, ja heidän asemaansa turvaa vielä yleinen ihmisoikeussopimus, jäävät romaninaiset kahden kategorian väliseen kuiluun. Ryhmänä tämä vähemmistö kuitenkin jää usein puuttumaan näihin oikeuksiin liittyvästä keskustelusta, sillä naisten oikeuksien yhteydessä ei erikseen mainita etniseen vähemmistöön kuulumista ja päinvastoin vähemmistön oikeuksien yhteydessä naisten oikeuksia. Tällaiseksi väliinpuotoajaksi jääminen vaikeuttaa romaninaisten mahdollisuuksia hakea laillista oikaisua niissä tapauksissa, joissa romaninaisten ihmisoikeuksia rikotaan sukupuolen ja etnisyyden perusteella. (Ravnbøl 2010, 26–27.)

Romaninaisia on tutkittu pohjoismaalaisittain myös Ruotsissa. Ruotsin kontekstissa tehdyssä tutkimuksessa Alex ja Lehti (2013) tarkastelevat keski-ikäisten Ruotsissa asuvien suomalaisten romaninaisten ja ikääntyneiden saamelaisten hyvinvointia. Romaninaisten kuvauksista ilmenee, että koko perheen, ei vain ydinperheen, hyvinvointi on naisten oman hyvinvoinnin kannalta erittäin tärkeää. Tutkimuksessa korostuu naisten huolenpidollinen vastuu perheestä. Romaninaiset kokevat itsensä terveiksi, ja korostavat sisäistä hyvinvoinnin tunnetta terveyden mittarina, eikä mahdollisia fyysisiä kiputiloja. Romaninaisten voimakas uskonnollisuus tulee esiin myös näkemyksenä siitä, että Jumala on ennalta päättänyt sairastuuko yksilö vai ei, ja kohtalon nähtiin olevan Jumalan käsissä. (Alex & Lehti 2013, 713.) Romaninaisten elämä on ollut pitkään hyvin yhteisöllistä vähemmistön luodessa tiiviin yhteisön ilman aktiivista toimintaa pääväestön edustajien kanssa. Romanikulttuurissa arjen ilot ja surut jaetaan laajan ystävä- ja sukulaispiirin kesken. Vahva yhteisöllisyys näkyy myös terveydenhuollon piirissä, sillä lääkärikäynnillä tai sairaalassa käydään usein isompina ryhmänä. (mt., 715.)

Ruotsissa asuvat romaninaiset kohtaavat niin ikään syrjintää etnisen taustansa vuoksi. Valtaväestön vahvat ennakkoluulot ja yleistyksset aiheuttavat romaninaisissa esimerkiksi painetta lastenkasvatukseen suhteen, sillä naiset pelkäävät, että heidät leimataan huonoiksi

äideiksi ja kykenemättömiksi hoitamaan lapsiaan. Romaninaiset kuvaavat pelkojaan myös virkavaltaa kohtaan. Syynä tälle pelolle nähdään menneisyydessä tapahtuneet romanilasten pakkohuostaanotot. Asioimisen viranomaisten kanssa kerrotaan helpottuneen sen jälkeen, kun romaninainen on luopunut romanasun käyttämisestä. (mt., 716.)

Romaninaisten intersektionaalinen asema tulee esiin erilaisten kulttuuristen ja hierarkkisten sääntöjen noudattamisessa, joita kuuluu enemmän romaninaisille kuin miehille. Iän ja sukupuolen tuomat rajoitteet vaikuttavat vahvasti romaninaisten elämään. Miesten hierarkkinen asema naisia ylempiarvoisina tulee tutkimuksessa esiin. Romaninaisia koskevien rajoitteiden runsaampi määrä tulee esiin myös puhtaussääntöihin liittyen. Esimerkiksi nainen, jolla on kuukautiset, ei voi asua yläkerrassa. Sääntöjen rikkomisen seurauksena nainen tuntee suurta häpeää, ja rike voi johtaa jopa yhteisöstä erottamiseen. Romaninaisten kuvauksissa rajoitteet heikensivät heidän hyvinvointiaan ja ovat myös pääsyitä esimerkiksi ahdistukselle ja masennukselle. (mt., 717.)

Kotimaista tutkimusta romaninaisiin ja tarkennettuna romaninaisten toimijuuteen liittyen on tehty verrattain vähän. Tutkimusta niin romaneihin kuin nuoriin naisiin liittyen on olemassa, mutta näitä kahta yhdistävää tutkimusta on tehty vain vähän. Teoreettisena viitekehystenä ja keskeisenä käsitteenä tutkielmassamme on toimijuus, johon liittyvää tutkimusta käsittelemme omana osionaan myöhemmin, koska romaninaisten toimijuutta tarkastelevaa aiempaa tutkimusta ei juuri ole.

Tärkeä esimerkki suomalaisesta tutkimuksesta liittyen nimenomaan romaninaisiin on Airi Markkanen (2003) etnografia. Markkanen on väitöstyössään sekä havainnoinut romaninaisten arkista elämää että haastatellut romaninaisia. Markkanen (2003) käsittelee ”mustalaisuuden” ilmenemistä romaninaisten elämänselityksessä Suomessa. Aihetta lähestytään etnisyyden, identiteetin ja näihin kytkeytyvien tapojen näkökulmasta, sekä huomioidaan myös ikä, sukupuoli ja sukupolvet. Markkanen pyrkii etnografisessa tutkimuksessaan selvittämään, mitä erityispiirteitä romaninaisen elämänvaiheisiin liittyy, ja miten identiteetti muodostuu elämänvaiheesta toiseen siirryttäessä. Oleellista on se, miten eri tekijät, kuten etnisyys, tavat ja sukupuoli, lomittuvat keskenään ja ilmenevät elämänselityksessä. (Markkanen 2003, 3–4.)

Markkasen tutkimuksessa elämänvaihe on tärkeä käsite, ja erityisesti elämänvaiheiden siirtymäkohdat näyttäytyvät tärkeinä. Markkasen mukaan siirtymäkohdissa usein pohditaan mennyttä sekä suunnataan uudelleen. (Markkanen 2003, 10.) Markkasen mukaan arkea tutkittaessa etnisyys ei korostu, ja ihmiset elävät arkielämää samalla tavalla etnisyydestä riippumatta. Arjen teemat ovat loppupeleissä samat, vaikka tavoissa olisikin eroavaisuuksia. (mt., 14.)

Markkasen tutkimuksessa sivutaan muutamia tämän tutkielman kannalta mielenkiintoisia romaninaisen arkeen kytkeytyviä teemoja. Markkasen mukaan romanitapojen *luonnostaan* oppiminen on tärkeää. Romanisivistys, eli tapojen noudattaminen, nähdään hyvänä käytöksenä. (Markkanen 2003, 105.) Tavat opitaan pitkälti vanhempien ja isovanhempien toimintaa seuraamalla (mt., 109). Markkasen kuvauksen mukaan romanitytöt esimerkiksi aloittavat tänä päivänäkin kotitöiden opetteluun vähintään kymmenvuotiaana. (Markkanen 2003, 105.) Romanikulttuurissa tyttölapsille kuuluvat tehtävät painottuvat kodinhoidollisiin askareisiin, kuten siivoukseen, pyykinpesuun ja sisarusten hoitamiseen (mt., 110).

Markkasen haastatteluissa käydyissä lapsuuden muisteluissa on tullut esille sukupolvien väliset erot ja ristiriidat, jotka kielivät romanikulttuurin muutoksista (mt. 108). Romanit esimerkiksi korostavat nykyisin entistä enemmän koulutuksen tärkeyttä, ja suhtautuminen siihen sekä palkkatyöhön on muuttunut. Koulutuksen tärkeyden korostumisesta huolimatta moni nuori jättää koulunkäynnin kesken 15-16 vuotiaana. (Markkanen 2003, 114.) Markkasen mukaan romanivanhemmat ovat ylpeitä lastensa työpaikoista. Etenkin romanityttöjen suosimina aloina näyttäytyy hoiva-alat ja ruoanvalmistukseen liittyvät alat. (mt., 108).

Etnografiaa romaninaisiin liittyen on tehty Suomen ulkopuolellakin. Esimerkiksi Magdalena Kazubowski-Houston (2010) on tarkastellut väitöskirjatyössään Puolalaisia romaninaisia ja heidän elämäänsä sekä heidän kertomuksiaan kohtaamastaan väkivallasta. Kazubowski-Houston valmisteli naisten kanssa myös teatteriesityksen, koska Kazubowskin tavoitteena oli, että myös hänen tutkimansa naiset saisivat ilmaista itseään. (Houston-Kazubowski 2010.) Kazubowski-Houston kertoo työssään etnografian tapaan hyvin

tarkasti ja seikkaperäisesti kohtaamisistaan romaninaisten kanssa ja reflektoi myös omia tuntemuksiaan, ajatuksiaan sekä murrettuja ennakkoluulojaan avoimesti (mt. 4–6.)

Puolan romanien tilanne on nykypäivänäkin huono, ja romaneihin kohdistuvat rasistiset rikokset sekä poliisiväkivalta ovat todellisia asioita. Romanien koulutustaso, sosioekonominen asema ja ylipäätään elinolot ovat valtaväestöä huomattavasti huonommat, eikä ainoastaan Puolassa, vaan muuallakin Euroopassa. (Kazubowski-Houston 2010, 11–13.) Kazubowski-Houston ei halunnut tehdä makrotason analyysiä romaniväestön kurjuudesta, vaan hänen työnsä tarkoituksena oli keskittyä paikallistasolla muutaman ihmisen kanssa työskentelyyn. Kazubowski-Houstonin työn lähtökohtana oli myös kiinnostus sukupuolten epätasa-arvoon ja naisten alisteisen aseman tarkasteluun. (mt. 13). Niin Kazubowski-Houstonin kuin monen muunkin tutkimuksen yhtenä huomiona on ollut se, että romaninaiset kuuluvat avoimesti syrjittyyn vähemmistöön, mutta he kuuluvat myös oman vähemmistöryhmänsä sisällä miesten tietyllä tapaa dominoimaan kulttuuriin (mt. 13), eli ovat tavallaan kaksoisyrjinnän kohteena. Niin Kazubowski-Houstonin kuin tämänkin työn yhtenä tavoitteena on luoda jonkinlainen tila romaninaisille kertoa tarinaansa julkisesti. Kazubowski-Houstonin ajatuksena oli luoda tämä tila teatterin kautta, kun omassa työssämme pyrimme antamaan naisille mahdollisuuden haastattelun keinoin kertoa omasta arjestaan.

Seikkula ja Rantalaiho (2012) käsittelevät pienoistutkimuksestaan kertovassa artikkelissa tasavertaisen kohtaamisen mahdollisuuksia yhteiskunnassa suomalaisten romaninaisten näkökulmista. Artikkelin aineistona Seikkulalla ja Rantalaiholla on kuuden romanipolitiikassa aktiivisen naisen haastattelut. Haastatteluissa naiset ovat kuvanneet romaninaisten asemia toimijoina, ja keskeisiä teemoja haastatteluissa ovat yhteiskunnallinen vaikuttaminen, työ ja koulutus sekä hoiva ja perhe. Aineiston pohjalta Seikkula ja Rantalaiho kysyvät, millaisia merkityksiä haastatteluaineistossa esitetty suomalainen romanisuus saa hyvinvointivaltion kontekstissa suhteessa valtaan ja osallisuuteen. Romaniutta Seikkula ja Rantalaiho käsittelevät etnisyytenä ja yhteenkuulumisen ja erottautumisen välineenä. Suomalaisuus on kirjoittajien mukaan ymmärrettävissä vastaavalla tavalla. Lisäksi artikkelin kiinnostus kohdistuu siihen, miten *sukupuoli kerrotaan tai jätetään kertomatta* puheessa osallisuudesta ja toimijuudesta suomalaisena romanina. (Seikkula & Rantalaiho 2012,

39–40.) Seikkulan ja Rantalaihion haastateltavat kyseenalaistavat ajatusta siitä, että sukupuolten tasa-arvo tarkoittaisi vain tasa-arvoista palkkatyökansalaisuutta, ja nostavat esille äitiyteen ja vähemmistökulttuurin puolustamiseen liittyviä ajatuksia (Seikkula & Rantalaiho 2012; Keskinen & Vuori 2012, 26).

Myös Sinikka Törmä (2017) on kirjoittanut romaninaisista käsitellen romaninaisten kokemaa lähisuhdeväkivaltaa. Törmä mainitsee myös Syrjän ja Valtakarim (2008) toteuttaman työ- ja elinkeinoministeriön selvityksen *Romanien pitkä matka työn markkinoille*, jossa on jaoteltu romaniväestöä kolmeen eri ryhmään: 1. Perheisiin, joissa työ ja koulutus on erityisen tärkeää, 2. Romaneihin, jotka ovat ehkä heikommin integroituneet valtakulttuuriin, mutta ovat vahvasti integroituneita omaan yhteisöönsä ja 3. Romaneihin, joita uhkaa syrjäytyminen omasta yhteisöstä ja muusta yhteiskunnasta. Viimeksi mainittua ryhmää uhkaavat sosiaaliset ongelmat, mukaanlukien lähisuhdeväkivalta ja naisiin kohdistuva väkivalta. Lähisuhdeväkivalta ei kuitenkaan katso pelkästään etnistä taustaa. Törmä (2017) puhuu myös yleisemmin romanikulttuurista ja naisen paikasta siinä.

Lisäksi Törmä (2017) kirjoittaa aiemmasta tutkimuksestaan (2013), jossa oli haastateltu romaninaisia liittyen heidän kokemaansa lähisuhdeväkivaltaan. Haastatteluissa oli tullut esiin, että osa naisista on kokenut rajua väkivaltaa, mutta moni oli kokenut asiasta puhumisen vaikeana, koska parisuhteeseen liittyvistä asioista ei romaneiden keskuudessa esimerkiksi vanhemmille yleensä puhuta. Moni ei ollut myöskään uskaltanut puhua viranomaisille, sillä naisilla oli pelkoa, ettei heitä uskota. Myös valtaväestössä väkivaltaa kokeneiden on hankalaa toisinaan saada apua, mutta romanikulttuurin sisällä lähisuhdeväkivaltaan liittyvät asiat jäävät enemmän piiloon, koska perheen asiat ovat korostetusti enemmän perheen sisäisiä. Vähemmistön tarkastelu kielteisen asian, esimerkiksi väkivallan yhteydessä, voi heikentää edelleen vähemmistön jo valmiiksi marginaalista asemaa, ja Törmän mukaan tällaisten asioiden puheeksiotto tutkimuksessa on haasteellista. Törmän artikkelissa luodaan katsausta romaninaisten kokemaan lähisuhdeväkivaltaan romanikulttuurin ja sen yhteisöllisyyden viitekehyksessä. (Törmä 2017.) Oman tutkielmamme kannalta lähisuhdeväkivalta ei ole relevantti aihe, mutta Törmän muutamia muut huomioita romaninaisten asemasta ovat samansuuntaisia, kuin mitä omassa työssämme haluamme nostaa esiin. Naisilla ja miehillä on omat roolinsa romaniperheissä, ja perinteisesti mies on perheen pää, jota tulee kunnioittaa.

Perinteisesti romaneilla tai romaninaisilla ei ole mahdollisuutta samanlaiseen avoimeen seurustelusuhteeseen kuin millainen valtakulttuurissa olisi tavallista, eikä seurusteluasioista puhuta vanhemmille romaneille. (Törmä 2017.) Kulttuurin kontekstissa ja sen piirteiden kautta on mahdollista tarkastella myös romaninaisten toimijuutta toimijuuden modalityettien kautta.

3 Toimijuus

Yleinen jaottelu eri yhteiskuntateorioiden välillä on niiden luokittelu metodologisesti individualistisiin ja metodologisesti holistisiin teorioihin. *Metodologinen individualismi* johtaa sellaiseen tutkimukselliseen lähestymistapaan, jossa kaikki yhteiskunnalliset selitykset voidaan teoriassa purkaa ihmisyksilöiden ja yksittäisten toimijoiden teoiksi sekä niiden joukoiksi. Metodologisen individualismin vastakohtana *metodologisen holismin* näkökulmasta yhteiskunnalliset rakenteet ovat aina paikalla ennen yksittäisiä toimijoita, jolloin rakenteet itseasiassa muotoilevat ne toimijat, joiden teoista metodologisessa individualismissa rakennetaan yhteiskuntatieteellisiä selityksiä. Toimija vai rakenne -kiista ei kuitenkaan tule ratkeamaan, sillä molemmat kannat ovat tieteenfilosofisesti niin perustavanlaatuisia, että kumpikin voivat olla tosia tilanteesta ja merkityksestä riippuen. Sekä metodologinen individualismi että metodologinen holismi avaavat molemmat tutkimuskenttiä. Tutkimuksessa valinta toimijaperspektiivin ja rakenneperspektiivin välillä muuttuu elämäkatsomuksellisesta ratkaisusta tutkimusongelman mukaiseksi, sillä toisiin tutkimusongelmiin sopii paremmin toimintateoreettinen- ja toisiin rakenneteoreettinen lähestymistapa. Vaikka tutkimuksessa lähdetäisiinkin liikkeelle jommasta kummasta perspektiivistä, ei niitä voida myöskään täysin erottaa toisistaan: jokaisen toimintateorian on pystyttävä keksimään ratkaisu myös yhteiskunnallisen järjestyksen ongelmaan, ja jokaisen rakenneteorian on myös keksittävä ratkaisu, kuinka tarkastella toimintaa. (Heiskala 2000, 13–15.)

Toimijuus on keskeinen käsite sosiaalitieteissä, mutta sitä on määritelty monenkirjavasti eri tieteissä ja tutkimuksissa eri aikoina. Toimijuuden käsite on liitetty ja rinnastettu usein esimerkiksi tahtoon, tarkoituksellisuuteen, valintaan, vapauteen ja luovuuteen. (Emirbayer & Mische 2010, 263.) Toimijuus on nähty myös yksilötason rakenteena, joka on perusta sosiaaliselle toiminnalle. Myös tässä toimijuudelle on annettu lukuisia eri tyyppisiä. Toimijuutta on käsitetty milloin minäpystyvyydeksi (self-efficacy) (Esim. Bandura 1995), toimivallaksi, vapauden hetkiksi, pyrkimyksiksi tai kyvyksi aloitteellisuuteen (Hitlin & Elder 2007, 172–173).

Toimijuuden käsite tulee usein esiin, kuten sanottua, puhuttaessa rakenteen ja toimijan suhteesta, ja toimijuus ja rakenne asetetaan usein vastakkain. Usein toimijuus voidaan nähdä rajoitteista riippuvaisen subjektin toimintana rakenteissa tai rakenteita vastaan. Jos ihmisellä on toimijuutta, hän voi toimia itsenäisesti rakenteellisten rajoitteiden puitteissa tai niitä vastaan, jolloin ihminen voi rakentaa tai uusintaa sosiaalisia rakenteita vapaan valinnan kautta. Jos toimijuutta ei ole, ihmisen nähdään toimivan automaattisesti, seuraten täysin sosiaalisia rakenteita ilman vapaita valintoja. (Loyal & Barnes 2010, 203.) Jos toimijuus ei sitoudu käsitteenä täysin teoretisointiin yksilön vapaudesta ja valinnoista, se nähdään tämän vastakohtana taas tiukasti rakenteisiin sidonnaisena ja niistä johtavana, jolloin katoaa näkökulma siitä, kuinka toimijuus voi olla moniulotteinen sosiaalista toimintaa muovaava tekijä. (Emirbayer & Mische 2010, 263.) Toimijuuden käsite on ehkä painottunut usein yksilöön, ja sitä on kritisoitu sen länsimaisuudesta, sillä se paikantuu paljon käsitykseen yksilöistä sosiaalisen toiminnan moottoreina ja jossa korostetaan yksilön (valinnan)vapautta. Tämänhetkiset toimijuutta määrittelemään pyrkivät mallit keskittyvät paljon siihen, kuinka näennäisesti vapaat valinnat johtavat yksilöt usein (tiedostamatta) uudelleen tuottamaan omaa rakenteellista ympäristöään. (Hitlin & Elder 2007, 170–171.)

3.1 Näkökulmia toimijuuteen

Toimijuudesta puhuttaessa viitataan usein sosiologi Anthony Giddensiin (ks. Jyrkämä 2008, Vaattovaara 2015 yms). Giddens liittää toimijuuden ja rakenteen vahvasti yhteen, ja puhuu näiden vastavuoroisesta suhteesta (Giddens 1984). Giddensin mukaan toimijuudella ei viitata ihmisen toiminnan tarkoituksiin (*intentions*), vaan pikemminkin ihmisen kykyyn toimia ylipäänsä. Toimijuuteen liittyy toimijan rooli, ja se, että toimijalla on eri tilanteissa mahdollisuus tehdä jotain toisella tavalla. Tapahtumien kulku olisi siis erilainen, mikäli toimija olisi päättänyt toimia toisella tavalla. (Giddens 1984, 9.)

Giddens puhuu rakenteen duaalisuudesta eli kaksijakoisuudesta. Hän kuvaa rakennetta rekursiivisesti järjestäytyneinä resurssien ja sääntöjen joukkona, joka on ajan ja tilan ulkopuolella tallennettuna sen ilmenemismuotoihin ja ihmisten muistijälkiin. Rakenne on

yhteydessä sosiaalisiin järjestelmiin, jotka puolestaan koostuvat aktiivisista toimijoista, jotka uusintavat näitä rakenteita läpi ajan ja tilan. (Giddens 1984.) Ilmosen (1994, 318) mukaan toimijan jokainen puuttuminen maailman menoon on Giddensin näkemyksissä samalla maailman reproduktiota. Tämä on näin myös silloin, kun toiminta rikkoo olemassa olevaa järjestystä tai murentaa konventioita (mt. 318). Sosiaalisten järjestelmien rakenteelliset ominaisuudet ovat siis sekä niiden järjestämien käytäntöjen keino että seuraus. Maailman tuottamisen ja uusintamisen suhdetta Giddens kutsuu Ilmosen mukaan sosiaalisen elämän “rekursiiviseksi luonteeksi” (Ilmonen 1994, 318). Rakenne ja toimija eivät ole kaksi toisistaan erillistä ilmiötä, vaan ne edustavat kaksijakoisuutta; duaalisuutta. Rakenne ei siis ole yksilöiden ulkopuolella, vaan ennemmin heidän sisällään tällaisina muistijälkinä, ja toteutuu sosiaalisissa käytännöissä. Rakennetta ei tule liittää vain toiminnan rajoitteeksi, sillä siihen liittyy aina myös toiminnan mahdollistamisen ulottuvuus. (Giddens 1984, 25.)

Giddensin näkemystä toimijuudesta on myös kritisoitu ja edelleenkehitelty paljon. Esimerkiksi Archer (2000) on Giddensin kanssa samaa mieltä rakenteiden kaksinaisuudesta, mutta pitää Giddensin toimijuutta liian yksioikoisena ajan ja tilallisuuden suhteen. Jyrkämän (2007, 203) mukaan Archer (2000) kritisoi Giddensia siitä, ettei Giddens näe rakenteiden toiminnasta poikkeavaa, erilaista ajallista olemassaoloa: kun toiminta tapahtuu nyt ja tässä, ovat rakenteet kuitenkin jo olleet olemassa.

Gil Musolfin (2003, 8) mukaan toimijuus viittaa tosiasiaan siitä, että teemme kulttuurin, historian ja toimintatavat, mutta emme ole itse valinneet niitä olosuhteita, joissa tämä tapahtuu. Keskeistä ihmisten käyttäytymisessä on sosiaalinen vuorovaikutus. Musolfin mukaan ihmiset ovat samanaikaisesti tuottajia ja tuotettuja, muokkaajia ja muokattuja sekä vaikuttajia ja vaikutettuja. Sosiaalinen toiminta on tahdonalaista ja merkityksellistä vaikka yhteiskunnalliset tosiasiat samalla rajoittavat mahdollisuuksia elämässä. Toimijuus nousee ihmisen kyvystä liittää merkityksiä asioihin ja tapahtumiin, määrittää tilanteita näiden merkitysten perusteella ja toimia sen jälkeen. Musolf näkeekin ihmisen pikemminkin reflektioivana toimijana kuin refleksiinomaisena toimijana. (Musolf 2003, 8.) Musolf jakaa myös ajatuksen siitä, että rakenne ja toimija rakentavat toinen toisiaan. Ihmiset rakentavat kulttuurin ja instituutiot, jotka puolestaan taas muokkaavat heitä. Ihmisten käyttäytyminen,

uskomukset, normit ja arvot, sekä instituutiot ja kulttuurit muuttuvat vastavuoroisesti, eli kehittyvät yhdessä. (Musolf 2003, 10.)

Myös Giddensin tekemää rinnastusta esimerkiksi sosiaalisia systeemejä ohjaavien sääntöjen ja kielenkäyttöä ohjaavien kielen sääntöjen välillä on kritisoitu. Sen voidaan katsoa antavan liian yksinkertaistetun kuvan yhteiskunnallisesta uusintamisesta. Giddens on Ilmosen (1994) mukaan myöhemmin vastannut kritiikkiin sanomalla, että tarkoittaa säännöllä tapakäyttäytymistä, joka takaa arjen jatkuvuuden. Giddensin teoriaa voidaan myös moittia siitä, ettei se osoita sitä, miten toiminta itse asiassa tuottaa säännöt ja rakenteet, tai miten ne tuottavat itseään uusintavaa toimintaa. (Ilmonen 1994, 323–234.)

Giddensin rakenteita uusintaviin sääntöihin liittyen muutama seikka voidaan nähdä ongelmallisina. Giddensin teorian mukaan sama tekijä voi suhtautua sääntöihin hyvin vaihtelevasti eri ajassa ja eri tilanteissa. Tekijän vahvasti hyväksyessä säännöt hän uusintaa niitä toiminnallaan, mutta suhtautuessaan sääntöihin etäisemmin, tuo toiminta tällöin sääntöihin epävakaisuutta. (Ilmonen 1994, 324.) Toisena ongelmallisena seikkana Giddensin rakenteistumisteorian sääntöihin liittyen voidaan pitää monien sääntöjen yhtäaikaista vaikuttamista ja niiden keskinäistä eroavaisuutta. Sääntöjen painoarvo voi vaihdella kulttuureiden mukaan. Toiset säännöt, kuten moraalisesti latautuneet ja rikosoikeudellisesti sanktoidut säännöt, voivat olla voimakkaampia sääntöjä kuin esimerkiksi kulttuurille ominaiset tervehtimiskäytännöt. Toiminta ohjautuu varmemmin näiden voimakkaampien sääntöjen mukaisesti ristiriitatilanteissa. Asia on eri, kun niin sanotusti samanarvoisten sääntöjen välillä tulee ristiriitaisia tilanteita. Esimerkiksi yhteiskunnallisessa päätöksenteossa kohdataan ristiriitoja moraalisen vaateen ja hyötyperiaatteen mukaan tehtävien päätösten välillä. Giddensin teoria ei auta näissä tilanteissa ratkaisemaan sääntöjen hierarkiaa, vaan päätös tehdään eettisen arvottamisen perusteella. Näin ollen säännön käsite ei palaudu kielen sääntöihin. (mt., 325.)

Giddensin laajempi, säännöt sisältävä rakenne-käsitteeseen ei ole täysin ongelmaton. Giddens sisällyttää rakenteisiin niin säännöt kuin resurssitkin, ja kuvaa rakenteiden olevan ainoastaan periaatteellisia. Sääntöjen osalta ehto täyttyy, sillä niitä joko sovelletaan käytäntöön tai ei. Resurssit, jotka Giddens jakaa auktoritatiivisiin eli fyysisiin ja allokatiiivisiin eli

ei-inhimillisiin, eivät ole periaatteellisia vaan ovat olemassa ajassa ja tilassa. Osa resursseista, kuten auktoritatiiviset, ei-fyysiset taidot ja tiedot voidaan nähdä kuitenkin periaatteellisina. Giddensin pitäessä periaatteellisuutta rakenteen tunnusmerkkinä aiheuttaa se rakenteelle sisäisen ristiriidan, jos kerran suurin osa resursseista on kuitenkin olemassa olevia periaatteellisuuden sijaan. Toisaalta jos rakenteet koostuvat nimenomaan sekä säännöistä että resursseista, ei periaatteellisuutta voida nähdä rakenteen ominaisuutena. Sen sijaan rakenteet olisivatkin jo olemassa olevia. (Ilmonen 1994, 326.)

Yhtenä ongelmana voidaan nähdä myös Giddensin rakenteiden puutteellinen herkkyys yhteiskunnallisten ryhmien mahdollisuuksien eriytyneisyydelle. Esimerkkinä tästä voidaan tarkastella eri sosiaalisten ryhmien osallistumista korkeakouluopetukseen. Työväestö on korkeakouluissa aliedustettuna. Tällaista rakenteistumista ei voida selittää vain Giddensin säännöillä, sillä rakenteistuminen liittyy eri väestöryhmien mahdollisuuksiin osallistua korkeakouluopintoihin. Nämä mahdollisuudet ovat edelleen epätasaisia ei vain allokatiivisten resurssien epätasaisen jakautumisen vuoksi, mutta liittyvät myös siihen, miten väestön eri osat näkevät itsensä ja paikkansa yhteiskunnassa. Eriarvoisuus liittyy myös siihen, miten väestön eri osia luokitellaan olemassa olevien ajatustapojen mukaan. (mt., 327.) Tästä näkökulmasta tarkasteltuna voidaan pohtia romaninaisten asemaa yhteiskunnassamme. Naissukupuolen edustajana etniseen ryhmään kuuluminen voi tuoda mukanaan paljon eriarvoistavia tekijöitä, eivätkä ne johdu ainoastaan allokatiivisten resurssien erilaisen jakautumisen vuoksi.

Toimijuutta ovat määritelleet myös Hitlin & Elder (2007) sekä Emirbayer & Mische (2010). Toimijuus voidaan nähdä aikaan sidonnaisena prosessina, johon vaikuttaa menneisyys (tavat ja niiden jatkuvuus), mutta joka on myös tulevaisuuteen suuntautunut (joka viittaa kykyyn nähdä vaihtoehtoisia mahdollisuuksia), mutta suuntautuu myös nykyhetkeen (kyky käsitteellistää menneet tavat ja tulevaisuuden suunnitelmat nykyhetken sisällä). (Emirbayer & Mische 2010, 264.) Toimijuudellinen ulottuvuus sosiaalisessa toiminnassa voidaan käsittää kaikessa monimutkaisuudessaan Emirbayerin ja Mischen (2010, 264) mukaan vain, jos se on sijoitettu ajan virtaan.

Hitlin & Elder (2007) ovat muotoilleet toimijuuden käsitettä sen ajallisten orientaatioiden kautta, ja esimerkiksi Helena Hirvonen ja Marita Husso (2012) ovat käyttäneet Hitlinin & Elderin teoriaa oman tutkimuksensa paitsi teoreettisena taustana, myös empiirisen osan analyysin työkaluna. Hirvonen ja Husso (2012) ovat hyödyntäneet hoivatyön työelämää koskevassa tutkimuksessaan Hitlinin ja Elderin pohdintaa inhimillisen toiminnan ajallisista ulottuvuuksista, ja näkökulmaa siitä, että rakenteiden ja käytäntöjen kontekstuaalisuus on tärkeää inhimillisen toimijuuden jäsentämisessä. Käytännöillä Hirvonen ja Husso viittaavat jaettuihin ja toistettuihin sosiaalisiin toimintoihin.

Hirvonen & Husso (2012) tarkoittavat toimijuuden näkökulmalla artikkelissaan toiminnan mahdollisuuksien, resurssien ja ehtojen välisten suhteiden analysoimista. Tämä mahdollistaa tarkastelunäkökulman siirtämisen yksilöllisen kokemuksen ja inhimillisen kokemusmaailman kuvauksista rakenteellisiin kysymyksiin ja takaisin. Lisäksi rakenteiden ja toimijuuden välisen suhteen jäsentäminen on käytäntöjen muuttamisen näkökulmasta tärkeää. Käytäntöjen ja rakenteiden muutos edellyttää siis muutosta toimijuudessa, ja toimijuus puolestaan on tiiviisti yhteydessä ajallisiin orientaatioihin ja kehyksiin. (mt. 121.)

Hirvosen ja Husson hyödyntämät Hitlin ja Elder (2007, 176) ovat määritelleet toimijuudelle ”lajeja” ajallisten orientaatioiden mukaan niin, että toimijuuden tyyppejä ovat 1) pragmaattinen toimijuus, joka viittaa nykyhetkeen ja uusiin tilanteisiin sekä kykyyn selviytyä rutiinien rikkoutuessa, 2) identiteettitoimijuus, joka viittaa rutiininomaisiin tilanteisiin ja kykyyn toistaa sekä toimia rooliodotusten mukaisesti ja 3) elämänkaaritoimijuus, joka viittaa elämänvaiheisiin sekä muistoihin, heijastumiin ja kykyyn suunnata tulevaan. Hitlin ja Elder (2007) ovat siis teoretisoineet toimijuutta myös empiirisesti käyttökelpoiselle tasolle tuomalla esille sen erilaisia ajallisia lajeja. Vaikka tässä tutkimuksessa toimijuutta ei katsota sen ajallisesta ulottuvuudesta, vaan modaaliteettinäkökulmasta, pyrimme käyttämään teoriaa samaan tapaan analyysin kehikkona, kuin esimerkiksi Hirvonen ja Husso (2012) tutkimuksessaan käyttivät Hitlinin ja Elderin mallia.

3.2 Intersektionaalinen toimijuus

Tämän tutkielman tarkoituksena on tarkastella romaninaisten arkista toimijuutta ja sen muotoutumista. Tarkoituksena on selvittää romaninaisten toimijuuden muotoja teemahaastatteluaineiston pohjalta. Koska tutkielman aihe koskettaa nimenomaan *romaninaisia*, on tutkimuksessa luonnollista jossakin määrin huomioida myös feministinen näkökulma, ja tuoda esiin sukupuolinäkökulmaa toimijuuteen. Feministinen tutkimus ja myös sosiaalityön tutkimus jakavat samanlaisen pyrkimyksen yhteiskunnallisten epäkohtien esille tuomiseen ja alistetussa asemassa elävien ihmisten aseman parantamiseen. (Kuronen 2009, 111.)

Feministinen tutkimus yleisesti on tuonut esiin useita tärkeitä teemoja, kuten naisten asema ja vastuu perheyhteisössä, äitiys, väkivalta, palkaton hoiva, sekä yhteiskunnallinen eriarvoisuus (Kuronen 2009, 113). Feministinen tutkimus on erityisen kiinnostunut etenkin eroista ja vallasta, ja on kyseenalaistanut sekä myös uudelleen käsitteellistänyt aiemmin sen näkökulmasta liian rationaalisenä, päämäärähakuisena ja *individualistisena* määriteltyä *toimijuutta* (Ojala, Palmu & Saarinen 2009, 14). Käsitteenä toimijuus tuodaankin usein lähelle autonomian käsitettä, jota Madhok, Phillips & Wilson (2013, 5–7) ovat feministisestä näkökulmasta kritisoineet. Madhokin ja kumppaneiden (2013, 5) mukaan näyttää siltä, että toimijuudesta ja autonomiasta puhutaan usein samanlaisissa yhteyksissä, samaa asiaa tarkoittaen. Autonomia on ehkä enemmän normatiivisesti latautunut termi, joka on vahvemmin myönteiseksi leimautunut sana kuin toimijuus. Autonomian voi nähdä myös jossain määrin toimijuuden käsitettä enemmän liittyvän (uus)liberaaliin ideologiaan yksilöllisyyden ja itseohjautuvuuden kanssa. (Madhok, Phillips & Wilson 2013 5–6.) Jos sanotaan jonkun olevan autonominen, muodostuu mielikuva yksilöstä, jolla on huomattava kontrolli elämästään ja toiveistaan. Usein autonomia esitetään myös eittämättä hyvänä. Jos sanotaan jonkun omaavan *toimijuutta*, on mielikuva ehkä hieman neutraalimpi ja vähemmän normatiivisesti latautunut. Toimijuus ei ole autonomian tapaan niin vaativa käsite siinä, miten se suhteutuu yksilön elämän tavoitteisiin, suunnitelmiin ja kykyyn pyrkiä kohti niitä. (Madhok, Phillips & Wilson 2013, 6.)

Lisäksi Madhokin ym. (2013) mukaan ongelmana autonomian käsitteessä on se, että autonominen yksilö voidaan käsittää jonakin täysin itseohjautuvana ja itsehallinnollisena, mikä esittää yksilön jonakin valtasuhteille ulkopuolisena ja itsensä täysin niistä irrottamaan kykenevänä. Tällainen ajattelu jättää huomiotta kaikki sosiaaliset kontekstit ja myös vallan rakenteet sekä epäsymmetriset valtasuhteet, jotka niissä muodostuvat. Käsitteet autonomiasta ja autonomisesta yksilöstä valmiina, pystyvänä ja “hyperindividualistisena” eivät ota huomioon subjektin yhteyttä tiettyyn paikkaan, aikakauteen tai historian tapahtumiin, jotka ovat monin tavoin rajoittaneet tai antaneet autonomisen subjektin aseman eri ihmisille ja ihmisryhmille. Tässä mielessä autonominen subjekti olisi sellainen, jolla ei ole ja joka ei huomioi esimerkiksi *luokan*, *etnisyyden* tai *sukupuolen* tuomia rajoja tai etuoikeuksia. (Madhok, Phillips & Wilson 2013, 6–7.) Autonomia ja toimijuus ovat erotettavissa toisistaan, ja toimijuuden käsite on ainakin Madhokin ja kumppaneiden (2013, 6) mukaan vähemmän haavoittuva käsite edellä autonomian käsitettä kohtaan esitetyle kritiikille.

Feministisessä tutkimuksessa on tuotu esiin myös käsityksiä hauraasta, pienestä, tapaistuneesta ja arkisesta toimijuudesta (Ojala, Palmu & Saarinen 2009, 15). Usein toimijuuteen liitetään vapaus, autonomia ja itsenäisyys mieluummin kuin pakko, sorto tai alisteisuus. Ymmärrys *toimijuudesta* alisteisessa asemassa, pakon alaisena tai eriarvoisissa olosuhteissa on ehkä vähemmän tutkittu alue. (Madhok, Phillips ja Wilson 2013, 7–8.) Feministisen teorian kentällä esimerkiksi standpoint-teoriat korostavatkin juuri (naisten) alisteisen aseman näkökulmaa, kokemusta ja tietoa erityislaatuisena, sillä tieto todellisuudesta on standpointin mukaan näkökulmasidonnaista, ja vain ne, joilla on kokemus alisteisessa asemassa olemisesta, ovat kykeneviä siitä puhumaan (Hekman 2013, 144; Skeggs 1997, 25–26.) Menemättä kuitenkaan tätä pidemmälle standpoint-teoriaan tai muille sivupoluille, on huomioitava tämän tutkielman kannalta ja toimijuuden käsitteeseenkin liittyvä oleellinen huomio siitä, että ”naiset” ei ole yksi mieskategorialle alisteinen, yhtenäinen toimijuutta muotoileva kategoria. Myös sukupuolikategorian sisällä erot halkovat toisiaan, eli tällöin voidaan puhua *intersektionaalisuudesta*. Intersektionaalisuus on keskeinen feminististä tutkimusta ohjaava käsite, joka pyrkii kohdistamaan huomion identiteettejä ja erontekoja tuottavien luokittelujen, kuten esimerkiksi *sukupuolen*, *etnisyyden*, luokan tai rodun, kriittiseen tarkasteluun. (Karkulehto, Saresma, Harjunen & Kantola, J. 2012, 17.)

Intersektionaalisuudessa korostuu moniperustaisuus, jolla tarkoitetaan esimerkiksi sitä, ettei naisia ja miehiä kohdella vain sukupuolensa edustajina, vaan heitä luokitellaan myös näiden muiden ominaisuuksien mukaan, jotka taas saattavat tuoda heille etuoikeuksia tai vastaavasti saattaa heidät syrjinnän kohteiksi. (Karkulehto ym. 2012, 17.)

Edellä mainitut ihmisten välisiä eroja tuottavat luokittelut tai intersektiot leikkaavat myös *toimijuuden* tarkastelun tasoja. Erot voidaan nähdä myös sosiaalisina positioina, jotka mahdollistavat tai rajoittavat yksilöiden pääsyä erilaisiin taloudellisiin, sosiaalisiin, kulttuurisiin tai symbolisiin resursseihin ja tätä kautta vaikuttavat yksilön edellytyksiin *toimia* eri konteksteissa. (Ojala, Palmu & Saarinen (2009, 16.) Tällaisena erona ainakin sukupuoli siis organisoi ja merkityksellistää toimijuutta (mt. 16).

Ojala ym. (2009, 16) sanovat, että se, miten sukupuoli toimijuuteen vaikuttaa riippuu siitä, miten sukupuoli nähdään ja miten sukupuolinen toimija käsitetään: sukupuoli voidaan ymmärtää esimerkiksi roolina, tekemisenä, tyylinä, olemuksena tai tapana. Oleellista on jako ruumiillisen (sex) ja sosiaalisen (gender) sukupuolen välillä. Sosiaalinen sukupuoli opitaan kulttuuriin sosiaalistumisen myötä, joten sukupuoli ja sen mukainen käyttäytyminen ei ole sisäsyntyistä tai luonnollista, vaan yhteiskunnan sukupuolijärjestelmään asettumisen tulosta. Jos sukupuoli ymmärretään roolina, kyse on siitä, että joko toimimme sukupuolemme mukaisesti tai sitä vastaan. Tällöin sukupuoli on jotakin valmiiksi annettua. Tästä poiketen sukupuolen voi kuitenkin nähdä ei-annettuna, toiminnassa ja teoissa rakentuvana. Tällöin sukupuoli tuotetaan toistuvilla suorituksilla. Jo pienten lasten toimijuutta suunnataan sukupuolelle "sopivaksi" esimerkiksi sukupuolitettujen leikkien tai vaatteiden kautta. Lisäksi voidaan sanoa, että on olemassa rajankäyntitilanteita, joissa jo lapset joutuvat neuvottelemaan maskuliinisen ja feminiinisyyden kategorioista. Rajankäyntitilanteet pakottavat toimijaa sukupuolistumiseen, eli paikantumaan sukupuolikategoriaan. Sukupuolen ulkopuolella ei ole mahdollista olla, ja jotta voi olla ymmärrettävissä oleva toimija, on toimittava jomman kumman kahden käsillä ja käytettävissä olevan sukupuolikategorian mukaisesti. Tärkeää on kuitenkin edelleen huomata, että naiset ja miehet eivät ole yhtenäisiä ryhmiä, sillä yhteiskunnalliset valtarakenteet eriyttävät sukupuolten sisäisiä suhteita. Lisäksi jokainen yksilö, nainen tai mies paikantuu erilaisissa tilanteissa ja paikoissa, kuten koulussa, töissä tai

kotona sukupuolen järjestyksiin eri tavoin ja näin ollen myös ilmaisee sukupuolta monin eri tavoin. (Ojala, Palmu & Saarinen 2009, 17–19.)

Ruumiillista sukupuolta pystytään ymmärtämään vain sukupuolille annettujen kulttuuristen merkitysten kautta. Sukupuoli on ajassa ja paikassa muuntuva, kontekstisidonnainen sekä historiallinen rakennelma. Koska yhteiskunnalliset valtarakenteet ja muut erot, kuten yhteiskuntaluokka ja ikä tuottavat eroja myös sukupuolikategorioiden sisällä, on tärkeää tunnistaa ja tiedostaa erojen tuottamisen mekanismit, sillä ne voivat avata toisin tekemisen mahdollisuuksia. Toisin tekemisen mahdollisuuden voi nähdä palautuvan myös vallan ja toimijuuden yhteyteen, eli siihen miten Giddensin mukaan vasta valta takaa sen, että toimijalla on muutosvoimaa ja kyky tehdä toisin. Sukupuoli on mahdollista ymmärtää yhtä aikaa muuttuvana ja tavanmukaisena tekemisenä. Näin mahdollistetaan tiukkojen ja sovinnainten sukupuoliroolien murtaminen ja voidaan myös horjuttaa sukupuolen mukaan jakautunutta todellisuutta (Ojala, Palmu & Saarinen 2009, 17, 19–20.) Toimijuus on käsitteenä sellainen, että yksi sitä määrittävä tekijä on aika ja senhetkinen yhteiskunta, jossa eletään. Evans (2013, 52–53) toteaa, että esimerkiksi naisten tulo aikanaan palkkatyön piiriin enenevässä määrin hälvensi joitakin niistä rajoista, joita naisten toimijuudelle ennen tällä alueella oli, ja myös antoi tilaa laajemmalle toimijuudelle ja odotuksille naisten toimijuudesta.

3.3 Toimijuuden modaliteetit

Yksi tarkentava näkökulma toimijuuteen on modaliteettinäkökulma, jolla tarkoitetaan toimijuuden eri tapoja ja rajoja. Yksinkertaistaen “modaliteetilla” tarkoitetaan olemisen tapoja. Suomalaisittain modaliteetteja ovat käsitelleet Pekka Sulkunen ja Jukka Törrönen (1997) perustaen näkökulmansa ranskalaisen semiootikon Algirdas Greimasin ajatuksiin. Greimasin sekä Sulkusen ja Törrösen jälkeen Jyrki Jyrkämä (2007) on hahmottanut toimijuutta edelleen modaliteettimallin kautta.

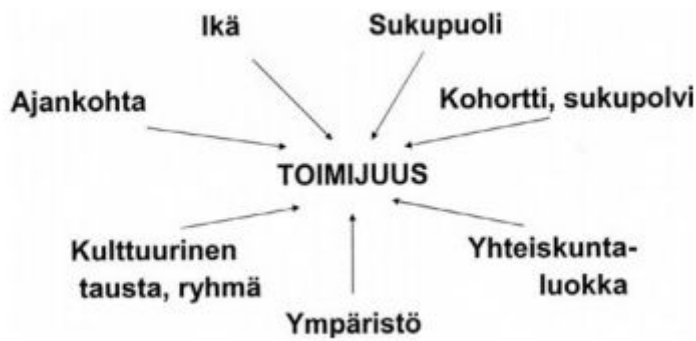
Giddensin strukturaatioteoria voi näyttäytyä arkisen toimijuuden konkreettisen analyysin kannalta ongelmallisena ja empiirisesti käyttökelttomana, sillä sen voi nähdä korostavan

jokseenkin liikaa toimijuuden intentionaalisuutta ja yksilön toisin toimimisen mahdollisuutta, eikä siinä huomioida riittävästi arkielämän tuomia rajoituksia tai pakkoja. Modaliteetit voivat antaa toimijuuden tarkastelulle ja analyysille lupaavampia suuntia. Suuntaviivoja toimijuuden konkreettisemmalle analyysille löytyy siis semiotiikasta ja semioottisesta sosiologiasta (Jyrkämä 2007, 205). Semiootikko Algirdas Greimas puhuu “aleettisista modaaliteeteista”, joita ovat mahdollisuus, mahdottomuus, välttämättömyys sekä satunnaisuus (Greimas & Courtes 1982, 10–11, 23–24).

Pekka Sulkunen ja Jukka Törrönen (1997, 82–83) ovat kehittäneet semioottista tekstianalyysiä, ja muotoilleet modaalisuuden lajeiksi Greimasia mukailleen täytymisen, kykenemisen, tietämisen, tahtomisen, osaamisen ja uskomisen. Jyrkämä (2007, 206) mainitsee Greimasin ja ns. Pariisin koulukunnan puitteissa määritellyn kuusi modaliteettia: tahtominen, tietäminen, oleminen, täytyminen, voiminen ja tekeminen. Tämänkaltaisten modaliteettien siirtäminen semiotiikasta ja tekstien analyysistä toimintatilanteiden ja toimijuuden tutkimiseen ja analysoimiseen tuo toimijuuden modaliteeteiksi tai ulottuvuuksiksi kuusi erillistä, mutta toisiinsa kytkeytyvää seikkaa. (mt. 206). Jyrkämän muokkaaman modaliteettimallin avulla toimijuutta voidaan tutkia ja analysoida tekstin ja sen semioottisen tarkastelun lisäksi myös toimintaa, toimintakykyä ja toimijuutta (Jyrkämä 2008, 195).

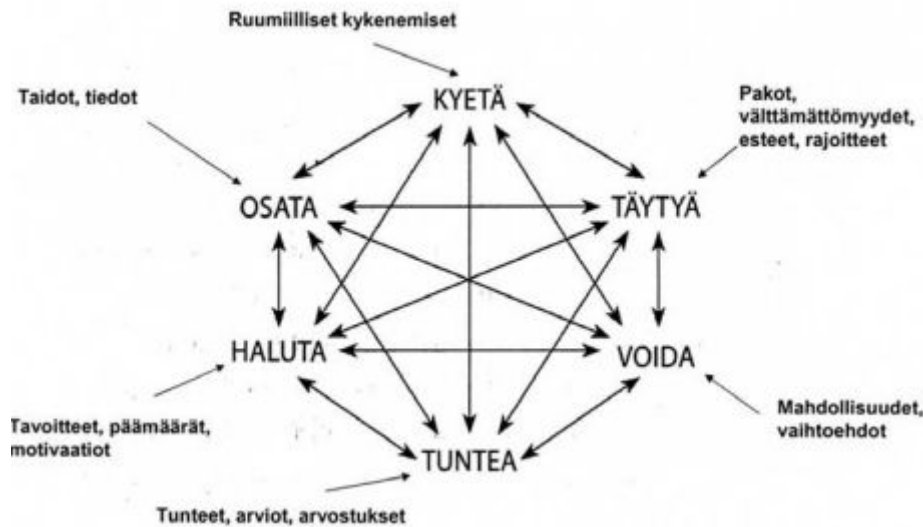
Jyrkämä (2007, 206–208) puhuu toimijuuden modaliteettien yhteydessä tilanteellisista tekijöistä tai toimijuuden koordinaateista. Näistä koordinaateista voidaan nostaa esiin Sulkusen ja Törrösen (1997, 88–89) semioottisen sosiologian piirissä kehittelemä esimerkki uimisesta, jossa “*osaan uida*” on eri asia kuin “*pystyin uimaan joen poikki*”. Toimija on voinut hankkia elämänsä aikana uimataidon, mutta senhetkinen joen virtaus voi estää häntä uimasta joen poikki tai voi tehdä hänet kyvyttömäksi uimaan. Esimerkki uimisesta menee ehkä kauaksi liitettäessä se tämän tutkielman aiheeseen ja romaninaisten kertomuksiin arkisesta toimijuudesta ja sen modaliteeteista (haluta, kyetä, voida, täytyä, tuntea, osata) mutta toisaalta “joen virtaus” on ehkä samaan tapaan tilanteellinen tekijä ja toimijuuden sekä kykenemisen vaikutin, kuin romaninaisten esiin tuomat tilanteelliset tekijät ja toimijuuteen vaikuttavat tekijät heidän arjessaan.

Rakenteet ovat läsnä ihmisen elämässä niin menneessä, nykyisyydessä kuin tulevaisuudessa, eikä ihminen siten elä elämäänsä yhteiskunnallisessa tyhjiössä. Näitä sosiaalisia tekijöitä tai rakenteita voidaan tarkastella toimijuuden *ulkopuolella*, ja puhua rakenteellisista koordinaateista (kuvio 1), jotka käsittävät niin rajoituksia ja esteitä kuin mahdollisuuksia ja kannusteitakin. (Jyrkämä 2008, 193.) Toimijuutta voidaan näin käsittää suhteessa erilaisiin tekijöihin tai elementteihin, jotka ovat toimijuuden suhteen rakenteita, jotka tuovat, tuottavat tai mahdollisesti muuttavat niitä. Toimijuuden rakennekoordinaatteja voivat olla esimerkiksi ikä, sukupuoli, sukupolvi, yhteiskuntaluokka, ympäristö, kulttuurinen tausta tai ajankohta. Näiden koordinaattien kautta voidaan kysyä, mitä toimijuuden näkökulmasta merkitsee se, että elämme juuri tätä aikaa. Voidaan myös kysyä, mitä sukupuoli toimijuuden suhteen merkitsee, kun eletään tiettyä aikaa. (Jyrkämä 2008, 194.) Rakennekoordinaatteja silmälläpitäen voidaan pohtia siis esimerkiksi sitä, millaisia rajoja, esteitä, mahdollisuuksia tai vaihtoehtoja naissukupuoli ja etniseen vähemmistöön kuulumisen asettaa tai tarjoaa. Voidaan myös pohtia sitä, miten esteet ja vaihtoehdot muuttuvat, kun tarkastellaan eri ikäisten tai eri paikkakunnilla asuvien romaninaisten toimijuutta. Toimijuuden rakennekoordinaatit voi ymmärtää eräänlaisena sosiaalisena ja tutkimuksellisenä paikantimena, jossa tärkeää on huomioida myös eri rakennekoordinaattien välinen dynamiikka ja vuorovaikutus. Kun jokin koordinaateista muuttuu, myös muut koordinaatit toteutuvat ehkä uudella tavalla. (mt. 194.) Esimerkiksi se, millaista ajankohtaa eletään, voi olla eri tavalla merkityksellistä toimijuudelle riippuen siitä, kuuluuko toimijuus naiselle, miehelle, romanille vai valtaväestöön kuuluvalle. Toimijuuden rakennekoordinaattien avulla voidaan tarkastella ja paikantaa tekijöitä, jotka vaikuttavat romaninaisten toimijuuteen.

Kuvio 1: Jyrkämä: toimijuuden koordinaatit. Kuvio artikkelista Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä. Gerontologia 4/2008.

Rakennekoordinaateista on kuitenkin syytä mennä vielä astetta syvemmälle, ja tarkentaa katse toimijuuden *sisäisiin* ulottuvuuksiin. Jyrkämän (2008, 195) mukaan toimijuus rakentuu sisältäpäin tarkasteltuna kuuden modaliteetin keskinäisestä kokonaisdynamiikasta. Näitä toimijuuden modaliteetteja ovat *kykeneminen, osaaminen, haluaminen, täytyminen, voiminen ja tunteminen* (kuvio 2). Kykenemiseen liittyvät psyykkiset ja fyysiset kyvyt ja kykenemiset, ja se voidaan nähdä osittain myös tutumpana, tilanteittain vaihtelevana “ruumiillis-mielellisenä” toimintakyvyn käsitteenä. Osaamisella puolestaan tarkoitetaan laajasti niitä tietoja ja taitoja, joita ihminen on elämänsä aikana hankkinut tai tulevaisuudessa hankkii. Haluamisessa keskeistä on motivaatio, tahtominen ja päämäärät sekä tavoitteet. Täytymisen modaliteetti koostuu fyysisistä ja sosiaalisista esteistä, rajoista ja pakoista. Voiminen liittyy mahdollisuuksiin, joita kukin tilanne ja sen erilaiset rakenteet ja tekijät tuottavat ja avaavat. Viimeisellä, tuntemisen modaliteetilla tarkoitetaan ihmisen ominaisuutta arvioida, arvottaa, kokea ja liittää kohtaamiinsa asioihin tunteita. (Jyrkämä 2008, 195.)

Kuvio 2: Jyrkämä: toimijuuden modaliteetit. Kuvio artikkelista Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä. Gerontologia 4/2008.

Modaliteettien kautta tarkastellessa toimijuus syntyy, muotoutuu ja uusiutuu modaliteettien vaikuttaessa yhdessä moniulotteisena prosessina. Modaliteetit eivät ole satunnaisia yllätysvieraita, vaan ne kuuluvat jokaisen arkeen ja arkisiin tilanteisiin. Samasta arkisesta tapahtumasta, esimerkiksi ruoanlaitosta, puhuttaessa eri ihmiset sijoittuvat eri modaliteetteihin. Joku saattaa vaikkapa “haluta, osata ja kyetä” tähän puuhaan, kun taas toinen saattaa “osata ja kyetä” muttei “haluta”. (Jyrkämä 2008, 195.) Romaninaisten työllisyyteen liittyen voidaan ajatella, että moni vaikkapa haluaa, kykenee ja osaa, muttei voi, koska mahdollisuutta ei anneta. Modaliteetit ovat eri tavoin ja eri asioiden suhteen yhteydessä myös aiemmin esitettyihin toimijuuden rakennekoordinaatteihin. Iän karttuminen voi esimerkiksi aiheuttaa muutoksia modaliteeteissa. Siinä missä yksilö on nuorempana kyennyt ja halunnut tehdä tiettyjä asioita, voi hän vanhempana olla tähän kykenemätön tai haluton, tai molempia. Iän karttuminen voi siis tuoda mukanaan erilaista osaamista, haluamista ja tuntemista. (Jyrkämä 2008, 196.)

Käytämme edellä kuvattua toimijuuden modaliteettimallia tämän tutkielman viitekehyksenä romaninaisten toimijuutta tarkasteltaessa. Malli tarjoaa välineen tarkastella romaninaisten arkisia toimintakenttiä eri näkökulmista. Toimijuuden modaliteetteja tarkasteltaessa on huomioitava toimijuuden kontekstuaalisuus ja vahva kytkeytyminen aikaan, paikkaan ja vallitsevaan tilanteeseen. Toimijuus ei ole staattinen tila, vaan dynaaminen prosessi, jossa

modaliteetit muuttuvat ja vaikuttavat toisiinsa. (Jyrkämä 2008, 196.) Naisen elämässä mahdollinen äidiksi tuleminen voi esimerkiksi tuoda mukanaan uudenlaisia tunteita ja haluamisia, mutta toisaalta myös tietynlaisia rajoitteita ja välttämättömyyksiä. Toimijuus ei myöskään ilmene tyhjiössä, vaan on aina kytköksissä muihin ihmisiin sen vuorovaikutuksellisen ulottuvuuden kautta. Sekä omaa että muiden toimijuutta määritellään erilaisissa arkisissa tilanteissa monien eri asioiden suhteen. Toimijuus on ymmärrettävä myös sen kokemuksellisuuden ja tulkinnallisuuden kautta jonakin muuna, kuin pelkkänä aktiivisuutena. Toimijuus voi olla myös tekemättömyyttä tai toisin toimimista, joten niin vastarinta tai kapina kuin tilanteeseen sopeutuminenkin on toimijuuden ilmentämistä. Siksi on tärkeää muistaa ihmisen kantavan toimijuutta siitä huolimatta, vaikka jokin modaliteetti, esimerkiksi kykeneminen, näkyisi loppuneen. (mt., 196.)

3.4 Toimijuuden modaliteetit aiemmassa tutkimuksessa

Toimijuudesta on keskusteltu tähän mennessä paljon lapsuuteen ja vanhuuteen liittyen (Esim. Jyrkämä 2013, 89–114; 2007, 195–217.) Jyrkämä on kehitellyt ja käsitellyt toimijuuden käsitettä usein ikääntymistä koskevissa tutkimuksissa ja artikkeleissa, mutta Jyrkämän ajatukset ovat toimijuuden käsitteen ymmärtämisen kannalta hyödyllisiä myös tämän tutkielman kannalta. Eteläpelto, Heiskanen & Collin (2011, 10) toteavat, että aikuisten toimijuutta on mahdollisesti pidetty enemmän itsestään selvänä kuin lasten tai vanhusten. Lisäksi Eteläpellon ja kumppaneiden (mt. 10–11) mukaan toimijuutta, tai pikemminkin sen *puutetta* on tutkittu paljon perinteisesti rajoitettua toimijuutta omaavien aikuisryhmien, kuten naisten, maahanmuuttajien tai vammaisten kohdalla. Tässä tutkielmassa on tarkoitus keskittyä romaninaisten toimijuuteen, ei pelkästään siihen, millaisia puutteita siinä voi ilmetä. Toimijuuden erittelyyn näemme toimijuuden modaliteettimallin tarjoavan käyttökelpoisen lähtökohdan.

Esimerkiksi Pirkko Ruuskanen-Parrukoski (2018) on käsitellyt väitöskirjatyössään ikääntyneiden toimijuutta. Parrukosken työ on tapaustutkimus, jossa on haastateltu erään palvelutalon 65-91 -vuotiaita asukkaita. Aineiston analyysi kiinnittyy haastattelun ajalliseen

kontekstiin ja on sidoksissa iän tuottamaan tilanteisuuteen. Tämä johtaa ajatukseen Jyrkämän (2007, 2008) modaliteettimallista, jossa toimijuudelle on määritelty erilaisia tilanteellisia tekijöitä, kuten esimerkiksi ikä. Ruuskanen-Parrukoski (2018, 28–29) perustelee Jyrkämän toimijuuden modaliteettien käyttöä tutkimuksessaan ja sen analyysissä osin sillä, että Jyrkämän malli on kehitetty nimenomaan ikääntymistutkimuksen tarpeisiin. Ruuskanen-Parrukoski on poiminut haastatteluistaan erilaisiin tilanteisiin liittyviä erilaisia toimijuuden modaliteetteja.

Ikääntyneisiin liittyen myös Elisa Virkola (2014) on käsitellyt väitöskirjassaan toimijuutta ikääntyneisiin liittyen. Virkola on ottanut työssään huomion kohteeksi muistisairaiden naisten omat pohdinnat omasta tilanteestaan ja arjestaan. Tutkimuksen tarkoituksena on tuottaa tietoa muistisairauteen sairastuneiden naisten elämästä ja arjesta. Virkola keräsi tutkimuksensa aineiston etnografisesti, seuraten viiden eri naisen elämää kahden ja puolen vuoden ajan. Virkolan tutkimuskohteena oli toimijuus ja sen rakentuminen arkielämässä. Aineistoa Virkola on tarkastellut muun muassa Jyrkämän toimijuuden modaliteettimallia hyödyntäen. Ikääntymiseen liittyen esimerkiksi *osaamiset* voivat hiipua ja *kykenemiset* vähentyä (Jyrkämä 2007, 210; Virkola 2014, 50).

Toimijuuden modaliteetteja on käytetty teoreettisena viitekehyksenä useammassa pro gradu -tutkielmassa. Kyseinen malli on ollut suosittu myös sellaisissa graduissa, joissa ei käsitellä vanhuutta, ikääntymistä tai varsinaisesti elämäntilanteita. Anna Taskinen (2016) on soveltanut toimijuuden modaliteettiteoriaa pro gradu -tutkielmassaan, joka käsitteli nuorten toimijuutta vanhempien päihdeongelman ja lähisuhdeväkivallan kontekstissa.

Myös Päivi Koivu (2018) on käyttänyt pro gradu -työssään Jyrki Jyrkämän toimijuuden modaliteettimallia teoreettisena viitekehyksenä. Koivu on tarkastellut millaisia väkivaltakokemuksia alaikäisillä turvapaikanhakijoilla on ollut matkallaan Suomeen. Koivu löysi kuuden turvapaikanhakijanuoren haastatteluista erilaisia toimijuuden modaliteetteja riippuen siitä, missä kohdalla matkaansa nuoret olivat. Esimerkiksi Euroopan rajan ylityttyä nuorten osaaminen ja täytyminen väheni, kun taas kykeneminen ja voiminen lisääntyivät.

4 Tutkimusasetelma

Tässä luvussa esittelemme tutkimustehtävän ja tarkemmat tutkimuskysymykset, joihin haemme aineistollamme vastauksia. Kuvaamme sitten aineistonkeruuprosessia ja tutkielman aineistoa. Kerromme sitten analyysimenetelmästä ja analyysin etenemisestä. Lopuksi käymme läpi myös tutkimuseettisiä valintoja.

4.1 Tutkimustehtävä ja tutkimuskysymykset

Romanit ovat yksi Suomen etnisistä vähemmistöistä, joka on ollut hyvin pitkään osa suomalaista yhteiskuntaa. Siitä huolimatta romanit on valtaväestön toimesta nähty pitkään joinakin toisina, ja romaniväestö kohtaa edelleen arjessaan voimakkaita ennakkoluuloja ja jopa syrjintää. Romaninaisten elämään kietoutuvat sekä etniseen vähemmistöön kuuluminen mutta myös naissukupuolen edustaminen. Romaninaiset ovat erityinen vähemmistö, jonka toimintaa ohjaavat kulttuuriin ja sukupuoleen liittyvät käytännöt, tavat ja odotukset. Romanikulttuurissa on perinteisesti ollut valtaväestöä selkeämmät sukupuolittuneet roolit ja tavat. Romaninaiisiin liittyvää tutkimusta on tehty Suomessa melko vähän, eikä etenkään romaninaisten toimijuus ole ollut aiempien tutkimusten keskiössä.

Olemme tässä tutkielmassa kiinnostuneita tästä kahden tekijän, kulttuurin ja sukupuolen, leikkauspisteestä. Tutkimustehtävänä on selvittää, millaista romaninaisten arkinen toimijuus on. Haluamme selvittää, mistä osa-alueista romaninaisten arki koostuu ja miten heidän arkinen toimijuutensa määrittyy näiden osa-alueiden puitteissa. Tarkastelemme romaninaisten toimijuutta hyödyntäen Jyrkämän (2008) modaliteettimallia. Toimijuuden modaliteettimallin avulla tarkastellaan naisten toimijuuden eri ulottuvuuksia, joita arjen eri toimintakentillä esiintyy, ja sitä, minkälaisia modaliteetteja naiset omaan arkielämäänsä liittävät. Tutkimustehtävä tarkentuu seuraaviin tutkimuskysymyksiin:

- 1) Miten romaninaiset kuvaavat arkipäivän toimijuuttaan?
- 2) Millaisia toimijuuden modaliteetteja romaninaisten arjesta on löydettävissä?

Tutkielman laajempaan tehtävään on myös äänen antaminen sellaisille vähemmistön edustajille, joiden ääni jää ja on jäänyt tavallisesti kuulematta. Sosiaalityön arvojen mukaisesti on tärkeää tuoda esiin sellaista tietoa, joka koskee marginaalisessa asemassa olevien näkemyksiä. Marginaaliin kuuluvien näkemyksiä on tärkeää tuoda esiin, jotta niihin voidaan kiinnittää huomiota ja pyrkiä vaikuttamaan niistä kumpuaviin mahdollisiin epäkohtiin.

4.2 Aineistonkeruu ja aineisto

Tutkielman aineisto koostuu kymmenen romaninaisen haastattelusta. Haastattelu antaa aineistonkeruumenetelmänä mahdollisuuden olla suorassa vuorovaikutuksessa tutkittavan kanssa (Hirsjärvi & Hurme 2001, 34) ja tässä tutkielmassa tutkimusaiheen koskiessa vähemmistöryhmää ja tutkimusongelman vaatiessa melko henkilökohtaisia kysymyksiä naisten elämästä, koimme haastattelun olevan paras vaihtoehto aineiston keräämiseksi. Haastattelu mahdollistaa myös lisäkysymysten esittämisen ja vastausten tarkentamisen. Kasvokkaisessa vuorovaikutustilanteessa aihealueiden käsittelyjärjestys ei myöskään ole kiveen hakattu, eli aihealueiden järjestystä voi muuttaa tilanteen mukaan. (Hirsjärvi & Hurme 2001, 34; Tuomi & Sarajärvi 2018, 85.)

Aineistonkeruumenetelmänä haastattelun etu on myös siinä, että haastattelijalla on mahdollisuus oikaista esimerkiksi väärinkäsityksiä, käydä keskustelua tiedonantajan kanssa tai selventää ilmausten sanamuotoa (Tuomi & Sarajärvi 2009, 73). Tekemissämme haastatteluissa tuli esiin se, että romaninaiset käyttivät erilaisia ilmaisuja tietyistä asioista puhuttaessa kuin pääväestö yleensä. Haastateltavat eivät esimerkiksi puhuneet seurustelun aloittamisesta tai kumppanin löytämisestä, vaan “maailmalle lähtemisestä”, jonka saattaisi ilman asian tarkentamista tai asiayhteyden ymmärtämistä tulkita eri tavoin.

Tarkempaan haastattelumenetelmänä käytimme puolistrukturoitua teemahaastattelua. Teemahaastattelulle ominaista on ennalta sovitut teemat, joiden varassa haastattelu etenee. Teemahaastattelussa ei ole yksityiskohtaisia kysymyksiä, joten tutkijan näkökulma jää etäämmälle ja siten tutkittavien ääni tulee esiin. Puolistrukturoitu teemahaastattelu jättää tilaa keskustelulle ja neuvottelulle sen sijaan, että se keskittyisi pelkkien ennalta laadittujen

kysymysten esittämiseen ja niihin vastausten saamiseen. (Hirsjärvi & Hurme 2001, 48; Mann 2016, 91.) Kuitenkin kaikkien haastateltavien kanssa tulisi käydä läpi kaikki ennalta sovitut teemat (Eskola 2007a, 33), vaikka puolistrukturoitu haastattelu antaakin mahdollisuuden myös kaavasta poikkeamiseen. Samansuuntainen linja kaikissa haastatteluissa on tärkeää, jotta kaikkia aineiston haastatteluja voidaan esimerkiksi vertailla keskenään. (Mann 2016, 91.) Ollessamme kiinnostuneita juuri romaninaisten omista näkemyksistä halusimme antaa mahdollisimman hyvän tilan näiden näkemysten ja tarinoiden kuulemiselle, mutta niin, että käsitelimme kaikissa haastatteluissa samoja teema-alueita.

Teemahaastattelun toteuttaminen edellyttää tarkkaa perehtymistä sen aihepiiriin ja myös haastateltavien tilanteeseen, jotta haastattelu on mahdollista kohdentaa tiettyihin, haluttuihin teemoihin. Vasta tutkittavan aiheen ja siihen perehtymisen pohjalta voidaan valita teemahaastattelussa käsiteltävät aiheet. Tutkimusaihe ja siihen liittyvät tutkimuskysymykset on muutettava tutkimuksen toteuttamisen kannalta mielekkääseen muotoon, eli operationalisoitava. (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.) Ilmiöiden käsitteellinen ymmärtäminen vaatii sekä teoreettisia käsitteitä, että niiden empiirisiä vastineita. Laadullisessa tutkimuksessa ja ihmistieteissä operationalisoinnin ongelmana on se, että teoreettisille käsitteille, kuten esimerkiksi tässä tutkimuksessa *toimijuudelle*, ei voida antaa suoria operationaalisia määritelmiä empiirisen tutkimuksen ohjenuoriksi. Se, mitä tiettyyn teoreettiseen käsitteeseen operationaalisessa mielessä “kuuluu” on vaikeaa täsmällisesti määrittää. (Eskola & Suoranta 1998.) Empiiristä aineistoa hankkiessaan on tutkijan joka tapauksessa mietittävä, millä tavoin teoreettisesta käsitteestä voi kerätä havaintoja, eli tutkijan on käännettävä teoria tutkittaville ymmärrettäväksi (arki)kieleksi, ja vastaavasti käännettävä aineistosta tehdyt havainnot teorian kielelle tutkimuksen analyysivaiheessa (Eskola & Suoranta 1998). Tässä tutkielmassa päädyimme tarkastelemaan toimijuutta modaliteettien kautta ja niin edelleen operationalisoituna romaninaisten arkisen elämän kautta. Koska toimijuuden käsite sopii arkisen elämän tarkasteluun, olemme muodostaneet teemahaastattelun teemat väljiksi, mielestämme arkeen yleisesti kuuluviksi toimintakentiksi.

Tämän tutkielman tarkoituksena ei ole vain kuvata, millaista arkea romaninaiset elävät, vaan sitä, millaista toimijuutta romaninaisten kertomista elämäkokemuksista ja arjesta voidaan erottaa. Olemme muotoilleet teemahaastattelumme arjen teemoihin samaan tapaan kuin

esimerkiksi Eeva Jokinen (2005) tutkimuksessaan aikuisten arjesta, jossa haastateltiin 39:ä suomalaisnaisista ja -miestä. Jokinen, kuten emme mekään erota arkea sovinnaisesti naisille kuuluneeseen, kotiin ja perheeseen, sillä arki on niin kotona kuin kadulla, perheessä ja työssä ja kaikissa näiden yhteensulautumisissa. (Jokinen 2005, 26.) Tämän tutkielman haastattelun teemoja olivat siis muun muassa työelämä, koulutus, perhe ja parisuhde. Samankaltaisia teemoja oli myös Jokisen tutkimuksen haastattelussa. Tilan jätimme myös sille, että haastattelemamme romaninaiset saivat itse kertoa, mitä mahdollisia muita tärkeitä arjen toimintakenttiä heidän elämässään on haastatteluun valmiiksi määriteltyjen lisäksi.

Teemahaastattelun toteuttamisen tapoja on monia. Tutkijan päätettävissä on, esitetäänkö kaikille haastateltaville kaikki ennalta suunnitellut kysymykset ja kuinka yhdenmukaisesti kysymykset ja asiat esitetään (Tuomi & Sarajärvi 2018, 88). Tässä tutkimuksessa haastattelut pidettiin avoimina, ja haastattelujen välillä oli eroavaisuuksia vaikka haastattelurunko eli teemat oli ennalta sovittu. Kysyimme haastateltavilta itseltään, mikä heille on tärkeää, ja lähdimme liikkeelle siihen liittyvistä asioista. Alkuperäisistä teemoista vapaa-ajan ja harrastusten teema tippui ensimmäisten haastattelujen jälkeen omana teemanaan pois, sillä se ei tuottanut tutkimusongelmamme kannalta mielekästä tietoa eikä juuri muutakaan keskustelua. Myös ystävät ja parisuhde teemasta ystävien merkitys ei omana teemanaan toiminut, ja parisuhde ikään kuin integroitui perheen teemaan. Haastattelut etenivät pitkälti haastateltaville tärkeiden asioiden mukaan, ja keskustelimme sellaisista asioista, joista heillä oli sanottavaa.

Haastateltavien rekrytoiminen oli aluksi hankalaa, mutta saimme sovittua kymmenen haastattelua, joista kaikki toteutuivat. Suurin osa haastatteluista oli naisten kotona. Yhden haastattelun toteutimme kirjastolta varatussa tilassa. Muutama haastatteluista tehtiin erään kerhoillan yhteydessä niin, että haastattelut tapahtuivat erillisessä tilassa. Taustalta kuitenkin kuului muiden puhetta, mikä teki haastattelutilanteesta hieman levottoman. Kahdessa haastattelussa samassa tilassa oli haastateltavan omasta tahdosta perheenjäsen tai läheinen ihminen, mutta se ei tuntunut häiritsevän haastattelun etenemistä tai rajoittavan asioista puhumista. Nämä henkilöt eivät osallistuneet millään tavalla haastattelutilanteeseen. Annoimme haastatelluille naisille kahviliput kunkin haastattelun päätteeksi.

Aineiston kuvailu

Tutkielman aineisto koostuu kymmenestä teemahaastattelusta. Haastattelut olivat kestoltaan vaihtelevan mittaisia, keskimäärin noin 50 minuuttisia, lyhimmän haastattelun ollessa vain noin puolituntinen ja pisimmän ollessa noin puolitoista tuntia pitkä. Haastattelut toteutettiin helmi-toukokuun 2018 aikana. Kaikki haastattelut nauhoitettiin kunkin haastateltavan suullisella suostumuksella. Haastatteluista tuli litteroituna noin 132 sivua sivua tekstiä fontilla Times New Roman fonttikoolla 12 ja rivivälillä 1,5. Haastattelulitteraatit tallennettiin kahdelle muistitikulle, jotka olivat vain tutkielman tekijöiden saatavilla.

Haastateltavat olivat kaikki romaninaisiksi itsensä mieltäviä henkilöitä. Haastateltavat olivat keskenään hyvin eri ikäisiä nuorimpien haastateltavien ollessa 19-vuotiaita ja vanhimman 59-vuotias. Loput haastateltavista naisista olivat 26-47 -vuotiaita. Haastateltavien suuri ikäero toi haastatteluihin erilaisia näkökulmia. Kahdeksan naisista kertoi olevansa äitejä, ja neljä tulevia tai jo olevia isoäitejä. Viisi naisista oli parhaillaan töissä tai kuntouttavassa työtoiminnassa. Yksi haastateltavista oli opiskelija. Loput naisista olivat työttömiä, sairaseläkkeellä tai kotona pienten lasten kanssa. Kahdeksan naisista kuvasi haastatteluissa omaa työhistoriaansa ja työpaikkoja, joita heillä oli ollut. Yksi haastateltavista ei kuvannut omaavansa työhistoriaa, ja haastattelusta oli tulkittavissa, että hän oli ollut kotiäitinä lasten kanssa.

Laadullisessa tutkimuksessa pyritään tilastollisten yleistysten sijaan kuvaamaan tutkittavaa ilmiötä tai ymmärtämään tiettyä toimintaa. Laadullista tutkimusta tehtäessä on tärkeää, että tutkittavat tietävät tutkittavasta ilmiöstä mahdollisimman paljon, tai heillä on itsellään kokemusta siitä. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 98.) Kun laadullisessa tutkimuksessa haetaan aineistosta samuutta tai tiettyjen teemojen toistuvuutta, on aiheellista puhua saturaatiosta. Ei kuitenkaan ole tarkoituksenmukaista hakea näyttöä tietyistä teemoista, vaan pyrkiä kuvaamaan niitä. Jos aineistosta haetaan erilaisuutta, voi olla ongelmallista keskittyä saturaatioon. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 101.) Tekemissämme haastatteluissa tietyt teemat toistuivat kussakin haastattelussa, mutta naisten näkemykset olivat keskenään myös vaihtelevia.

4.3 Analyysimenetelmä ja analyysin eteneminen

Tässä tutkielmassa käytämme aineiston analyysimenetelmänä sisällönanalyysiä. Sisällönanalyysiä voidaan pitää melko joustavana analyysikehyksenä, jota on mahdollista soveltaa erilaisiin analyysikokonaisuuksiin. Useimmat laadulliset analyysimenetelmät perustuvat siten lopulta sisällönanalyysiin. Sisällönanalyysiin voi soveltaa melko vapaasti erilaisia teoreettisia lähtökohtia, sillä sitä ei lähtökohtaisesti ohjaa mikään tietty teoria. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 103.)

Laadulliseen analyysiin, kuten esimerkiksi sisällönanalyysiin, yhteydessä puhutaan usein päättelyn logiikasta. Analyysin taustalla voi vaikuttaa induktiivinen päättely, jossa tutkija etenee yksittäisestä yleisempään pyrkien muodostamaan aineistosta uutta teoriaa tai käsitteitä. Puhdasta induktiivisen päättelyn mahdollisuutta voidaan tosin kyseenalaistaa, ja pohtia onko uuden teorian mahdollista syntyä vain havaintojen pohjalta. Päättely voi olla myös deduktiivista, jossa tutkija etenee yleisestä yksittäiseen pyrkien testaamaan valmista teoriaa uudella aineistolla ja uusilla havainnoilla. Kolmantena näkökulmana voidaan pitää abduktiivista päättelyä, jonka taustalla vaikuttaa jokin teoria tai aiempi tieto, mutta analyysi etenee silti aineiston ehdoilla. (Tuomi & Sarajärvi 2018.)

Laadullisen analyysin taustalla vaikuttavan teorian merkityksestä ja päättelyn logiikasta on tehty erilaisia jakoja. Päättelyn logiikka on jaoteltu induktiiviseen, deduktiiviseen ja abduktiiviseen päättelyyn. Päättelytavat voidaan kytkeä myös analyysitapoihin, jotka on niin ikään jaoteltu teorian merkityksen mukaan aineistolähtöiseen, teorialähtöiseen ja teoriasidonnaiseen analyysiin. Induktiivinen päättely etenee yksittäisestä yleiseen, ja niin ikään aineistolähtöisellä analyysillä pyritään luomaan teoria tai käsitteet aineistosta nostamalla. Näin ollen aikaisemmalla tiedolla tai havainnoilla ei tulisi olla merkitystä analyysia tehdessä. Aineistolähtöisessä analyysissä analyysiyksiköt valitaan aineistosta eivätkä ne ole etukäteen harkittuja. Puhtaan aineistolähtöisyyden ja induktiivisen päättelyn ongelmaa on pyritty ratkaisemaan teoriasidonnaisella analyysillä ja siihen kytkeytyvällä abduktiivisella päättelyn logiikalla. Tästä näkökulmasta edetessä analyysin taustalla voi vaikuttaa usea pieni teoria, ja analyysin edetessä käyttöön voidaan ottaa uusia teorioita.

Analyysi on siis aineistolähtöistä, mutta aineistoa lähestytään aiempien käsitteiden ja tiedon muodostamasta tulkintakehyksestä. Kolmas tapa, eli deduktiivinen päättely tarkoittaa etenemistä yleisestä yksittäiseen. Teorialähtöinen analyysi tukeutuu vahvasti valmiiseen teoriaan ja myös palaa siihen empiirisen osuuden jälkeen. Teorialähtöinen analyysi voi lähteä liikkeelle jostakin suuresta teoriasta, kuten esimerkiksi valmiista mallista. Analyysin perustana on tämän valitun teorian esittely, empiirisen aineiston tuottaminen tai kerääminen, ja lopuksi sen tarkastelu, saako aiempi teoria tukea uuden tutkimuksen aineistolta. (Eskola 2007b, 162–164 ; Tuomi & Sarajärvi 2018.) Tässä tutkielmassa suhteemme taustateoriaan on vahva ja lähestymme aineistoa aluksi teorialähtöisen sisällönanalyysin keinoin. Hyödynnämme analyysissa tämän jälkeen myös aineistolähtöistä lähestymistapaa muodostaessamme lopulliset teemat.

Sisällönanalyysin voidaan nähdä etenevän kohta kohdalta selkeänä prosessina. Ensimmäinen vaihe on tarkkaan rajatun ilmiön valitseminen, sillä kaikkea kiinnostavaa ei ole mahdollista yhdessä pro gradu -työssä tutkia. Valitussa tutkimustehtävässä tulee pysyä, sillä se asettaa linjan myös analyysin seuraaville vaiheille. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 104–105.) Tässä tutkimuksessa tarkempana tutkimustehtävänä oli selvittää, millaista toimijuutta romaninaisten arjen kuvauksissa näkyy. Tässä tutkielmassa toimijuutta lähestytään teorialähtöisesti kuuden modaliteetin (kyetä, osata, haluta, täytyä, voida ja tuntea) kautta. Tämä oli selkeä lähtökohta aineiston analyysille. Tutkielman aineiston ollessa kerätty ja litteroitu itse, oli haastattelut käyty läpi ennen varsinaiseen analyysiin siirtymistä jo kahdesti. Aineiston tuttuus helpotti analyysivaiheeseen siirtymistä, sillä aineiston sisällöstä oli hahmotettavissa jo pääpiirteet. Aineiston analyysiin voi syventyä hyvin jo ensimmäisen lukukerran jälkeen, sillä aineistosta ei lukemalla nouse tuloksia, vaan huomiot ja tulokset ovat seurausta tutkijan aktiivisesta työskentelystä (Eskola 2007a, 43).

Kun tutkimustehtävä, eli se, mihin analyysilla pyritään vastaamaan, on selkeänä mielessä, voidaan aloittaa aineiston koodaaminen. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 105.) Aloitimme aineiston aktiivisen analyysin tarkastelemalla koko aineistoa yksi toimijuuden modaliteetti (esim. Jyrkämä 2008, 195) kerrallaan. Kävimme jokaisen haastattelun läpi aina vain yhtä modaliteettia silmälläpitäen. Luimme haastattelut peräkkäin keskittyen esimerkiksi vain haluamiseen liittyviin ilmaisuihin jättäen toistaiseksi muut modaliteetit huomiotta tai tehden

tulostettuun aineistoliuskkaan pieniä merkintöjä. Osa ilmauksista sisälsi maininnan itse modaliteetista (*“mä haluan tehdä sen”*), ja osa ilmauksista oli tulkittavissa niiden kontekstista tiettyyn modaliteettiin (*“mullois sellanen toive tai unelma”*). Vaikka modaliteettimalli tuntui aluksi tarjoavan hyvin selkeän kehyksen aineiston jäsentämiselle ja analyysille, huomasimme pian modaliteettien olevan hyvin tulkinnanvaraisia. Osa ilmauksista oli tulkittavissa selkeästi yhden modaliteetin alle, mutta suureen osaan ilmauksia liittyi useampi yhtäaikaaisesti vaikuttava modaliteetti. Tulkitsimme tällaisia ilmauksia siinä vahvimmin vaikuttavan modaliteetin alle. Pitkiä, usean modaliteetin haastatteluotteita jaoin myös eri modaliteettien alle, mikäli niissä puhuttiin selkeästi eri asioista ja ne oli irrotettavissa omiin modaliteetteihinsa. Näin tulkitut modaliteetit muodostavat analyysin koodit. Keräsimme kuhunkin modaliteettiin liittyvät ilmaisut tai aineisto-otteet kyseisen modaliteetin nimiseen erilliseen tiedostoon muodostaen kuusi erillistä tiedostoa.

Sisällönanalyysin seuraavassa vaiheessa koodattu aineisto luokitellaan tai teemoitellaan. Siinä missä luokittelun avulla tehdään näkyväksi kunkin luokan esiintymismäärät aineistossa, tehdään teemoittelulla näkyväksi se, mitä kustakin luokasta on sanottu. Tarkoitus on siis ryhmitellä koodattu aineisto erilaisten aihepiirien mukaan. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 105.) Kävimme läpi kunkin modaliteetin alle keräämämme ilmaukset taas modaliteetti kerrallaan, ja tiivistimme niiden sisällön lyhyemmäksi, teemaa kuvaavaksi ilmaisuksi. Esimerkiksi kykenemisen modaliteetissa esiintyi muun muassa romaniaisuun, työhön, uskoon ja voimavaroihin liittyviä ilmaisuja. Ryhmittelimme teemojen mukaan otteita uudelleen samankaltaisten ilmausten ryppäiksi. Aineisto-otteen liittyessä esimerkiksi työhön tai opiskeluun tai romaniaisuun, teemoittelimme ne näiden mukaan. Näistä muodostui pienempiä kokonaisuuksia kunkin modaliteetin alle. Jyrkämän (2008; kuvio 2) modaliteettimallia apuna käyttäen teemoista oli mahdollista muodostaa vielä laajempia kokonaisuuksia modaliteettien sisällä. Esimerkiksi kykenemisen alle teemoitellut ilmaisut oli mahdollista jakaa vielä psyykkiseen, fyysiseen ja sosiaaliseen kykenemiseen. Täytymisen modaliteetissa puolestaan laajempi jako tehtiin velvollisuuksien ja pakkojen sekä esteiden ja rajoitusten välille.

Sisällönanalyysin avulla pyritään siis saamaan tiivistetty ja yleistetty kuvaus tutkittavasta ilmiöstä. Sisällönanalyysin käyttöä on kritisoitu kuitenkin siitä, että analyysi jää usein keskeneräiseksi. Pelkkä tiivis kuvaus tutkittavasta ilmiöstä ei yksin riitä, vaan tuloksista on

kyettävä tekemään mielekkäitä johtopäätöksiä. (Tuomi & Sarajärvi 2018.) Myös teemojen suuri lukumäärä voi kertoa analyysin keskeneräisyydestä. Mikäli tuloksissa on paljon teemoja, jotka eivät sulje toisiaan pois, on analyysi todennäköisesti vielä kesken. (Elo & Kyngäs 2007, 114.) Tähänastisen analyysin tuloksena olimme muodostaneet teemoja kunkin modaliteetin alle siten, että modaliteetit muodostivat yläkategorioina tutkielman alustavat tulokset. Useamman modaliteetin alla oli edelleen samankaltaisia teemoja ja modaliteettien limittyessä teemat eivät siten sulkeneet toisaan pois. Välttääksemme edellä kuvatun analyysin keskeneräisyyden päätimme jatkaa analyysia vielä aineistolähtöisesti tarkastellen uudelleen kunkin modaliteetin alle muodostettuja teemoja.

Jatkoimme analyysia aineistolähtöisesti tarkastelemalla kunkin modaliteetin alle jo muodostamiimme teemoja, ja löysimme niistä yhtäläisyyksiä. Järjestimme useamman modaliteetin alla toistuvista aiheista uusia kokonaisuuksia. Kunkin modaliteetin alla toistuivat asuun, perheeseen ja lähisuhteisiin, koulutukseen ja työelämään, uskoon sekä syrjäntäkokemuksiin liittyviä asioita. Nämä muodostivat sisällönanalyysin lopulliset teemat. Näihin teemoihin liittyvää aineistoa tarkastelimme toimijuuden modaliteettien kautta. Tarkastelimme esimerkiksi sitä, missä modaliteeteissa naiset puhuvat uskosta ja hengellisistä asioista kuvatessaan sen merkitystä ja näkymistä arkielämässään. Käymme seuraavaksi tulosluvussa tarkemmin läpi näitä teemoja ja niihin kytkeytyviä modaliteetteja.

4.4 Tutkimuseettiset ratkaisut

Romanit ovat pieni suomalainen vähemmistö, ja siten hyvin sensitiivinen tutkimuskohde. Tässä tutkielmassa tarkoituksena ei ole arvottaa tai arvioida romanikulttuuriin kuuluvia tapoja tai käytäntöjä. On tärkeää painottaa sitä, ettei tutkimuksessa pyritä osoittamaan oikeita tai väriä tapoja. Tulkitsemme tuloksia teoreettisen viitekehyksen pohjalta, mikä edellyttää toki tutkijan aktiivista roolia ensin aineistosta tärkeitä asioita nostettaessa sekä tuloksia tulkittaessa. Emme kuitenkaan asetu aineiston yläpuolelle arvioimaan kulttuurille ominaisia käytänteitä.

Tutkimuksen eettisyyden ja arkaluonteisten tietojen käsittelemisen kannalta tärkeää on tutkittavien tarkka informointi siitä, mitä tutkimuksessa käsitellään. Tällöin tutkittavan on mahdollista myös kieltäytyä tutkimukseen osallistumisesta, jolloin hänen näkökulmastaan arkaluonteisten tietojen ja yksityisyyden huomioiminen tapahtuu tällaisena rajanvetona. (Kuula 2011.) Tähän pyrimme tässä tutkielmassa myös kiinnittämään huomiota. Kuula (2006, 102) on määritellyt informoinnin tarkistuslistan, jossa on asiat, jotka myös tässä tutkielmassa toimme haastateltavia etsiessämme esille haastattelukutsussa, ja jotka kävimme läpi myös toteutuneiden haastattelujen alussa suullisesti. Informoitavia asioita olivat muun muassa omat yhteystietomme, tutkimuksen tavoite, aineistonkeruun toteutustapa, luottamuksellisten tietojen suojaaminen ja käyttötarkoitus, tieto aineiston käsitteijöistä ja tietojen käyttöaika.

Tätä tutkielmaa varten kerätyissä haastatteluissa tuli vahvasti esille se, että romanit ovat hyvin yhteisöllisiä, ja ovat toistensa elämässä tiiviisti mukana. Myös se tuli aineistossa esiin, että on asioita, joita nuoremmat romaninaiset eivät kulttuurisista syistä voi puhua vanhempien romanien läsnäollessa, vaikka haastatteluissa joistakin tällaisista asioista olikin mahdollista keskustella. Tästä syystä tunnistettavuuden estäminen näyttäytyi tämän tutkielman haastatteluaineiston käytössä ehdottoman tärkeänä, ja tämä lupaus haastateltaville tehtiin jo ennen haastatteluiden toteuttamista. Tunnistettavuuden peittämisen lähtökohtana on tarve suojella tutkittavia mahdollisilta negatiivisilta seurauksilta, joita heidän tunnistamisensa esimerkiksi haastatteluotteista tutkimuksen analyysiosiossa (Kuula 2006, 200–201).

Tässä tutkielmassa olemme pyrkineet tunnistettavuuden peittämiseen jättämällä pois tiedot haastateltavien kotikaupungeista ja haastattelupaikkakunnista. Olemme tuoneet tutkielman tuloksiin suoria lainauksia haastatteluista, mutta sitaatteja on muokattu niin, ettei niissä esiinny haastateltavan mainitsemia nimiä tai paikkoja, jotka viestivät tarkemmin paikkakunnasta tai haastateltavan perheenjäsenistä. Sitaattien yhteydessä emme ole myöskään numeroineet haastateltavia, jotta katkelmia ei voisi yhdistää tiettyyn henkilöön. Osa haastattelemistamme naisista oli avoimia tutkimukseen osallistumisen suhteen, ja siten joidenkin osallistuminen tutkimukseen oli yhteisön tiedossa. Tämän vuoksi on tärkeää, ettei haastateltavan henkilöllisyys paljastu esittämistämme sitaateista.

Säilytimme tulostettua ja muistitikulle tallennettua haastatteluaineistoa lukollisissa kaapeissa. Analyysivaiheessa työskentelimme GoogleDrive -pilvipalvelussa, joka mahdollistaa yhteistyön etänä. Analyysivaiheessa asuimme eri paikkakunnilla ja osan ajasta eri maissa, joten kasvokkain tehty yhteistyö ei ollut mahdollista. Aineisto oli tässä vaiheessa sellaisessa muodossa, ettei siitä ollut tunnistettavissa haastateltavia. Tässä vaiheessa käsitelimme haastattelukatkelmia, joista oli poistettu haastattelunumerointi sekä muut tunnisteet, kuten nimet ja paikkakunnat.

Tulosten yhteydessä esitettyjä sitaatteja on muokattu haastateltavien anonymiteetin säilyttämiseksi. Sitaateista on poistettu haastateltavien järjestysnumerot paremman anonymiteetin turvaamiseksi. Sitaateissa esiintyvät "--" merkinnät tarkoittavat sitä, että sitaatti on siitä kohdasta katkaistu, ja todellisuudessa osa pidempää osiota. Olemme lyhentäneet sitaatteja, koska joissakin haastatteluvastauksissa on hyvin havainnollistavia kohtia, mutta kertomus on ollut hyvin pitkä, ja olemme halunneet helpottaa tekstin luettavuutta.

5 Tulokset

Tutkielmassamme selvitetään romaninaisten toimijuuden muodostumista. Lisäksi selvitetään, millaisia toimijuuden modaliteetteja romaninaisten arkeen liittyy. Tässä luvussa esittelemme sisällönanalyysin avulla saadut tulokset.

Tässä tutkielmassa toimijuus tulee ensimmäisenä esiin Giddensin strukturaatioteorian myötä, mutta Jyrkämä (esim. 2007, 205–208) näkee, että empiirisesti lupaavammalle, teoriassa astetta konkreettisemmalle tasolle voidaan päästä ihmisen toimijuuden modaliteettien kautta. Jyrkämän määrittelemät modaliteetit ovat *osata, kyetä, täytyä, voida, tuntea ja haluta*. Jokaiseen modaliteettiin vaikuttaa myös konteksti, eli esimerkiksi yksilön ikä, sukupolvi, sukupuoli, paikka tai tila. Jyrkämän mukaan nämä modaliteetit voidaan erottaa kaikkien ihmisten elämästä, erilaisista “vähäpätöisistäkin” arkielämän tilanteista (mt. 2007, 208). Toimijuuden modaliteetteja lähemmin tarkasteltaessa on hyvä muistaa, että ne ovat dynaamisia ja päällekkäin vaikuttavia. Ne suhteutuvat monin eri tavoin myös toimijuuden rakennekoordinaatteihin (Jyrkämä 2008, 196.) Esimerkiksi ikä tuo mukanaan tiettyjä rajoitteita tai pakkoja, mutta myös monenlaista osaamista.

5.1 Asu

Romaninaisten pukeutuminen ja myös muu romanien tapakulttuuri kietoutuu erityiseen kulttuuriseen kontekstiin, jota säätelee romaneilla monikerroksinen normisto. Romanikulttuurin peruspilareita ovat kunnian ja kunniallisuuden, häveliäisyyden sekä symbolisen ja konkreettisen puhtauden säilyttäminen, kun samalla näiden vastakohtia pyritään välttämään. Lisäksi suomalaisessa romanikulttuurissa, kuten monessa muussakin kulttuurissa erityisesti naisten pukeutumiseen liitetään odotuksia. Tietyntyyppisellä pukeutumisella nainen osoittaa noudattavansa oman yhteisönsä normeja siveydestä ja kunniallisuudesta. Näiden normien taustalla on käsitys ihmisruumiin jaosta symbolisesti puhtaaseen yläosaan ja likaiseen alaosaan, joka heijastuu suomalaisessa romanikulttuurissa myös vaatetukseen, jolloin kehon alaosan vaatetus (esimerkiksi naisen hame) on likaista, ja tilat tai esineet, jotka ovat kosketuksissa kehon alaosaan, ovat likaisia. Lisäksi ihmisruumiin

alueiden symboliset merkitykset heijastuvat myös romaniyhteisön hierarkiaan, jossa korkeimmalla ovat puhtaimmat ja kunnioitetuimmat, eli vanhat ihmiset, ja alimpana nuoret naiset. Nuoriin naisiin liittyy monissa kulttuureissa käsityksiä heidän seksuaalisesta “vaarallisuudestaan” muulle yhteisölle, minkä vuoksi naisten käyttäytymistä ja pukeutumista säädelletään. Ruumiinosat, joihin liittyy seksuaalista symboliikkaa, tulee olla peitettynä. Suomalaisessa romanikulttuurissa naisen hame on pitkä ja leveä, sillä sen tulee peittää myös jalat. (Viljanen 2012, 388-389.) Esimerkiksi alastomuus onkin siis määriteltävissä hyvin eri tavoin (mt.), ja eräs haastateltu nainen totesi, että jos hän näyttäytyisi muille romaneille tai vanhemmille romaneille ilman asuaan, olisi se paitsi hänelle itselleen noloa, myös nolo tilanne toiselle romanille, koska ilman asuaan hän olisi kuin alasti. Myös Stenroos (2012, 426) kirjoittaa, että pukeutumista pidetään romanikulttuurissa tärkeänä, sillä romanien “etnisellä” pukeutumisella on kahdenlainen tarkoitus. Ensiksikin pukeutumisella viestitään oman ryhmän jäsenille ryhmään kuulumista sekä sen tapojen tuntemista, kunnioittamista ja noudattamista. Toiseksi pukeutuminen myös viestii ulkopuolisille ryhmille omasta etnisestä taustasta ja kulttuurista. Muutama haastateltava toi esille, että asun merkitys piilee myös siinä, että asun pitäminen on kunnioitettavaa muita romaneita kohtaan.

“--Tää on niinku mä itse koen että tää on niinku mulla semmonen mä kunnioitan tällä asulla muita romaneja vanhempia romaneja niinku että mulla ei oo paljastavat vaatteet mulla ei muodot tuu täältä näkyviin ja et se on vähän niinku enemmän semmonen kunnia niinku osoitetaan sitä kunnioitusta--”

Romaninaisten toimijuuden näkökulmasta tarkasteltuna asu näyttäytyy monisäikeisenä ja toimijuutta monin tavoin muovaavana tekijänä. Jyrkämän (2007, 2008) toimijuuden modaliteeteista *tuntemisen* modaliteetin kautta tuotiin esiin useissa haastattelussa erilaisia tunteita ja arvioita liittyen siihen, millaisia asioita romaniasu välillisesti naisille tuottaa. Romaninaiset puhuivat asusta usein tuntemisen modaliteetissa, kertoen myös, että arvostavat asua ja tuntevat ylpeyttä siitä itsessään. Samanlaisen havainnon on tehnyt myös Markkanen (2003, 234–235) haastateltuaan romaninaisia: pukuun liittyi vahvaa tunnelatausta, me-tunteen kokemista ja ylpeyttä asusta.

“Kyllä se merkitsi mulle paljon, mä halusin laittaa sen romanihameen. Ootin sitä päivää et saan laittaa sen ja se oli mulle ihan niinku itestänselvyys et mä laitan sen

ja ei kotona missää vaiheessa painostettu laittamaan sitä, enemmänki sit sanottii et älä nyt vielä ei sulla oo mikään kiire ja, nii se on mulle tärkeätä.”

Yllä olevasta haastatteluotteesta näkyy modaliteettien samanaikainen ilmeneminen. Kyseinen nainen kertoo pitävänsä romanasua itselleen tärkeänä ja merkityksellisenä asiana. Tulkitsimme haastateltavan kuvaavan *tunteita* ja arvostusta asua kohtaan, minkä vuoksi kyseinen nainen on myös *halunnut* pukea asun. Tulkintamme mukaan asu oli omissa haastatteluissamme siitä kokonaisvaltainen asia, että asun pukeminen myös tuottaa monenlaisia *täytymisiä*, vaikuttaa *kykenemisiin*, asua tulee *osata* pitää oikealla tavalla, ja moni romaninainen *haluaa* pukea romanasun. Käymme näitä läpi seuraavissa kappaleissa.

Asun pukeminen

Asun pukemiseen tai pukematta jättämiseen liittyvistä asioista kertoessaan haastateltavista lähestulkoon kaikki liittyvät jonkinlaisia tunteita. Tuntea-modaliteetti liittyy ihmisen kykyyn liittää kokemiinsa asioihin tunteitaan ja arvioitaan (Jyrkämä 2008, 195), ja kahdessa alla olevassa haastatteluotteesta kuvautuu, kuinka merkityksellinen ja tunteita aiheuttava asia asun pukemiseen liittyvä päätös voi yksittäiselle romaninaiselle olla. Ensimmäisessä sitaatissa näkyy, että haastateltavalle asun pukematta jättäminen oli henkilökohtaisella tasolla henkinen kamppailu. On kuitenkin syytä tuoda esiin, että perinteisen ison romanasun pukematta jättäminen ei tarkoita sitä, että tyttö hylkäisi romanikulttuurin arvot tai normit, ja usein naisella, joka ei ole pukeutunut perinteiseen asuun, on kuitenkin yllään muunnellulla tavalla “sopiva” asu (Markkanen 2003, 235). Toisessa haastattelusitaatissa kuvautuu, kuinka asun pukemiseen liittyvän päätöksen muille julkituominen oli tärkeä ja arvokas hetki. Ensiesiintyminen asussa voi olla jännittävä tilanne, sillä asuun ei olla vielä totuttu tai sen kanssa ei *osata* liikkua.

“No oli se varmaan helppo päätös tehdä mut se oli vaikeeta sen jälkeen kamppailla itteni kanssa että tota et nyt kun mulla ei ookaan niitä. Mä kävin itteni kanssa semmosta kamppailua et joo toi ei varmaan hyväksy mua toi varmaan hyväksyy ja ajattelin jokaisesta ihmisestä niinkun mitäköhän ne aattelee musta mut sitten mä pääsin sen yli eikä siinä sit ollu enää mitään.”

“Hmm, mä halusin että sillon just kaikki omat sukulaiset ja kaikki omat porukat näkee just sillon. Ettei oo yhtää vieraampia, että jos tapahtuu joku virhe tai jotain, mä

kaadun tai että sillo ei oo koko maailma, muut romanit arvostelemassa vaan se oma porukka.”

Asun pukemiseen voidaan liittää toimijuuden modaliteeteista myös *voimisen* ulottuvuus. Voida-modaliteetti viittaa mahdollisuuksiin, joita kulloinenkin tilanne ja siinä ilmenevät erilaiset rakenteet tuottavat ja avaavat (Jyrkämä 2007, 206). Asun pukeminen oli monen haastatellun romaninaisen kohdalla heidän itsensä *haluama* ja tärkeäksi *tunteema* asia, mutta moni haastateltu mainitsi, että he olisivat *voineet* valita myös toisin. Myös Markkasen tutkimuksen (2003, 234) mukaan nykyajan romanityttö voi valita toisin, eli valtaväestön pukeutumisen, mutta myös tässä valinnassa on nähtävissä tiettyjä sääntöjä: hameen on oltava sääret ja yläosan käsivarret peittävä. Yksikään tätä tutkielmaa varten haastattelemistamme naisista ei ollut pukeutunut ainakaan haastattelutilanteessa housuihin tai lyhyeen hameeseen. Kahdeksalla naisista oli perinteinen romanasu, ja kahdella kapea musta hame, eli muuten kunnioittava asu. Perinteisen romanasun on todettu aiemmassa tutkimuksessa olevan vahvojen perhesuhteiden ohella yksi tärkeimpiä keinoja, joilla romaninaiset rekonstruoivat kulttuurista identiteettiään (Alex & Lehti 2013, 719). Tässä aineistossa kuitenkin useampi haastateltava toi esille, että ensinnäkin romaninaisuuden ydin ei ole asu: *--eikä se vaatteista mun mielestä oo, se on ihan sun käytöksestä mitä sä omistat siellä sielussas tietkö se on siellä mun mielestä enempi kun vaatteissa--*, ja toiseksikin usea haastateltava totesi oman perheensä sanoneen, että asua ei tarvitse pakolla pukea, ainakaan kovin nuorena.

Romanasun pukeminen tulikin haastatteluissa esille myös eräänlaisena aikuistumisriittinä. Vaikka monet naiset kertoivat, että olisivat ehkä *voineet* valita pukeutumisensa suhteen toisin, kuvattiin muutamissa haastatteluissa asun pukemisen olevan tietyssä iässä romanitytölle tietyllä tapaa luonnollista. Tämä voidaan toimijuuden muotona tulkita jossakin määrin *täytymisen* modaliteettiin, sillä asun pukeminen näyttäytyi haastatteluissa myös osin välttämättömyytenä romaninaisille. Alla olevassa sitaatissa kuvautuu myös se, että asun pukemisen myötä *täytyy* huolehtia itsestään.

“Sitä tuli sitte niinku että piti sitte huolehtia itestää ja ja, se vaan niinku luonnollisesti että ku tyttö kasvaa tarpeeks isoksi ni se laittaa hameen. Niinku aikuinen sitte, vaikka lapshan sitä vielä on.”

Asun pukemiseen liittyy tietynlainen ristiriita. Yhtäältä sen pukeminen nähdään luonnollisena osana romaninaisen aikuistumista ja se toimii kunnioituksen osoittamisen välineenä, mutta toisaalta asun ei nähdä olevan romanikulttuurin ydin ja naisilla on mahdollisuus valita pukeutumisensa myös toisin. Kaiken kaikkiaan päätös, joka tehdään usein melko nuorena, on vastuullinen ja määrittää romaninaisen elämää merkittäväällä tavalla.

Asun kantaminen

Toimijuuden modaliteeteista täytymiseen liittyvät niin fyysiset kuin myös sosiaaliset, eli normatiiviset ja moraaliset pakot sekä rajoitukset (Jyrkämä 2007, 206). Romaniasun pukeminen viestii sitä, että tyttö haluaa siirtyä romaninaisten joukkoon. Romaniasu on kulttuuria edustava metafora, ja asun valinta on nähtävissä peruuttamattomana päätöksenä. (Markkanen 2003, 234.) Myös tämän tutkielman haastatteluissa tuli esiin, että romaninaisilla heidän pukemaansa asuun liittyy välttämättömyytenä se, ettei asua oteta pois kun sen on kerran pukeutunut päälleen. Tällä tarkoitettiin haastatteluissa sitä, että kun on pukeutunut romaniasuun ja näyttänyt sen muulle yhteisölle, ei sen jälkeen voi pukeutua valtakulttuurin mukaisesti, vaikka haluaisikin. Asun kantamiseen vaikuttavina rakennetekijöinä tai kontekstina voidaan nähdä iän ja ajankohdan rakennekoordinaatit (Jyrkämä 2008), sillä muutaman naisen kuvauksen mukaan heidän suhtautumisensa asua kohtaan oli ajan kuluessa muuttunut. Siinä missä nuorempana asu haluttiin pukea ja sen myötä tulevaa aikuistumista odotettiin kovasti, kertoi sama nainen ettei nyt pukisi asua, jos saisi päättää: “--jos nyt saisin päättää ni en pukis tätä asua mutta tota silti ylpeydellä kannan tän asun--”. Muutama naisista kuvasi myös toivovansa, etteivät omat tyttäret tulevaisuudessa pukisi isoa hametta, vaan pukeutuisivat muutoin kunnioittavasti. Asuun liittyvänä pakkona voidaan siis nähdä siihen liittyvässä valinnassa pitäytyminen.

“Se vaan et ku sä kerran laitat sen päälle ni sit sä pidät sen.”

Kuten aiemmin tässä analyysin osiossa asuun liittyen todettiin, asu siis usein halutaan pukea, ja sitä kohtaan liittyy tunteita ja arvostusta. Naiseus tapojen noudattamisessa, pukeutumisessa ja muussa ulkoisessa olemuksessa on romanien keskuudessa arvostettua (Markkanen 2003, 237). Asun kantaminen kuitenkin tuottaa toimijuuden modaliteettinäkökulmasta *täytymisiä*, sillä haastatteluissamme tuli esiin se, että asuun liittyy vahvasti myös muut romanikulttuurin

säännöt, kuten esimerkiksi keittiön puhtaussäännöt, joiden noudattaminen on tässä analyysissä tulkittu täytymisen modaliteettiin välttämättömyyksiä tai tietynlaisena pakkona. Romanikulttuurin tapoja noudattava romaninainen ei voi mennä keittiöön ilman sopivaa asua. Haastatteluissa tuli esille, että jos näin tapahtuisi, olisi talo romanikulttuurin mukaisesti sanottuna ”likainen”, jolloin siellä asuvan naisen vanhemmat sukulaiset tai muut vanhemmat romanit eivät voisi vieraillla hänen luonaan.

“--musta ei ois kivaa jos mun äiti ei pääsis käymään sehän ois ihanaa niinkun kulkee miten vaan mutta ei se ois sit just jossei äiti pääse käymään niin en mä sen takia tee sitä -- siinäkin on just jos on likainen talo niin voi tehdä niinkun siis keittiö on se pääjuttu niinku et jos mä kävelen mun keittiössä melkein alasti tai niinkun näin ilman vaatteita tai ilman hameita tai jotain niin sillon mulla on likainen talo ja mun vanhemmat tai just vanhat ihmiset en tarkota mitään kahtakymppiä tai mitään vaan niinkun ketä mä pidän oikeesti vanhempana niin ne ei voi tulla käymään mun luona koska mulla on likainen talo eli nyt kun mulla on puhdas talo mä aina keittiössä mulla on aina vaatteet päällä”

Asu liittyy vahvasti vanhempien romanien kunnioittamiseen, jolloin toimijuuteen voidaan nähdä vaikuttavan sukupolveen ja ikään liittyvä toimijuutta määrittävä koordinaatti. Jyrkämä (2008, 194) puhuu toimijuuteen vaikuttavista koordinaateista, eli rakenteista, jotka säätelevät toimijuuden ilmenemistä: esimerkiksi tiettyyn kulttuuriin kuuluminen tietyn ikäisenä tarkoittaa toimijuuden kannalta eri asioita. Tämä tarkoittaa sitä, että toimijuuden lajeista tässä tapauksessa *täytymisen* taustalla vaikuttaa romaninaisen kohdalla se, että hän on tiettyyn sukupolveen kuuluva naissukupuolta edustava henkilö, jolloin hänen *täytyy* kulttuurinsa mukaisesti kunnioittaa vanhempia, ja tähän kunnioitukseen kuuluu se, ettei hän näyttäydy ilman romanasuaan. Haastateltavat kertoivat, että esimerkiksi työpaikalla on pidettävä romanasua tai muuta kunnioittavaa vaatetusta (pitkää hametta), jos on mahdollista, että joku vanhempi romani näkisi heidät.

“Nyt aina kun mä oon mennyt työharjotteluun mä kysyn et onko siellä romanilapsia tai yleensäkin niinkun romaneja töissäkin et niitten eessä mä en voi olla ilman hametta--”

“Mä oon ollut esimerkiksi neuvolassa töissä ja mun pitää hakee postia sieltä ulkoo ja mä en voi taas mennä ilman näitä tätä pukua ulos ja siitä asiasta joustettiin, mä sanoin ihan suoraan että mä en pysty menemään et se on meidän kulttuurijuttu ja siitä asiasta sitten joustettiin”

On siis selvää, että kun romaninainen pukee asun päälleen, sitä ei voi ottaa pois, jolloin se vaikuttaa toimijuuteen monin tavoin sekä kodin piirissä että julkisessa elämässä. Asua täytyy myös tietyllä tapaa *osata* kantaa. Jossakin määrin olemme tulkinneet yleisesti romanikulttuuriin kasvamisen *osaamisen* modaliteetin kautta, koska osaaminen viittaa toimijuuden modaliteettina tietoihin ja taitoihin, joita yksilö elämänsä aikana itselleen hankkii (Jyrkämä 2008, 195). Oppimisen ja osaamisen kautta haastatteluissamme tuli esiin se, että lapset oppivat luonnollisesti kulttuurin tavat ja säännöt seurattessaan vanhempiensa toimintaa. Samaan tapaan myöhemmin, nuorena romaninaisena on luontevaa alkaa pukeutua tietyllä tavalla. Asun pitämiseen liittyy myös oppimista, sillä sen puuttuaan romaninainen joutuu opetella arkisten asioiden tekemistä uudelleen. Uudelleen opetteluun liitettiin esimerkiksi autolla ajamiseen ja siivoamiseen totuttelu muuttuneen pukeutumisen myötä.

“No kyllä ne niinku oppii ne oppii siihen ku ne näkee sitä et se tulee niinku tavallaan luontasesti tietenki sä nyt joskus joudut sanoo että älä nyt laita lattialle sitä astiaa tai jotain mutta että se tulee niiltäki sillee luontasesti ku ne kasvaa siihen ja näkee et näin nää vanhemmatki toimii”

“H: --sitten kaikki pitää opetella uudellee. Mä olin ihan toimintakyvytön. Mä en osannu siivota, en tehdä mitään. Mä en osannu tehdä mitää ensi. Nyt on vasta niinkun tottunut. Nyt se on vaan niinku osa mua.

K: Ihan niinku tarkoitat et sellaset arkiset asiat

H: Joo, mikä ei oikee onnistunu. Mä olin vaa semmone että mä oon prinsessa mä istun tässä nyt enkä tee mitää.”

Yllä olevan haastattelun katkelman voi tulkita osaamisen modaliteetin kautta, mutta toisaalta asun voi nähdä myös *kykenemiseen* vaikuttavana tekijänä. Toimijuuden ulottuvuuksista *kyetä* viittaa sekä fyysisiin että psyykkisiin kykyihin, joissa tapahtuu tilanteesta riippuen muutoksia. Painava asu voi vaikuttaa fyysiseen kykenemiseen, ja muutama haastateltava kuvasi asun tuottavan jopa kipua. Toisaalta asun fyysinen raskaus tai epämukavuus ei vienyt pois sitä ajatusta, että se tuottaa kantajalleen myös puhdasta iloa: asut ovat kieltämättä näyttäviä ja kauniita. Muutama romaninainen kertoi haastattelussa *tuntevansa* itsensä kauniiksi asussaan.

“--se on ihana tunne ku kaupassa joku lapsi sanoo kärryssä ätilleen että äiti kato tuolla on prinsessa ni kyllä siitä tulee vähä aina sitten semmonen prinsessaolo että--”

Asu on myös psyykkisen kykenemisen kannalta merkityksellinen. Fyysisesti raskasta asua *täytyy osata* kantaa, *että pitää käyttäytyä ja olla--*, asu tulee aina huomatuksi myös valtaväestön kohdalla, *meidät aina huomataa ku mennään tuolla*, mutta silti lähestulkoon kaikki haastateltavat mainitsivat kantavansa asua ylpeydellä. Asuun kytkeytyy myös kunnioitus ja naisen paikka romanikulttuurissa: *miehiä kunnioitetaan enempi kun naisia et tota--*. Haastateltava tiivisti asian sanomalla, että *--vahvuutta se merkkää olla romaninainen*”.

5.2 Perhe, koti ja läheissuhteet

Romanikulttuurin voi ennen kaikkea nähdä ihmissuhdekulttuurina, jossa perhe ja suku ovat keskeisessä asemassa (Suomen romanifoorumi 2018; Alex & Lehti 2013). Romanielämän ja romaninaisen elämän kehys koostuu perheestä, suvusta, romaniyhteisöstä ja myös valtaväestön maailmasta. Airi Markkasen (2003, 73) mukaan romaninaisten haastatteluissa ovat usein korostuneet kertomukset *perheestä* ja *suvusta*, tavoista ja kulttuurista, ja näissä kertomuksissa painotetaan, kuinka ne ovat jotakin *omaa* ja *arvokasta*. Romanikulttuurissa on tavallista, että sukulaiset pyrkivät aina auttamaan toisiaan, ja käsitys perheestä on laaja (Markkanen 2003, 74), kuten myös moni tätä tutkielmaa varten haastatelluista romaninaisista haastattelussa kertoi.

“No esimerkiksi niinku tämmöne asia on erilainen niinku perhekäsité. Meillä se on niinku laaja. Siihen kuuluu, ei siihen kuulu vaan se mies tai vaimo ja lapset vaan siihe kuuluu vanhemmat ja sen puolison vanhemmat ja siskot ja veljet, serkutki.”

Tätä tutkielmaa varten tehdyissä romaninaisten haastatteluissa perheeseen ja läheissuhteisiin liittyvät asiat tulivat vahvasti esiin useissa eri yhteyksissä. Toimijuuden modaliteettien koko kirjo on erotettavissa haastateltavien kertomuksista perheeseen ja läheisiin liittyen. Haastatteluissa tuli esiin erilaisten modaalisten ulottuvuuksien yhteenkietoutumia (esimerkiksi tuntea ja haluta ilmenevät samaan aikaan), joten olisi ollut hankalaa asettaa luontevasti yksittäisiä perheeseen tai läheisiin liittyviä haastattelun osia vain yhtä toimijuuden modaliteettia koskevaksi koodiksi. Lisäksi modaliteettien yhteenkietoutumisissa ja kokonaisdynamiikassa taustavaikuttimena on myös konteksti eli koordinaatit, joita ovat

edellä mainittujen lisäksi muun muassa sukupuoli, sukupolvi ja etnisyys. (Jyrkämä 2007, 206–209; Jyrkämä 2008, 194–196.) Toimijuuden modaliteettien kannalta nämä koordinaatit ovat olennaisia, jos halutaan mennä esimerkiksi haastateltavien kertomuksissa ilmenneiden modaliteettien taakse. On esimerkiksi mahdollista, että nuori romaniäiti puhuu perheeseen liittyen lastenhoidosta konkreettisten välttämättömyyksien kautta, *täytymisen* modaliteetissa, kun jo iäkkäämpi romaninainen voi puhua, että jaksaa ja *kykenee* nyt isovanhempansa hoivata paremmin lastenlapsiaan, kuin silloin kun oli nuorempi ja omia pieniä lapsia *täytyi* arjessa jaksaa hoitaa. Tässä toimijuuden modaliteettien taustalla siis näkyvät toimijuutta määrittävinä koordinaatteina ainakin ikä ja asema sukupolvien ketjussa.

Perhe

Tätä tutkielmaa varten kerätyissä haastatteluissa lähdimme liikkeelle kysymällä jokaiselta haastateltavalta suoraan, mikä on hänelle kaikkein tärkeintä, ja mistä aiheesta haastateltava toivoisi ensimmäiseksi puhuttavan. Suurimmassa osassa haastatteluita tärkeimmäksi ja halutuimmaksi aiheeksi osoittautui perhe. Usein perheestä, lapsista tai läheisistä kerrottaessa painottuivat tunteet ja puhe siitä, että perhe vain on yksiselitteisesti tärkeä haastatelluille naisille. Alla olevassa otteesta haastateltava kertoo *tuntemisen* modaliteetin kautta, että perhe on hänen elämässään hänelle henkilökohtaisesti tärkeä ja perheenjäsenet tärkeässä roolissa. Toinen haastateltava kertoo perheen tärkeydestä ja perheessä toimimisesta hänelle itselleen henkilökohtaisesti tärkeänä, ja asiana, josta hän pitää.

“No niinkö perhe, mun vanhemmat ja sisarukset ne on tosi tärkeitä ja ne on tosi tärkeessä roolissa mun elämässä. Ne on heti sen mun oman perheen jälkeen tulee ne niitten hyvinvointi ja semmonen et se on tärkeitä mulle et niillä on kaikilla asiat hyvin”

“No se on tosi tärkeä perheen merkitys että mä oon tosi koti-ihminen ja perhekeskeinen -- mä tykkään huolehtia mun perheestä”

Perheen ja suvun merkitys on romanikulttuurin kontekstissa korostunutta (Viljanen 2012, 416–417), minkä myös moni romaninainen toi haastatteluissa esiin. Perheen tärkeänä pitämiseen liittyyneen siis romaninaisten henkilökohtaisten *tuntemisten* lisäksi kulttuuriset tekijät toimijuuden kontekstina ja vaikuttimina, ja siten myös muut toimijuuden modaliteetit.

Tällä tarkoitamme sitä, että romaninainen voi kertoa perheen tärkeydestä henkilökohtaisella tasolla tunteiden kautta, mutta toisaalta samalla todeta, että romanikulttuuriin kuuluu se, että perhettä ja yhteisöä pidetään arvossa, jolloin myös *halutessaan* olla osana romanikulttuuria, *täytyy* elää sen mukaisesti sekä *tuntea* se arvokkaaksi. Lapsista ja perheestä huolehtimisen on todettu lisäävän romaninaisten hyvinvointia ja tuottavan heille ylpeyden tunteita. Toisaalta tehtävät ovat pitkälti kulttuurin ja sukupuolen määrittämiä normeja, joita romaninaiselta tyypillisesti odotetaan. (Alex & Lehti 2013, 718.) Alla olevassa haastattelun osassa tulee esille, että “meillä”, eli romaneilla perheen ja yhteisön tärkeänä pitäminen on yksi elämän pääasioista. Haasteltava ei siis tässä kerro perheestä tuntemisen modaliteetissa tai vain henkilökohtaisten tunteiden kautta, vaan tuo esiin, että yleisesti romanikulttuurissa asian laita vain on näin.

“No en mä tiä ei, se on niinku öö meille perhe on tosi tärkeä ja meidän perheeseen ei kuulu pelkästään isä ja äiti vaan sisarukset sisarusten lapset serkut tädit enot sedät et meil on iso perhe et se on ehkä kans yks pääasia meille”

Perhe ja siihen liittyvä romaninaisten toimijuus tuli yksinkertaisimmillaan esiin tunteiden ilmauksina ja yleisesti perheen tärkeänä pitämisenä. Romaninaiset kuitenkin kertoivat haastatteluissa myös tarkemmin perheestä ja omasta roolistaan siinä, mikä ilmeni useammassa toimijuuden modaliteetissa. Muutama haastateltava toi haastattelussa esiin sanonnan “*mies on perheen pää ja nainen kodin sydän*”, kuvatakseen sitä, millaisena romaninaisen rooli kotona ja perheessä käsitetään. Airi Markkasen (2003, 105, 154) mukaan romanitytöt oppivat jo lapsuudestaan saakka kotitöiden tekemistä ja pienempien lasten hoitamista, ja aikuisen romaninaisen vastuulla kodin piirissä on puhtaus. Kulttuurinen puhtaus ja siitä huolehtiminen on romanikulttuurissa erityisesti naisen tehtävä, mikä näkyy siinä, että naisen rooliin arjessa kuuluu kodin hoitaminen. Esimerkiksi Markkasen (2003) tutkimuksessa haastatellut romaninaiset olivat todenneet olevansa naisina hyviä ainakin siinä suhteessa, että he huolehtivat puhtaudesta. Lisäksi arkisella elämällä ylipäänsä kulttuurista riippumatta on taipumus pitää yllä sovinnaisia sukupuolitapoja (Jokinen 2005, 32). Jokinen puhuu myös naistapaisesta ja miestapaisesta toiminnasta, jotka viittaavat arjen toistuvaan toimintaan sukupuolittuneina tapaisuuksina: naisilla ja miehillä on ollut tapana tehdä eri asioita.

Haastatteluissa moni romaninainen kertoi omasta roolistaan perheessä. Suurimmalla osalla haastatelluista naisista oli omia lapsia, joten äitinä oleminen oli yksi merkittävä perherooli, joka haastatteluissa tuli esiin ja josta puhuttiin useammassa toimijuuden modaliteetissa. On huomattava, että osa jo äidiksi tulleista haastatelluista oli myös isoäitejä, jolloin äitinä oleminen ei ollut enää samalla tavalla arjessa ajankohtaista tai arjen käytäntöihin liittyvää puhetta. Joka tapauksessa useaa haastattelua yhdisti näkemys siitä, että naisen rooli on enemmän tai vähemmän vahvasti kotiin ja lapsiin sidonnainen. Alla olevassa haastattelun katkelmassa tulee tulkintamme mukaan esiin haastatellun romaninaisen arvio tai tuntemus siitä, että äidin rooliin liittyy luonnollisesti halu huolehtia, ja toisaalta naisena myös täytyy kantaa vastuu kodista.

“Ei siinä niinku mitää että, se on itestään selvää että naiselle jää enempi jää vastuu lapsista ja kodista. Äidin sydänhän on kaikilla varmaa samanlainen että haluaa huolehtia.”

Äidin rooliin liittyy nuorempien äitien kohdalla enemmän puhetta arkipäiväisestä ja käytännönläheisestä toimijuudesta äitinä. Erään haastateltavan kertomuksessa hänen roolistaan perheessä tiivistyy myös monissa muissa haastatteluissa esiin tulleita näkemyksiä: haastateltava kertoo, että hänen rooliinsa kuuluu se, että hän hoitaa kodin ja lapset, mutta hän *tuntee* sen myös itselleen tärkeäksi. Täytymisen modaliteettiin tuntee -modaliteetin sijaan liittyy niin fyysiset kuin myös sosiaaliset välttämättömyydet (Jyrkämä 2008, 195), jotka saman haastateltavan kertomuksessa näkyvät siinä, että kyseisen haastateltavan rooliin kuuluu automaattisesti huolehtia lapset ja koti puolison ollessa töissä. Kertomuksessa tulee esiin, että arjen konkreettisella tasolla olisi tietenkin välttämätöntä, että joku (mies tai nainen) joka tapauksessa ruokkii lapset, mutta kyseinen haastateltava näkee, että hän *haluaa* olla se, joka huolehtii lapsista ja kodista. Toisaalta haastateltava kertoo, että myös romanikulttuuriin kuuluu tietynlainen naisen rooli, jonka jo lapsuudesta saakka oppii. Tämän tulkitsimme toimijuuden modaliteettina viittaavan *osaamiseen*. Osaaminen viittaa laajasti erilaisiin pysyviin tietoihin ja taitoihin, jollaisina myös kulttuurinmukaiset roolit voidaan ainakin tässä nähdä.

“No kyllä mä oon täällä kotona se joka, no tietenki ku mä oon lasten kanssa kotona, mä oon se joka tekee ruuat ja hoitaa pyykkihommat ja se on mulle tärkeetäki et mä

saan tehdä sen. Se on niinku ehkä se mun rooli. Ja tietenkin hoitaa lapsia siihen asti et mies tulee -- no automaattisesti kun mä oon kotona päivät ja mies töissä ni -- pakkohan se ois tietenkin ruokkia lapset ja tehdä ruokaa. Mut en mä nää et se olisi meidän elämässä toisinpäin, kyl mä haluan että oon ite niinku oon alusta asti et saan olla kotona niitten kanssa. Se on tavallaa ollu automaatio meille et mies menee töihin ja mun on koti -- kyl se liittyy siihenki kun meidän kulttuurissa on sillee, tietenkin jo lapsena nähny kotona sen naisen ja miehen roolin et äiti hoitaa kotityöt ja ruuanlaitot ja no tottakai niinku isä hoitaa äidin kanssa lapsia mut sit taas siihen isän roolii kuuluu se et se hommaa sen leivän pöytää ja tekee näin sanotut miesten työt -- Se on mulle tärkeä että mä oon lasten kanssa kotona et mä saan tehdä nää kotihommat--”

Toisaalta se, että naisen rooli nähdään romanikulttuurissa tietynlaisena ja se on jo lapsuudesta saakka opittu *osaamaan*, on naisen rooliin liittyvä puhe nähtävissä myös *täytymisen* modaliteetin kautta. Moni haastateltavista toi esiin, että moni asia romanikulttuurissa perustuu osin Raamattuun. Raamattuun viitaten monet haastateltavat mainitsivat perheen naisen roolin olevan kodin sydän ja miehen perheen pää. Tämä on jako, johon useat haastateltavat kertoivat roolien perustuvan, ja jonka mukaan eletään. Täytymisen modaliteettiin kytkeytyvät normatiiviset ja moraaliset välttämättömyydet (Jyrkämä 2007, 206), kuten tässä esimerkiksi kulttuurin tai Raamatun ohjenuorat. Naisten kerrottiin automaattisesti tekevän enemmän kotitöitä, koska siihen on lapsena opittu, ja tiettyjen periaatteiden puitteissa vain on toimittava.

“--se on niinku romanikulttuurissa aika paljon perustuu niinku raamattuunki et raamatussakin lukee aina että mies on perheen pää ja nainen on kodin sydän et se on vähän niinku sillä periaatteella mennään--”

Romanikulttuurille kerrottiin olevan tyypillistä, että naiset kunnioittavat yleisesti miehiä vähän enemmän. Tähän kietoutuneeseen intersektionaaliseen sukupuolen ja kulttuurisen taustan koordinaattien yhtäaikainen vaikuttaminen. Haastateltavat kertovat esimerkiksi käytännöstä, jossa vieraiden kokoontuessa syömään tai kahville miehet päästetään ensiksi ruokailemaan, minkä jälkeen on lasten ja naisten vuoro. Naisten kertoman perusteella vanhaa käytäntöä sukupuolitetusta ja hierarkkisesta ruokailujärjestyksestä (Viljanen 2012, 401) vielä noudatetaan. Tietyllä tavalla romaninaisten *täytyy* odottaa vuoroaan, kun pääväestöön kuuluvat naiset kenties *voivat* mennä ensimmäisinä syömään.

“--no emmä tiä on se vähän silleen ehkä että niinkun naiset kunnioittaa myös niinkun miehiä ihan pelkästäänkin niinkun nyt jos ollaan jouluna jossain ison suvun keskellä niin yleensä miehet on ne ketkä pääsee ekana syömään ja no just että mä annan tilaa niinku miehille tai niinkun mun ikästen kanssa mä voin mennä vaikka tähän näin [iholle?] mut just vanhojen kanssa en emmä tiä”

Haastateltavista osa toi naisen roolista puhuessaan kuitenkin vahvasti esiin, että he kokevat olevansa tasa-arvoisia puolisoitensa kanssa, ja että he eivät näe omaa rooliaan epämiellyttävänä tai alistavana. Eräs haastateltava totesi romaninaisen roolista kertoessaan, että *“mä näkisin et vaikka mä en ois romani ni meillä ois niinku menny näin”*. Monessa haastattelussa naiset toivatkin esiin, että he romaninaisen roolissa nimenomaisesti *haluavat* hoitaa kodin:

“--ei silleen et mun mies ei vois kotitöitä tehdä mut mä koen sen että mä haluan tehdä sen”

Vaikka haastatteluissa naisen rooliin liitettiin kodin ja lasten hoitaminen ja miehen rooliin leivän tuominen pöytään, tuli haastatteluissa esille myös se, että on tärkeää, että mieskin osallistuu lasten hoitoon ja kasvatukseen. Esimerkiksi Solveig Bergman ja kumppanit (2012, 111–112) toteavat, että Suomessa romanien naisyhdistykset eivät kannata miesten osallistumista lastenhoitoon sukupuolten tasa-arvoa perusteluna käyttäen. Miesten osallistuminen nähdään hyvänä ennemminkin siltä kannalta, että lapsella on oikeus myös miehen läsnäoloon kasvatuksessaan. Bergman kirjoittaa, että miesten asemasta lasten kasvatuksessa keskustellaan ainakin Suomen, Espanjan että Tsekin romaninaisten keskuudessa jossakin määrin, mutta missään näistä ei tällä keskustelulla sivuuteta näkemystä naisen roolista ensisijaisena huolenpitäjänä. (mt. 112.)

Perhe ja koti olivat siis haastatteluissa yksi tärkeä romaninaisen roolin määrittäjä. Kuten edellä on tuotu esiin, puhe naisen roolista perheessä tuli haastatteluissa esille esimerkiksi haluamisena mutta myös täytymisenä toimia tietyllä tavalla ja toteuttaa naisen roolia. Haluttuun ja kulttuurin puitteissa välttämättömään naisen rooliin äitinä tuli haastatteluissa esiin myös *kykenevyys* toimia siinä. Kykenemisen modaaliteetti viittaa sekä psyykkisiin että fyysisiin kykyihin (Jyrkämä 2008, 195), jotka olemme tässä tulkinneet kykynä toimia äidin roolissa.

“Mä oon pystyny kasvattaa neljä lasta. Ja ne on kaikki niinku hyvin tasapainossa elämässään. Mä oon ylpee siitä et mä oon kasvattanu ne niinku. Jokainen on kunnollinen lapsi. Jumalalle kiitos ei oo tullu mitää. Vielä saisin ton -- kasvatettuu niin että -- mutta ihan tähä asti täytyy kyllä sanoa et ihan hyvi, hyvi on menny. Oon antanu niinku oikeet arvot omille lapsille.”

Perhe näyttäytyi haastatteluissa romaninaisille myös omaa toimijuutta ja *kykenemistä* edistävänä tukena ja voimavarana, mikä toisaalta lienee melko yleistä kulttuurista riippumatta ja myös valtaväestön keskuudessa. Toisaalta on edelleen huomioitava, että romanien kulttuurissa perinteisesti ja edelleen nykypäivänä perheen, yhteisön ja sosiaalisen verkoston merkitys on vahva, ja perhekäsitys on romanikulttuurissa laaja (Viljanen 2012, 416–417.) Haastatteluissa naisen rooliin liittyi välttämätöntä vastuuta ja täytymistä huolehtia kodista ja lastenhoidosta miehen ollessa vastuussa leivän tuomisesta pöytään. Arkisen perhe-elämän vastuita ja välttämättömyyksiä naisen roolissa tulkitsimme ylempänä esimerkiksi täytymisen modaliteettiin, mutta kuten sanottua, perhe-elämään liittyi täytymisten lisäksi romaninaisten kertomana kykyä toimia perheessä, ja perhe ja läheiset olivat useissa haastatteluissa se tekijä, joka edistää omaa pärjäämistä ja jaksamista. Tässä mielessä Jyrkämän (2007, 206–209; 2008, 194–196) määrittelemien toimijuuden koordinaattien kautta voidaan tässä lähestyä kykenemisen modaliteettia: on mahdollista, että toimijuuden koordinaattina kulttuurinen tausta tai ryhmä tapoineen osaltaan vaikuttaa yksilön toimijuuteen, esimerkiksi kykenemistä edistäen, sillä kuten eräs haastateltava totesi, romaneilla perhekäsitys “--on laaja, koskaa kukaa ei jää yksin huolien tai minkää asian kanssa. Pidetään toisista huolta.” Viljasen (2012, 417) mukaan romanien yhteisöllisyys, keskinäinen solidaarisuus ja lojaalius näkyy monin tavoin pienissäkin asioissa, ja toisista ihmisistä huolehtimisen eetos on vahva.

“No joo jos tapahtuu vaikka isoja tämmösiä tragedioita elämässä nii kyllä me ollaan kaikki sitten kaikki tuetaan sitten toisiamme että se on tavallaan sitte vähän niinkö kaikkien yhteinen juttu kaikkia koskettaa jollain tavalla kun jokaisella on se tuttu aina--”

Läheiset ja laaja perhe ovat romaninaisille tärkeä voimavara arjessa jaksamiseen. Romaninaiset kuvasivat yhteisöllisyyden olevan vahvaa myös yllättävämmissä elämän kipukohdissa. Naiset kuvasivat, että kun joku kohtaa onnettomuuden tai surun, se on yhteisön

yhteinen asia ja se jaetaan kyseisen henkilön kanssa. Surevaa ei jätetä yksin, vaan kaukaisemmatkin tuttavat lähestyvät vaikeuksia kohdannutta henkilöä.

Romaniyhteisön keskinäisiin suhteisiin liittyy sääntöjä ja käytäntöjä, joihin on opittu jo lapsuudesta saakka, ja joita tietyllä tapaa on myös välttämätöntä noudattaa, sillä ne ovat myös normatiivisia ja moraalisia “pakkoja”. Kuitenkin näissä säännöissä ja käytännöissä tuli tulkintamme mukaan haasteltavien kertomuksissa esiin sellaisia toimijuuden raameja, jotka tilanteesta riippuen myös avaavat mahdollisuuksia. Tämä liittyy voimisen modaliteettiin, jossa kulloisessakin tilanteessa ilmenevät erilaiset rakenteet ja tekijät mahdollistavat tai avaavat erilaisia mahdollisuuksia (Jyrkämä 2008, 195).

Romanitapoja tai sääntöjä on valtaväestön näkökulmasta ehkä vaikeaa yrittää tulkita tai käsittää, ja eräs haastateltava totesi, että vaikka hän kuinka yrittäisi meille selittää, emme kuitenkaan ymmärtäisi. Joka tapauksessa joitakin romaneiden tapoihin liittyviä asioita haastatteluissa tuli esiin. Aiemmin mainittu naisen rooli ja tehtävä olla *kodin sydän* ja huolehtia kodista ja myös sen puhtaudesta tuli useissa haastatteluissa puheeksi. Romanikulttuuriin liittyy puhtaussääntöjä. Puhtaus ei näissä säännöissä tarkoita ainoastaan fyysistä puhtautta ja tahrattomuutta, vaan myös rituaalista puhtautta, jossa esineillä ja asioilla on myös hierarkiat, jossa esimerkiksi puhtaampien kategoriaan kuuluvat esineet eivät voi joutua likaisempien kategoriaan kuuluvien alle (Viljanen 2012, 395–399). Lisäksi tähän liittyy se, että esimerkiksi fertiili-ikäinen nainen ei voi astua tai nousta minkään puhtaan esineen tai tilan yläpuolelle, ja esimerkiksi ruokailussa käytettäviä astioita ei säilytetä keittiön alakaapeissa, etteivät naisten “likaiset” hameenhelmat osuisi niihin (mt. 398). Keittiö on romanikodissa puhdas paikka, ja sen puhtaanapito on romaninaisten tarkkaa työtä (Markkanen 2003, 153).

Keittiön puhtaanapitoon liittyy sen fyysisen puhtaanapidon ohella siis myös rituaalinen puhtaus. Haastateltavista muutama kertoi, että esimerkiksi ilman pitkää hametta romaninmaisella ei ole keittiöön menemistä. Keittiö on romanikulttuurissa puhdas tila, jossa on aina oltava täysin pukeutuneena (Viljanen 2012, 389). Eräs haastateltu nainen kertoi, että jos näin kävisi, että hän esimerkiksi kävelisi yöllä keittiön läpi yöpuvussa, keittiö tulisi likaiseksi, eivätkä hänen vanhempansa voisi enää tulla hänen luokseen käymään, niin sanotusti

“likaiseen taloon”. Toki on mahdollista, että kaikki romanit eivät noudata kaikkia näitä tapoja täsmälleen samanlaisina. Kotiin liittyvien puhtaussääntöjen kunnioittamisen ja oikeanlaisen noudattamisen helpottamiseen liittyen haastattelussa tuli esiin maininta siitä, että esimerkiksi vetämällä verhon avokeittiön eteen yön ajaksi, voisi keittiön ohittaa yöpuvussakin. Tavallaan tämän voi tulkita voimisenä, sillä tällainen pieni tilanteenmukainen ratkaisu mahdollistaa (rituaalisen) puhtauden ylläpitämisen ja samalla arjen pienten asioiden sujumisen.

5.3 Syrjintäkokemukset

Suuri osa Suomen romaniväestöstä kokee arkielämässään syrjintää ja kohtaa ennakkoluuloja. Romanien kohtaamaa syrjintää on todettu tapahtuvan lähes kaikilla elämän alueilla, kuten asumiseen, työelämään ja kaupassakäyntiin liittyen. (Vähemmistövaltuutettu 2014.) Syrjintäkokemukset nousivat esille vahvana teemana myös tätä tutkielmaa varten haastateltujen naisten kertomuksissa, sillä lähes kaikki haastateltavat toivat esiin jonkin tarkan, arkipäiväiseen elämään liittyvän syrjintäkokemuksen. Syrjinnässä korostuu romaninaisten intersektionaalisuus, sillä romaniasu on naisilla erityisen huomiota herättävä ja näyttävä. Romaninaisten asuun on todettu liittyvän tietynlainen stigma, joka voi pääväestön keskuudessa aiheuttaa ymmärtämättömyyttä, ja siten edelleen vaikuttaa romaninaisten hyvinvointiin (Alex & Lehti 2013, 720).

Tätä tutkielmaa varten kerätyssä haastatteluaineistossa erityisesti kaupassa asiointi esiintyi yleisenä arkipäiväisenä tilanteena, jonka yhteydessä moni haastateltava oli joutunut syrjinnän ja suoranaisen rasismien kohteeksi. Kauppiaat ja liikkeenpitäjät kohdistavat romaneihin usein tehostettuja valvontatoimenpiteitä (Vähemmistövaltuutettu 2014, 20), mikä ilmenee naisten kertomuksista selkeästi. Lähes jokainen haastateltava kuvasi tilanteita, joissa vartijat ovat seuranneet tiiviisti heitä kaupassa asioidessaan. Moniin näihin kokemuksiin romaninaiset liittivät tulkintamme mukaan paljon *tunteita* ja tunnepitoista puhetta, ja *arvioita* syrjintätilanteista. Modaliteettien näkökulmasta syrjintäkokemuksiin liitetyt tunteet ja arviot syrjintätilanteista voidaan liittää hyvin pitkälti tuntemisen modaliteettiin. Tulkitsimme naisten kertomasta, että syrjintä on arkista ja jatkuvaa, ja se on opittu hyväksymään osana omaa elämää. Toisaalta tunnustetaan, ettei syrjintää tulisi hyväksyä, mutta sen hyväksyminen

nähdään osin välttämättömänä arjessa pärjäämiselle. Eräs haastateltavista liitti hyväksymiseen uskon tuoman voiman, ja kultaisen säännön *“että tee toiselle se mitä toivot tekevän itelles et jos ite ymmärtää tän asian niin kyllä tässä maailmassa pärjää”*. Seuraava haastateltava kuvaa arkista tilannetta, jossa on kokenut syrjintää. Tuntemisen modaliteetista käsin katsottuna haastateltava kuvaa, että syrjintätilanteeseen on liittynyt vahvoja negatiivisia tunteita, ja haastateltu romaninainen arvioi tilanteen epäoikeudenmukaiseksi.

“Et just meiän lähikaupassa mä olin käyny kolme vuotta tossa ja sitte yhtäkkiä yhtenä päivänä mä vaan menin ja koitin ostaa ranskalaisen sipulikeittopussin ni se myyjä oli, ei suostunu myymää mulle ja sano että oli kolmee kertaa katottu kuvanauhalta mun toimet että mä oon niinku et hyvi onnistu mun keikka ja mä menin ihan niinku mä aloin itkee ja sit mä tulin kotii ja mun mies oli iha raivona -- Se on tosi kiusallista sit mennä sinne aina hakee postipakettia et mä sit aina välttelen jotenki. Et se oli niin kova, sillee pala mulle jotenki et se oli jotenki sellanen piste iin päälle kaikista tapahtumista mitä on ollu. Se oli iha et mä jouduin käyä psykologilla muutaman kerran juttelee. Et se oli jotenki niin sellane, niin epäoikeudenmukane et sun ihmisyyys laitetaa niinku niin alas, niinku kaikkien asiakkaitte silmissä oli niinku pitkä jono niinku.”

Kuten edellä esitetyn katkelman nainen kuvailee, liittyy syrjintäkokemuksiin vahvoja epäoikeudenmukaisuuden ja nöyryytetyksi tuleminen tunteita. Tässäkin tapauksessa nainen kuvasi kaupassa olleen muita ihmisiä, joiden edessä häntä osoitetaan syyttävällä sormella ja syytetään varkaudesta. Syrjintäkokemuksilla voi olla kauaskantoisia vaikutuksia yksilön elämässä, kuten tässäkin tapauksessa hakeutuminen psykologin avun piiriin. Aiemmassa tutkimuksessa on myös todettu, että valtaväestön ennakkoluulot ovat vaikuttaneet negatiivisesti romaninaisten elämään, ja aiheuttaneet ahdistuksen tunteita ja terveydenhuollon piiriin hakeutumista (Alex & Lehti 2013, 716). Moni naisista mainitsi asioinnin lähikaupoissaan olevan syrjintävapaata, “normaalia” toimintaa kaupan henkilökunnan tuntiessa heidät. Syrjintätapaukset ja myös *pelko* niiden kohtaamisesta liitettiin usein vähän vieraampiin kauppoihin tai asiointiin muilla paikkakunnilla.

“Se on olemassa oleva asia. Olen kokenut. -- niinku kaupoissaki nii varmaan mä oon ikäni asunut täällä et tota monessa kaupassa missä mä käyn ni siellä alkaa jo oleen silleen tuttua henkilökuntaa et ne tietää ja tuntee et toi on ihan kunnon kansalainen et mut sit jos meet semmoseen vähän vieraampaan kauppaan missä et käy yleensä nii siellä monesti vartija seuraa perässä, mikä on tosi alentavaa.”

Kertomukset syrjintäkokemuksista ovat tunnepuheen lisäksi myös kuvauksia tilanteista, joissa haastateltavan toimijuutta on rajoitettu. Näin ollen kuvauksissa on tunnistettavissa myös esimerkiksi *täytymisen* ja *kykenemisen* modaliteetteja. Muutamassa kuvauksessa haastateltavat kertoivat tilanteista, jossa heidän kaupassa asiointia oli pyritty rajoittamaan tai jopa estämään vartijan toimesta. Alla olevassa kuvauksessa nainen kertoo, kuinka hänet lähestulkoon hädettiin pois erästä liikkeestä. Haastatteluotteesta kuitenkin ilmenee myös naisen aktiivinen toimijuus ja *kyky* puuttua tilanteeseen, jossa häntä kohtaan toimitaan väärin.

“Mä kerran tässä yhdessä kaupassa olin ni se vartija oikeen kovalla äänellä no tiät varmaan minkä takia teitä pittää seurata ja se seuras mua kun hai laivaa ja mä satuin näkemään siinä ulkona poliisiauton ja siinä oli yks tuttu poliisi mulle joka on uskovainen kans ja sanoin sille että menin siihen poliisiautolle ja sanoin olkaa kiltti ja saakaa joku laki näille et nää tekee ihan ihmeitä täällä kaupassa meille että ei anna ees rauhassa kahtoo mitään tavaraa kun ne tulee siihen väliin että sä et saa ulos täältä et käytännössä melkeen ajavat meijät ulos kaupasta niin se poliisi sit kävi sanomassa sille vartijalle että ei noin saa käyttäytyä että ei noin tehä ja ne lopetti sit siihen”

Naisen kuvauksen mukaan tilanteessa on tapahtunut räikeä rikkomus syrjinnän kieltävää lakia ja yksilöllistä kohtelua vastaan. Suomen laissa syrjintä tai erilainen kohtelu etnisen taustan vuoksi on kiellettyä (Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014 § 11 momentti 5). Yhdenvertaisuuslaissa yksiselitteisesti kielletään syrjiminen alkuperän, kansalaisuuden, kielen tai minkään muun henkilöön liittyvän syyn perusteella (Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014 § 8). Yllä olevan katkelman lisäksi muutama haastateltava kertoi puuttuneensa tilanteeseen ja vieneen syrjintätapauksia eteenpäin. Haastatteluissa tuli esiin myös toisenlaista toimijuutta, jossa haastateltava kertoi tunteneensa häpeää tai noloutta ja poistuneensa paikalta mahdollisimman pian, sekä mahdollisesti myöhemmin vältelleensä kyseistä kauppaa tai tilaa. Tällaisen jaloilla äänestämisen voi tulkita myös *kykenemisenä* vastustaa yhdenvertaisuutta loukkaavia käytäntöjä. Eräs haastateltava kuvasi pitkästi syrjintäkokemusten arkisuutta ja jatkuvuutta, ja sen herättämiä tunteita. Haastateltava kuvasi tuntemaansa vaadetta siitä, kuinka hänen täytyy joka päivä julkisissa tilanteissa todistaa hyvyyttään ja olla hyvällä tuulella, jottei anna omalla toiminnallaan syytä ennakkoluuloille. Hän kuvasi sitä, miten raskasta tällainen oleminen on.

“Nii se on varmaa vaikee sitte ymmärtää just ku et miettii et just jos kaupassa on joku konflikti ja joku ihminen niinku oikeesti siinä niinku pimahtaa vaan se ei oo vaan niinku se tilanne vaa se on niinku, joskus vaan niinku se raja tulee vastaan et joskus kannu on vaa sitte täynnä että läikkyy yli ettei niinku JAKSA. Jos on itellä ollu vaikka huonompi päivä tai jotain ni kyllähä se vähän niinku tuntuu kurjalle että--”

Yksi naisista kuvasi tilanteita, joissa suhtautuu huumorin keinoin ihmisten ennakkoluuloihin huomauttaen kuitenkin, että ikäviä kokemuksia on paljon. Haastatteluissa tuli esiin myös selkeä tietoisuus siitä, minkälainen kohtelu on syrjintää tai rasismia, ja vastaavaa on todettu myös Vähemmistövaltuutetun selvityksessä (2014, 21–22). Selvityksen mukaan Suomen romanit ovat tietoisia siitä, mitä syrjintä on, mikä ehkä osaltaan selittää myös sitä, että syrjintäkokemuksia on paljon ja niistä kerrotaan paljon. Moni haastateltavista kertoi säälivänsä esimerkiksi kadulla huutelijoita ja nimittelijöitä, ja pyrkivänsä jättää nämä omaan arvoonsa. Muutamat romaninaiset toivat esiin kuvauksia siitä, miten he ovat pyrkineet vaikuttamaan kohtaamiinsa syrjiviin käytänteisiin. Yksi haastateltava kertoi muiston siitä, kuinka hänen oma äitinsä oli puolustanut häntä lapsena, kun hänet oli koulussa leimattu varkaaksi. Eräs haastateltava kertoi ottaneensa yhteyttä vähemmistövaltuutettuun räikeän syrjintäkokemuksen vuoksi, ja tehneensä asiasta myös rikosilmoituksen. Tällainen vääryyttä vastaan käyminen voidaan nähdä toimijuuden modaaliteeteista *kykenemisenä*. Vähemmistövaltuutetun selvityksessä (2014, 22–24) tuli esille, että selvitykseen vastanneista romaneista 55,8 prosenttia kertoi tietävänsä jonkin tahon tai toimijan, josta syrjinnän uhri voi saada neuvoja tai apua, kuten esimerkiksi poliisi, jokin kansalaisjärjestö tai vähemmistövaltuutettu.

“--mä soitin mun pomolle siitä sano joo otetaan vähemmistövaltuutettuun yhteyttä me tehtiin se, mä tein rikosilmoituksen heti seuraavalla poliisiasemalla siitä kirjoitin pitkän litannian siihen ja otin sen pomonki sitten se autto mua siinä hommassa kanssa ja tein rikosilmoituksen--”

Yksi haastateltavista mainitsi, että Suomen kansainvälistyminen on ollut yksi romanien asemaan ehkä myönteisesti vaikuttanut asia. Haastateltava mainitsi, että kansainvälistymisen myötä Suomeen on tullut paljon maahanmuuttajia, joiden kautta edelleen erilaisia kulttuureita, ja siten myös romaneita, hyväksytään Suomessa eri tavalla kuin ennen. Toisaalta

toisessa romanipoliittisessa selvityksessä todetaan, että ainakin Euroopan tasolla romanien asemaan ja syrjintään liittyvä keskustelu on jäänyt maahanmuuttoteemojen jalkoihin (STM 2018, 67), eikä lisääntynyt, mutta toisaalta samassa selvityksessä todetaan, että romanien asemassa on ainakin Suomessa tapahtunut myönteistä kehitystä. Suomi on romanipoliittisen ohjelman (STM 2018, 67–68) mukaan eurooppalaisen romanipoliitiikan johtavia tukijoita, ja on ajanut erityisesti romaninaisten aseman ja oikeuksien parantamista.

Haastateltavat kertoivat omiin lapsiinsa kohdistuneen syrjinnän tuntuvan vielä pahemmalta kuin haastateltavaan itseensä kohdistunut syrjintä. Naiset kertoivat, että tällaisissa tapauksissa he ovat toimineet ja puuttuneet asiaan voimakkaasti. Lapsiin kohdistuneita tapauksia kuvattiin niin ikään arjen ostostilanteissa mutta myös koulumaailmassa ja opiskeluun liittyen. Haastateltavien lapsiin kohdistuneet syrjintäkokemukset liittyivät monesti vaikeuteen löytää harjoittelupaikkoja. Se, ettei lapsille annettu mahdollisuutta harjoitteluihin tuntui äideistä epärealistiselta. Äidit kuvasivat erityisesti epäoikeudenmukaisena sitä, että lapset ovat olleet hyviä ja motivoituneita opiskelijoita, mutta mahdollisuuksien ja alaa vastaavan harjoittelupaikan puuttuessa lapsi on saattanut menettää mielenkiinnon ja jopa lopettaa koulun kesken.

“--se niin paljon vaikuttaa siihen se ulkokuori että ei opetella ihmistä tuntemaan ensin sisäisesti ja jutella sille ja nähä sitä koska tietenkinhän se on kaikki vierasta mikä on tämmöstä kun ei tutustuta ihmisiin ja sitten vaan niihin pieniin takerrutaan niihin pieniin väriin tekoihin mitä joku saattaa tuolla tehdä ja leimataan et sit kaikki on samanlaisia ja must se on oikeesti tosi väärin koska tänä päivänä tää sukupolvi mikä elää nää nuoret niin ne on kaikki halukkaita kumminkin menemään töihin suurin osa noin kaheksakyt prosenttia on varmasti halukkaita päästä opiskelemaan ja saada ammattia itelle et ne ei ees nää muuta vaihtoehtoo mut sitten sit onkin tää yhteiskunta joka ei anna mahollisuutta siihen niin se ärsyttää”

Tunteiden ristiriitaa aiheuttaa alla olevan äidin hyvin kuvailema yhtäaikainen vahva suomalaisuus ja samalla sen sisällä ylpeys kuulumisesta vähemmistökulttuuriin, mihin liittyy voimakkaita valtaväestön kohdistamia kielteisiä ennakkoluuloja. Yhtäältä haastateltavat kokevat olevansa ylpeitä romanikulttuuriin kuulumisesta, ja toisaalta lasten kokema syrjintä juuri sen vuoksi aiheuttaa voimakkaita tunteita. Seuraavassa katkelmassa haastateltava kuvaa

tunteitaan liittyen lapseensa kohdistuvaan epäoikeudenmukaisuuteen, viitaten lapsen opiskeluihin ja työelämään siirtymiseen.

“Tottakai tottakai sehän se tulee että ja varsinkin itehän mä niinku sen jollain tavalla keidän mut sit kun se kohdistuu mun lapsiin niin silloin se tuntuu et mä haluan vähän niinkun laittaa takajalalle itteni et nyt loppu tämmöset et mä en kestä sitä --- niin se on vähän ollut kurjaa et kyllä se semmosissa jutuissa mua niinkö ärsyttää sit et voi vitsi et kumminki mä oon antanu lapsille sen et ollaan ylpeitä siit että ollaan romaneita ja eletään rehellistä elämää ja tehään työtä että saahaan se elanto ja toimeentulo niin sittei vaan anneta niitä mahollisuuksia niin se ärsyttää.”

Vaikka lähes jokainen haastattelemamme romaninainen kertoi meille jonkin kokemuksen tai esimerkin syrjinnästä, jota he itse tai heidän läheisensä tai muut romanit ovat joutuneet kokemaan, olivat haastattelemamme romaninaiset, kuten sanottua, syrjintäkokemuksista huolimatta ylpeitä omasta kulttuuritaustastaan. Lisäksi muutama haastatelluista toi tulkintamme mukaan tuntemisen modaliteetissa esiin myös ylpeyttä suomalaisuudesta ja omasta kotimaasta, ikävistä kokemuksista huolimatta. Alla olevassa romaninaisen kommentissa tulee esiin, että kyseinen henkilö tuntee kiitollisuutta ja ylpeyttä omasta kansallisuudestaan suomalaisena, mutta toisaalta kyseinen romaninainen tuo mielenkiintoisesti esiin myös tunnetta romaneista yhtenä kansana, josta kaikki eivät ole yhtä onnekkaita kuin suomen romanit.

“Paljon olen ylpeä romaninainen ylpeä minun taustasta kulttuurista ylpeä kotimaastani mä kiitän siitä joka päivä rukouksessa melkeen että mä oon saanut syntyä suomeen sekään ei oo niin yksinkertasta kun mieltii romanian romaneita ne monta kertaa varmaan mieltii et miks mä oon syntynyt romaniaan, ne elää niin kurjissa oloissa kaatopaikoilla ilman kotia ilman minkäänlaista yhteiskunnan minkäänlaisia avustuksia mä oon ylpeä siitä et mä oon saanut syntyä suomeen romanina ja täällä kumminkin saa aika vapaasti elää ja saakin elää vapaasti ja saahaan kantaa näitä mejän romanivaatteita ilman että siitä kumminkaan meitä ei pakoteta niitä ottaa pois ja meil on samat mahollisuudet kun päiväestöllä samat oikeudet olen ylpeä suomen romani nainen--“

Romaneihin kohdistuvien ennakkoluulojen on todettu olevan yksi merkittävä romanien työllistymistä estävä tekijä (Syrjä & Valtakari 2008, 65). Tekemissämme haastatteluissa kuitenkin suurin osa naisista kertoi, ettei ollut henkilökohtaisesti kokenut työelämässä syrjintää. Moni haastateltavista kuvasi, että on omassa elämässään saanut aina niitä töitä, mitä

on hakenut. Haastatellut mainitsivat kuitenkin olevansa tietoisia läheistensä ja tuttaviensa kokemuksista, joissa työhön liittyvää syrjintää on tapahtunut. Haastatteluissa harmiteltiin etenkin nuorten tilannetta, sillä nuorten kuvattiin hankkivan ammatit ja haluavan työllistyä, mutta kohtaavan suuria hankaluuksia työllistymisessä. Muutamat naisista kuvasivat romaninuorten joutuvan *“tekemää niinku ei kaksinkertaista vaan kolminkertasta niinku että ne pääsis”* töihin. Osa kuitenkin kertoi kohdanneensa syrjintää jo nuorena opiskeluaikana harjoittelupaikkoja hakiessa sekä myöhemmin työnhaussa. Eräs naisista kuvasi, että syrjintä hänen kohdallaan ilmeni *“ihan silleen et kun ne näkee mut niin ensin puhelimessa ne on ihan ok ja sitten ku ne näkee mut ni ne ei haluukkaan”*. Aineistossa toistuivat myös kuvaukset siitä, että henkilö on saanut hyvää palautetta koulusta ja valmistunut luokkansa parhaana, mutta ei siitä huolimatta pääse työelämään. Kuvaukset syrjintäkokemuksista ovat osittain ristiriitaisia, sillä moni naisista sanoi välttyneensä henkilökohtaisesti syrjiviltä käytännöiltä, mutta toisaalta haastateltavat mainitsivat useita kohtaamiensa syrjintätilanteita. Työllistymiseen liittyen eräs haastateltava kuvasi yleistä ennakkoluuloa siitä, etteivät mustalaiset tee töitä, ja kertoi suurimmalla osalla olevan ammatti, tässä tapauksessa useita ammatteja, ja hakevan töitä, mutta työllistymisen olevan haasteellista.

“Kyl se on, ja sit sanotaa et miksei mustalaiset tee töitä. Siis täälläki on suurimmalla osalla ammatti ja ne hakee töitä. Mun miehellä on kohta viis ammattia, se ei saanu millää niiku va- se on joka koulusta valmistunu luokkansa parhaana ja tota niinku se pääs niinku just niinku semmosii pätkätöihi.--”

Kuvaus ammatin tai ammattien omaamisesta huolimatta kohdatusta työttömyydestä on verrannollinen modaliteettien yhteydessä esitettyyn uimisesimerkkiin. Henkilö on voinut hankkia toimintaan vaadittavan osaamisen, jolloin häneltä löytyy pysyvä kompetenssi halutun toiminnan, esimerkiksi työssäkäynnin, suorittamiseksi. Tilanteiset tekijät, kuten työsyryntä etnisen taustan vuoksi, voi estää häntä suorittamasta toimintaa. Näin ollen henkilön *täytyy* olla työttömänä, koska tilanteelliset tekijät pakottavat tähän.

Syrjintäkokemuksissa risteää ja vaikuttaa päällekkäin monta eri modaliteettia. Katsomme niihin liittyvän vahvasti naisten pohdinnat siitä, mitä on olla romaninainen Suomessa, ja mitä romaninaisuus haastateltavalle itselleen merkitsee. Kaikki haastateltavat kertoivat olevansa ylpeitä siitä mitä ovat. Moni kertoi olevansa ylpeä suomalaisuudestaan ja kuvasi esimerkiksi

sukulaisten sotahistoriaa tai itsenäisyyspäivän viettoa. Kuitenkin romaninaisena olo näytti tuottavan ristiriitaisia tunteita arjessa elämisestä. Alla oleva sitaatti kiteyttää syrjintäkokemusten aiheuttaman arjen raskauden ja henkisen kuorman. Romaninaisuus näyttäytyy tässä erityisenä positiona, jossa tunnetaan ylpeyttä sekä suomalaisuudesta että romanikulttuuriin kuulumisesta. Kuitenkin tämä positio nähdään jonakin toisena, muusta yhteiskunnasta erillisenä paikkana. Haastateltava kuvaa romaninaisetta taisteluna yhteiskuntaa vastaan, eli asettaa itsensä jonnekin yhteiskunnan ulkopuolelle.

“No, mä oon ainaki ylpee siitä. Mä en missään nimessä haluais olla kokonaa valtaväestöö. Mä oon kyllä ylpee niistä suomalaisjuuristaki. Emmä tiä, se on semmosta loputonta taistelua yhteiskuntaa vastaan. Niinku joka, en mä voi mennä kauppa niiku vaikka lähikauppaa tai puhua vaikka puhelimee sillee töy- tai sillee et mä oisin pahalla, huonolla mielellä tai et mun pitää olla aina melkee sellane hymyileväinen tai semmonen tai et mun pitää joka paikassa tuua se esii et mä osaan käyttäytyä hyvi. Aina. Koska jos mä oisin viis vuotta vaikka käyttäytyny hyvi ja sit meen kerra ja käyttäydyn huonosti et mulla ois huono päivä ni se pyyhkii yli kaikki ne menneet ja musta muistetaa vaa se et mä oon käyttäytyny huonosti. --Mut ehkä kaikki ei tee sitä et joskus tulee sellanen niinku viimeaikoina on tullu mielee et mitä jos mä käyttäytyisinki joskus niinku jotku olettaa mitäs sitte että ku kaikki valmiiks olettaa, mitäs jos vaan päästäs irti ja käyttäytyski niinku erilailla mitä on, käyttäytyisiki sillee että sanosko ne ihmiset ees mitää. Kapina. Joskus tulee sellane kapina olo, ehkä sillo jos lapsia on kohteltu väärin.”

Haastatteluissa nousi esiin muutamia vertauksia tai kytköksiä romanien kansainvälisiin suhteisiin tai asemaan. Romanien on todettu kokevan olevansa jossain määrin yhtenäinen kansa siitä huolimatta, että romanit ovat levittäytyneet eri maihin ja muodostaneen eri ryhmiä (Ravnbøl 2010, 7). Eräs haastateltava kertoi tuntevansa kiitollisuutta ja ylpeyttä omasta kansallisuudestaan suomalaisena, mutta toisaalta kyseinen romaninainen tuo mielenkiintoisesti esiin myös tunnetta romaneista yhtenä kansana, josta kaikki eivät ole yhtä onnekkaita kuin Suomen romanit. Esimerkiksi asumisen ongelmia sivuttiin kansainvälisessä kontekstissaan viitaten romaniväestön huonompiin oloihin esimerkiksi Romaniassa. Tässä aineistossa ei muuten noussut esille Suomessa koettuja asumiseen liittyviä syrjintäkokemuksia, mikä on näyttäytynyt romanien syrjintään liittyvissä selvityksissä aiemmin merkittävänä haasteena (ks. esim. Vähemmistövaltuutettu 2014).

Yksi haastateltavista viittasi kokemaansa vieroksuntaan myös romanikulttuurin sisällä. Haastateltava kuvasi tilannetta, jossa oli ulkomailla matkustaessaan kohdannut paikallisen romanin, ja tuntenut tullessa syrjityksi kielellisen erilaisuutensa vuoksi. Haastateltu kertoi suomalaisen romanikielen eroavan siitä kielestä, mitä toinen romani oli puhunut. Hänet oli “torjuttu” ei-romanina, koska hän ei puhunut samaa kieltä. Voidaan tulkita, että jossain määrin jotkut romanit määrittävät romaniuden kielen tai asun kautta. Moni tässä tutkielmassa haastateltu toi esiin romaniuden ytimen olevan sydämessä, ei pukeutumisessa tai ulkonäössä. Vaikka romanien on todettu muodostavan jossain määrin yhtenäiseksi koetun kansan väestön ollessa jakautuneena moneen eri maahan (Ravnbøl 2010, 7), on eri romaniryhmien välillä nähtävissä myös rajanvetoa ja me-te -asetelman muodostamista.

Romanien kohtaaman arkisen syrjinnän taustalla voidaan nähdä tapa, joilla romaneita kohdataan. Romaniväestön edustajia ei kohdata lähtökohtaisesti yksilöinä, vaan osana ryhmää, johon liitetään oletuksia huono-osaisuudesta ja rikollisuudesta. (Vähemmistövaltuutettu 2014, 19.) Tätä ilmiötä, jossa tietty ryhmä asetetaan toisen alapuolelle tai kokee haittaa esimerkiksi etnisyyden tai kulttuuristen tekijöiden vuoksi, kutsutaan rakenteelliseksi epätasa-arvoksi (Karkulehto, Saresma, Harjunen & Kantola 2012, 18). Haastattelemamme naisten kertomukset tukevat tätä seikkaa. Suuressa osassa haastatteluita tuli esiin haastateltavan naisen toive siitä, että heidät alettaisiin nähdä romaninaisten tai romanimiesten sijasta *yksilöinä*. Toive tästä kohtaamistavan muuttumisesta oli erittäin vahva. Useampi haastateltava kertoi pohtivansa sitä, milloin kehitys alkaa muuttua tähän suuntaan romaniväestön oltua Suomessa kuitenkin jo viisisataa vuotta. Toiveeseen kohtaamistavan muutoksesta liittyy siten myös *haluamisen* modaaliteetti, sillä kyse on vahvasta tahtomisesta ja tavoitteesta (Jyrkämä 2008, 195).

5.4 Työ ja koulutus

Romaninainisten koulutus- ja työpolkujen on nähty kulkevan valtaväestöön verrattuna jokseenkin eri tavalla. Romaninaiset usein perustavat perheen verrattain nuorina, ja aloittavat opinnot lasten kasvettua. Valtaväestön naisten voi jossain määrin nähdä valitsevan polut vastakkaisessa järjestyksessä kouluttautuessaan ensin ja perustaessaan perheen keskimäärin

vanhempina. Työhön ja opiskeluun liittyvä romaninaisten toimijuus oli yksi haastattelun teemoista, ja se tuli romaninaisten haastatteluissa esiin useissa eri toimijuuden modaliteeteissa.

Koulutuksen tärkeyttä on romanien keskuudessa korostetaan aiempaa enemmän, ja suhtautuminen opiskeluun ja palkkatyöhön on muuttunut. Tästä huolimatta monen romaninuoren on todettu jättävän koulunkäynnin kesken 15-16 -vuotiaana. (Markkanen 2003, 114.) Tätä tutkielmaa varten haastattelemamme naiset olivat keskenään hyvin eri ikäisiä, 19-vuotiaasta 59-vuotiaaseen asti. Haastattelemistamme naisista kaikki olivat käyneet peruskoulun. Kaksi haastateltavista sivusi opiskeluun liittyvistä suunnitelmista puhuttaessa pyrkivänsä tulevaisuudessa mahdollisesti korkeakouluopintoihin. Kaikki haastateltavamme eivät olleet työelämässä, mutta monella oli ammatillinen koulutus ja työkokemusta. Haastattelemamme romaninaiset olivat pääasiassa kouluttautuneet tai työskennelleet ravitsemus-, hoiva- tai kasvatusalalla. Haastateltavien työkokemus ja kertomukset käytännön taidon omaamisesta on tulkittavissa työelämän *osaamisena*. Työelämän osaamiseksi on tulkittu sellaiset henkilön omat vahvuudet, joita haastateltava on kuvannut etuna tai vahvuutena työelämässä. Tällaisina mahdollistavina tekijöinä kuvattiin esimerkiksi kuuntelemisen taitoa, helposti lähestyttävyyttä, positiivisuutta, hellyyttä, hyvää ulosantia sekä järjellä ajattelua tunteen sijaan. Eräs haastateltavista kuvasi olevansa aika hyvä siinä työssä, mitä on pitkään tehnyt.

On tärkeää huomioida, että romaniväestössä kouluttautuminen ei ole vanhemmissa ikäluokissa ollut niin yleistä kuin nuoremmassa, ja romanien työllistymisen pulmat työmarkkinoilla ovat merkittäviä, ja monista tekijöistä johtuvia. Työ on yksi kenttä, jolla yhteiskunnassamme vaaditaan enenevässä määrin aktiivista toimijuutta ja kykyä tehdä kestäviä valintoja yksilöllisestä koulutus- ja työurasta, siitä huolimatta, että työelämässä on jatkuvia ja ennakoimattomia muutoksia ja epävarmuutta (Eteläpelto, Heiskanen & Collin 2005, 9).

Työelämään tai opiskeluihin liittyvä puhe tuli muutamissa haastatteluissa esiin työssä tai opiskeluissa pärjäämisen ja omien opiskeluun tai työhön liittyvien kykyjen ja kykenemisien kautta. Kykenemisen modaliteetin kohdalla on mahdollista puhua niin sanotusta

“ruumiillis-mielellisestä” toimintakyvystä, joka vaihtelee tilanteesta toiseen (Jyrkämä 2008, 195; 2007, 206). On esimerkiksi mahdollista pysyvästi osata jotakin, mutta tietyt tilanteelliset tekijät tai myös toimijuuden rakennekoordinaatit, kuten vaikkapa ikä, voivat vaikuttaa jonkin asian kohdalla kykenemiseen sekä ruumiillisesti että mielellisesti. Kykenemisestä puhuttaessa viitattiin usein nimenomaan tähän psyykkiseen ulottuvuuteen. Yksi haastateltavista kertoi tarkasti omasta työkokemuksestaan ja siitä, millaista kykenemistä työelämän haasteet ovat häneltä vaatineet, kun taas toinen haastateltava kertoi, että omalla käyttäytymisellään ja omalla kyvyllään toimia tietyllä tavalla hän on pärjännyt työelämässä ja hankkinut työpaikkoja.

“Ei mutta mä tiän mistä se johtuu se johtuu mun omasta käytöksestä. Mä en mee arkailleen yleensä ja jos mulla on asiaa niin mä katson silmiin ja kysyn sen rehellisesti sen asian koska monikin sen mä tiän monikin esimerkiksi nuoret niitä pelottaa lähtee tohon työelämään mitä se tuo koska ne ei oo varmaan niin ehkä valmiita sanallisesti tiätsä siinä voi olla semmostakin paljon--”

Naisen mukaan sukupolvien välillä on eroa työhön suhtautumisessa, ja kertoo nuorten nykyisin pelkäävän työelämään lähtemistä ja kuvaa nuorten sanallisen valmiuden olevan heikompa. Toimijuuteen liittyvästä sukupolvikoordinaatista käsin voidaan tarkastella myös koulutuksen ja palkkatyön tärkeyden korostumista (Markkanen 2003, 114). Muutoksesta kertoo tässä tutkielmassa hieman vanhemman naisen kommentti siitä, että nykyään nuorilla on paremmat mahdollisuudet kuin hänen nuoruudessaan. Toinen nainen totesi olevan hyvä, että nykyisin nuoret kouluttautuvat ja menevät töihin. Nainen totesi olevansa “ihan tyytyväinen” omaan polkuunsa kotiäitinä, mutta nuorten aktiivisemmän roolin työelämässä olevan hyvä asia.

“Ihan hyvä... Vaikka nyt ku aattelee jälkeinpäin ni eihä tämän päivän nuoret jää istumaan kotii. Nehä kouluttaa ittesä ja menee töihi ja on pakkoki mennä ja se on iha hyvä. Että muutaki ja laajenee se näkemys. Mä oon vielä vanhanaikane, nää nuorempie käsitykset on erilaisia. Ja maailma on muuttunu sitte tosissaa paljo.”

Modaliteetit kytkeytyvät toisiinsa ja vaikuttavat yhtä aikaa. Muutama haastateltava kuvasi olleensa hyvä koulussa kertomalla todistuksen keskiarvon olleen korkea tai opettajan kehuneen haastateltavan kädentaitoja. *Osaamisesta* ja taidoista huolimatta haastateltavien

kertomuksissa tuli esiin myös opintojen keskeytymisiä. Yksi haastateltava kuvasi haastattelussa kokemustaan työharjoittelusta, joka osoittautui paikaksi, jossa kyseinen haastateltu ei kokenut kykenevänsä jatkamaan. Haastateltu olisi siis ehkä muiden modaliteettien kautta ajateltuna *osannut* tehdä kyseistä työtä, tai hänen olisi ehkä *täytynyt* olla kyseisessä paikassa opintojen vuoksi, mutta tilanteelliset tekijät, eli ahdistava ja raskas työympäristö vaikuttivat kykenemiseen jatkaa kyseistä harjoittelua.

“Noo, ammattikoulussa ku oli just niitä tettiä paikkoja ni äh ainut mihi pääsin oli se, siinäki oli tuttuja et mun äitin lu- jossai koulussa ollu ja -- ja sen takia pääsin, otti mut. Sitten mä olin koulun keittiössä mutta se oli nii ahistavaa ja nii raskasta se koulun keittiö mulle että mä en kyenny enää olla sit mää sain jonku toisen paikan mut siinä vaiheessa mä olin kerenny jo lopettaa koulun en enää menny siihen.--”

Naiset kuvasivat myös työelämään tai opintoihin liittyvää fyysistä kykenemistä. Muutamat haastateltavat kertoivat aloittaneensa opinnot, mutta keskeyttäneensä ne. Syinä keskeytyksille mainittiin edellä kuvatun psyykkisen kykenemisen lisäksi myös terveydellisiä syitä. Esimerkiksi keittiöalan kuvattiin olevan fyysisesti niin raskasta, että jo opintojen aikana oli ilmennyt ammatillisen toimijuuden estäviä terveysongelmia. Henkilökohtaiset terveydelliset syyt eivät siis liity romaniuteen tai kulttuuriin, vaan ovat vain sattumaa ja estävät tai rajoittavat työntekoa tai opiskelua. Fyysiseksi kykenemiseksi tai sen rajoitteeksi työelämässä voidaan tulkita myös raskausaika ja äidiksi tuleminen. Yhdeksi opintojen keskeyttämisen syyksi mainittiin vaikea raskaus, jonka vuoksi nainen *ei kyennyt* jatkamaan opintoja ja joutui jäämään sairauslomalle. Haastateltava kuvasi pohtineensa samalla, ettei kyseinen ala anna valmiuksia toimia siinä työssä, mitä hän haluaisi tehdä.

Yksi haastateltavista kertoi valinnastaan opiskelun ja työelämän välillä. Hän ei ollut peruskoulun jälkeen halunnut jatkaa opiskelua, vaan koki työnteon itselleen mielekkäämpänä polkuna. Nainen kertoi myös saaneensa työpaikkoja ilman koulutusta.

“Mä halusin mennä. Niinku töihin. Mä en niinku en halunnu niinku lähteä koulun penkille istumaan, mä halusin vaan tehdä niinku työtyötä. Se oli helppo siihe aikaa vielä ku heti 16-vuotias pääs heti”

Työelämään liittyvässä puheessa näkyi vahvasti naisten *tavoite* ja *halu* ylipäättään työllistyä ja löytää mieleinen työpaikka, naisten samalla kuvaten työn olevan luonnollisesti asia, jota *täytyy* tehdä rahaa saadakseen ja tietyt asiat mahdollistaakseen. Haastateltavat kuvasivat työpaikkoja tai aloja, joissa he työskentelivät tai *haluaisivat* työskennellä. Aiemmassa tutkimuksessa on todettu etenkin romanityttöjen hakeutuvan hoitoalalle tai ruoanvalmistukseen liittyville aloille (Markkanen 2003, 108). Haastattelemamme romaninaiset olivat pääasiassa kouluttautuneet tai työskennelleet ravitsemusalalla sekä hoiva-, kasvatusta- tai sosiaalialalla. Haastateltavien oma kiinnostus kyseiseen työhön näkyi vahvasti kunkin alan valinnan perusteina. Sukupuolella ei niinkään nähty olleen vaikutusta omien koulutus- ja työelämävalintojen taustalla. Yksi haastateltavista kuitenkin totesi sukupuolella olleen merkitystä alan valinnassa, ja kertoi ettei itse *“haluais putkiasentajaks tai tommoseks sitte”*. Tämän voi tulkita tarkoittavan sitä, ettei haastateltava naissukupuolen edustajana haluaisi miesvaltaisena nähdylle alalle, tai toisaalta sitä, ettei haluaisi tehdä työkseen miesten työksi miellettyä työtä. Yksi haastateltavista kertoi haluavansa työskennellä ulkomailla.

Työhön ja alavalintaan liittyy vahvasti romanasu etenkin naisten arjessa. Omaa alavalintaa saatettiin perustella oman kiinnostuksen lisäksi myös sillä, ettei oltu haluttu tai haluttaisi hakeutua sellaiselle alalle, jossa romanasua *ei voisi* käyttää, eli jossa *täytyisi* käyttää erillistä työasua. Työasua ei itsessään nähty pelkästään rajoitteena tai esteenä tietyn työn tekemiselle, mikäli työ olisi luonteeltaan sellaista, ettei siinä kohtaa muita romaneita. Romanikulttuuriin vahvasti kuuluva vanhempien kunnioittaminen ei toteutuisi, mikäli työntekijä näyttäytyisi muille romaneille ilman perinteistä romanasua. Esimerkiksi keittiöalalla työasua on pidettävä, ja tämä tarkoittaisi sitä, etteivät vanhemmat romanit voisi ruokailla kyseisessä paikassa. Lisäksi pienen hameen nähtiin mahdollistavan työskentelyä paremmin kuin ison romanihameen.

“No ei mä oon kyllä saanu töitä mutta taas sitte mä en oo hakeutunu tai mua ei kiinnosta sellaset alat missä mä en vois olla tässä asussa että”

“Mä en henkilökohtasesti kyllä oo kohannu. En. Mutta tiiän tieteki paljon on sellasia ihmisiä joilla on mut mä en henkilökohtasesti ite kokenu. Mut on aina hyväksytty joka paikassa mihi mä oon menny niinku ihan romanina ja”

Toisaalta aineistossa mainittiin myös työpaikkojen joustavuudesta romanasun suhteen, ja kompromissien saavuttamisesta hameen tuomien rajoitteiden vuoksi. Joitakin työtehtäviä oli järjestelty uudelleen, jotta romaninainen *voi* työskennellä kyseisessä työpaikassa. Haastatteluissa ilmeni, että myös romaniyhteisön puolelta joustetaan yhteisön jäsenen työn tekemisen mahdollistamiseksi. Eräs haastateltava kuvasi, että romanin on mahdollista työskennellä työvaatteissa esimerkiksi kaupassa, jos yhteisössä tiedotetaan asiasta laajasti. Näin ollen vanhemmat romanit osaavat välttää kyseisessä liikkeessä asiointia välttääkseen nuoren romanin häpeältä. Tämän käytännön ei kuitenkaan kuvattu olevan kovin yleistä.

Työelämästä puhuttaessa on lopuksi syytä pohtia sitä, mitä *työllä* yleensä käsitetään. Palkkatyön asema on yhteiskunnassamme hyvin keskeinen. Tämän johdosta saatetaan helposti samalla väheksyä toisenlaisia työn muotoja. Etenkin romaninaiset tekevät suhteessa paljon kokopäiväistä hoivatyötä (Nordberg 2010, 266). Hoiva- ja kotityön perinteinen asema isona osana romaninaisten arkea tulee esiin myös tässä tutkielmassa. Haastattelemamme romaninaiset kertoivat roolistaan *kodin sydäminä*, mihin liitettiin paljon kodinhoidollisia tehtäviä. Moni haastateltavista oli myös äiti tai jopa isoäiti, jolloin rooliin kuului myös lapsista ja joskus myös lapsenlapsista huolehtiminen. Romanikulttuurissa korostuu tällainen nais- ja miestapainen arjen toiminta, mitä ylläpidetään arkielämän toiminnalla (Jokinen 2005, 32). Sukupuolittuneiden tapaisuuksien voi nähdä ohjaavat niin ikään koulutus- ja alavalintoja, sekä sitä, että romaninaiset tekevät merkittävästi valtaväestöä enemmän kotityötä. Huomioitava on, että romanikulttuuriin valtakulttuurille ominainen työelämän tasa-arvon ajaminen ei sellaisenaan ehkä istu, koska romanikulttuurin arki ei ylipäätään ole rakentunut vain työelämän mukaan, vaan enemmänkin perhettä ensisijaistaville arvoille (Seikkula & Rantalaiho 2012, 50).

5.5 Usko

Yhtenä tärkeänä teemana aineistossa näkyi haastateltavien suhde uskoon ja hengellisyyteen. Lähes kaikissa haastatteluissa uskoon liittyvät seikat nostettiin edes jossain määrin keskustelun aiheiksi. Usko ei ollut teemahaastattelun alkuperäinen teema, vaan se näkyi

nimenomaan haastateltavien omissa kertomuksissa ja kuvauksissa heille merkityksellisenä asiana. Uskon on nähty olevan romaneille niin tässä tutkielmassa kuin aiemminkin tärkeä osa elämää (esim. Lindberg 2012). Markkanen (2003, 237) on todennut, että uskonto ja uskossa oleminen on tuonut romaniniaisille, ja toki myös miehille, uusia toiminnan ulottuvuuksia, esimerkiksi seurakunnan tilaisuuksissa käymisen, joka näkyi myös omissa haastatteluissamme. Markkasen (2003, 237) mukaan uskonnosta on tullut osin myös uusia ikään kuin *puhtaustapoja* romaneille, ja ainakin Markkasen mukaan puhutaan esimerkiksi puhtaista tv-ohjelmista, elokuvista tai hengellisistä lauluista. Tämän tutkielman haastatteluissa tuli esiin mainintoja esimerkiksi siitä, että moni haastateltavista lukee päivän sanaa, Raamattua, kuuntelee hengellistä radiokanavaa, käy ”kokouksissa” ja yksi haastateltava kuvasi myös joutuneensa luopumaan joistakin ihmisistä ympärillään uskoontulon myötä. Moni haastateltavista totesi allaolevien sitaattien tapaan, että uskonasiat ovat kaikille romaneille tärkeitä ja kaikki romanit uskovat Jumalaan.

“--mä en tunne yhtään ainutta romania joka ois ateisti et se hengellisyys on aina läsnä jokaikisessä perheessä ja kaikki tunnustaa jumalan ja varsinkin suomen romanit on kaikki kristittyjä et en oo koskaan tavannut muun uskontoista--”

“Se näkyy paljon mejän kulttuurissa me ollaan kaikki tosi uskonnollisia ihmisiä vaikkei nyt ihan olis uskossa mut silti kaikki romanit uskoo jumalaan ja uskoo johonki korkeempaan”

Kuten jo perhesuhteisiin ja kotiin liittyen todetaan, liittyy romanikulttuurissa moni seikka, kuten esimerkiksi naisen rooli perheessä, osin Raamattuun ja sen oppeihin. Naisen roolin kuvaillaan usein olevan kodin sydän kun taas miehestä puhutaan perheen päänä. Myös romanikulttuurille tärkeiden puhtaussääntöjen kuvaillaan perustuvan osin Raamattuun. Usko näyttäytyi haastateltavien puheessa myös voimakkaasti henkilökohtaisena voimavarana. Tulkitsimme uskon tulevan haastatteluissa usein esiin juuri *kykenemisen* modaliteetissa, sillä se tuli uskostaan puhuneiden haastateltavien vastauksissa esiin eräänlaisena mielelliseen kykenemiseen ja jaksamiseen vaikuttavana voimavarana kaikilla elämänalueilla. Usko nähtiin osaltaan arkisen toimijuuden yleisenä taustavoimana ja turvana. Sen nähtiin myös antavan voimaa ja kantavan elämän vaikeina hetkinä. Eräs haastatelluista kertoi uskon olleen yksi ratkaiseva tekijä siinä, miten hän kykeni selviytymään henkilökohtaisen elämän vaikeista

kokemuksista, ja kokemuksesta siitä, että myös uskon myötä joistakin asioista ja ihmisistä on täytynyt päästä irti.

“Kyllä mä koen sen antavan mulle voimaa silloin kun on vaikeeta ihmisellä tai jotain elämän ongelmia niin kyllä mä koen et se kantaa mua”

“H: --mua vähä pidettii koirana ja semmosena niinku ei kohdeltu oikein ja niistä kaikista mä oon selvinny ja tässä oon.

K: Mikä sua autto selviämään niistä

H: No, mä itse tossa sitte -- tulin uskoo ja oon hirveesti käyny niitä kaikkia asioita läpi ja -- se on ollu osasta se on ollu helpottavaa, osasta se on ollu raskasta. Luopua. Ja tota sit mulla on semmonenki ajatus että mitään ei tapahdu tässä elämässä ilman että Jumala sallii. Sillä mä kannan itseäni eteenpäi. Päivä päivältä.”

Usko näyttäytyi siis useissa haastatteluissa arjen toimijuuteen liittyvän henkisen kykenemisen voimavarana ja kykenemistä mahdollistavana tekijänä. Edellä kuvatussa sitaatissa nainen kuvasi luopuneensa joistakin ystävistään uudistuttuaan uskossa, ja kuvailee myös luopumisen aiheuttamia *tunteita*. Vaikka hän kuvaa ystävästä luopumisen osin raskaaksi, hän turvaa silti uskoon ja Jumalan kantavaan voimaan. Sitaatissa näkyy myös mahdollisuus valita uskon ja siitä luopumisen välillä, ja siksi sitä voidaan tarkastella myös *voimisena*. Kaikki haastateltavat eivät kuitenkaan tuoneet yhtä vahvasti uskoa esiin. Osa haastatelluista kertoi kykenemisen modaaliteetissa ainoastaan esimerkiksi henkilökohtaisesta kyvystään tai vahvuudestaan olla toimijana perheessä, opiskeluissa tai työelämässä, ilman puhetta siitä, että nimenomaan usko olisi siihen vaikuttamassa sitä edistäen tai haitaten.

Usko ja hengelliset asiat näyttäytyivät haastateltavien arjessa perustavina *arvoina* ja niihin liitettiin vahvasti *tunteita*. Kuten jo edellä on tullut esille, hengellisyys näyttäytyy vahvasti romanikulttuurin piirteinä ja romaneita yhdistävänä tekijänä. Uskon kerrottiin ylipäätään olevan arjen tärkeimpiä asioita oman perheen ja läheisten ihmisten ohella, ja sitä kuvattiin jopa elämäntapana. Sen kerrottiin tuovan elämään sellaisia arvoja, jotka ohjaavat omaa elämää ja joita on pyritty opettamaan myös omille lapsille. Tällaisina arvoina tai ohjeina nimettiin muun muassa rehellisen elämän eläminen, vanhempien ihmisten ja Jumalan

kunnioittaminen, nöyryys ja muiden ihmisten arvostaminen. Eräs haastateltava vastasi seuraavalla tavalla, kun häneltä kysyttiin arvoista, joita usko mahdollisesti elämään tuo:

“Tottakai joo kyllähän se on semmonen että pyrkii siihen että elää rehellistä elämää ja totuudenmukaisuuden ei valehtelua mitä mä yritän opettaa sit omille lapsillekin ne arvomaalimat vanhojen ihmisten kunnioittamista ja että ne on semmosia arvokkaita asioita ja mut se että semmonen nöyrä mieli se siinä mukana myös että ja arvostaa kaikkia ihmisiä se on semmonen iso juttu”

Toinen haastateltava vastasi Raamatusta löytyvän elämänohjeita:

“Joo. Raamatusta saa. Raamatusta löytyy kaikki perusjutut. Mä haluan sitä samaa itelle ku muilleki. Ja siunaan ja rukoilen koko ajan muittenki puolesta. Et jokainen sais pelastuksen.”

Usko näkyi siis vahvasti yksilön voimavarana ja elämän tukipilarina. Sen koettiin kantavan vaikeina hetkinä, ja edesauttavan siten henkilön *kykenemistä*, mutta toisaalta tunne vahvasta uskosta ja siihen luottamisesta kytkeytyy *tuntemisen* modaliteettiin. Usko näyttäytyi osin myös yhteisöllisyyttä tuottavana voimana muutenkin kuin kaikkien uskoessa Jumalaan. Muutama nainen mainitsi uskosta puhuttaessa erikseen seurakunnan ja sen yhteiset kokoukset, joissa on pienestä pitäen totuttu käymään. Eräs haastateltava kertoi pitävänsä seurakunnan nuortenilloissa käymisestä, ja kuvasi iltoja viikon piristyksekseen.

Haastatteluissa tuli uskoon liittyen esille myös se, että romanikulttuurissa moni asia on yhteydessä Raamattuun ja sen oppeihin. Muutamassa haastattelussa sivuttiin sitä, että esimerkiksi puhtaussäännöissä on yhteyksiä Raamatun oppeihin, esimerkiksi likainen aika lapsen saamisen jälkeen mainittiin tällaisena romanikulttuurin tapana, joka viittaa myös Raamattuun. Romanit ovat perinteisesti kunnioittaneet kristillisiä arvoja, eikä niiden nähdä olevan ristiriidassa romanien perusarvojen kanssa (Lindberg 2012, 153). Päin vastoin, ne ovat osin hyvin samankaltaisia. Myös romanien perhesuhteisiin liittyen haastatellut viittasivat Raamattuun: nainen on kodin sydän ja mies perheen pää, joka voitiin tulkita toimijuuden modaliteeteista myös täytymisenä. Se on osa kulttuuria, ja tällaista järjestelyä on tällöin myös tärkeää ja välttämätöntä noudattaa.

Uskosta puhuttiin myös *haluamisen* modaliteetissa. Tämä yhteys jäi tosin kapeaksi ja sitä tulkitaan parin maininnan pohjalta. Eräs haastateltavista kertoi toivovansa lastensa isän tulevan uskoon, sillä muukin perhe on uskossa. Haastateltavan mukaan kumppani uskoo Jumalaan, mutta ei ole samalla tavalla uskossa kuin hän. Seikan ei koeta vaikuttavan heidän väliseen suhteeseen, mutta haastateltava *haluaisi* koko perheen olevan uskossa. Uskoon liittyvänä haluamisena voidaan tulkita myös toisen haastateltavan kertomus siitä luopumisesta. Haastateltava kertoi luopuneensa uskosta, sillä *halusi* kokea, mitä maailmalla on antaa. Haastateltava kertoi tämän jälkeen uudistuneensa uskossa, ja ettei maailmalla ollut hänelle mitään annettavaa. Maailmalla tässä tarkoitettaneen uskon ulkopuolista, “syntistä” elämää. Jälkimmäisen kommentin voisi paikantaa osin ikä- ja ajankohtakoordinaatteihin (Jyrkämä 2008, 194), ja ajatella tietyn iän vaikuttavan kokeilunhaluun ja juuri maailman tarjontaan tutustumiseen. Uskoa voi tarkastella myös toimijuuden koordinaattien kautta; uskovat tai puolestaan uskoon kuulumattomat muodostavat ryhmän, joka voi vaikuttaa siihen, mitä yksilö haluaa tai toisaalta ei halua. Ympäristö- ja ryhmäkoordinaatin muuttuessa yksilö voi haluta siis eri asioita. (Jyrkämä 2008, 196.)

6 Johtopäätökset ja pohdinta

Tässä tutkielmassa selvitämme romaninaisten arkista toimijuutta. Analysoimme myös sitä, minkälaisia toimijuuden modaliteetteja arjessa esiintyy. Tässä luvussa vedämme yhteen tutkielman tulokset ja peilaamme niitä niitä laajemmin toimijuuden teoreettiseen ja yhteiskunnalliseen keskusteluun. Arvioimme myös tutkielman luotettavuutta, sekä pohdimme tutkielman tuloksia ja tutkielman toteutukseen liittyviä asioita.

6.1 Tulosten yhteenveto ja johtopäätökset

Tässä tutkielmassa romaninaisten arjessa korostuneimmat osa-alueet olivat perhe ja läheissuhteet, työ ja koulutus sekä usko. Romaninaisten arkea määrittivät vahvasti myös romanasu sekä syrjintäkokemukset. Kaikissa näissä osa-alueissa oli nähtävissä erilaisia toimijuuden modaliteetteja, jotka olivat usein vahvasti toisiinsa limittyneitä.

Romanasuun kietoutui monenlaista toimijuutta ja se nähtiin vahvasti niin oman tulevaisuuden ja elämän kuin oman itsen määrittäjänä. Asun pukemiseen liittyy ristiriitaisia tunteita sen ollessa yhtäältä kunnia-asia ja luonnollinen osa aikuistumista mutta toisaalta sen tiedetään tuovan mukanaan esimerkiksi haasteita työelämässä syrjivien käytäntöjen vuoksi ja osin asun itsensä vuoksi. Asun pitäminen joissakin töissä voi olla fyysisesti mahdotonta, mutta toisaalta romaninainen ei voi näyttäytyä ilman romaniammetta muille romaneille. Päätös asun pukemisesta on iso ja melko lopullinen, sillä asun pukeutuminen tuo romaninaiselle mukanaan suuren vastuun sen ollessa romanikulttuurissa aikuistumisen merkki, eikä asua voi romanikulttuurin tapojen mukaan koskaan lakata pitämästä, jos asun pukeutuu. Päätös asun pukeutumisesta on monelle helppo sen ollessa suomalaisille romaninaisille osin automaatio tietystä vaiheesta elämää, mutta suhtautuminen asuun näyttää muuttuvan iän myötä.

Perhesuhteet olivat romaninaisille hyvin tärkeä ja tunteita herättävä asia, ja käsitys perheestä kattoi ydinperheen lisäksi laajasti muutkin sukulaiset. Romaninaisten rooliin perheessä kuuluu vahvasti kodin puhtauden ylläpitoon ja äideillä myös lastenhoitoon liittyvät tehtävät.

Toimintamalli on pitkälti lapsuudesta saakka opittu, ja naiset kuvasivat tällaista rooliaan mielekkääksi ja itselleen tärkeäksi asiaksi. Toisaalta haastatteluiden perusteella voidaan nähdä, että naisen rooli perheessä on osin myös täytymistä, joka on opittu omaan kulttuuriin kasvamisen myötä jo omasta lapsuudesta saakka, sekä osin myös Raamatun oppeihin perustuen. Tulosten mukaan myös usko on romaninaisille merkittävä voimavara arjessa ja vaikeina hetkinä. Uskosta johdetaan romanikulttuurille tyypillisiä tapoja ja elämänarvoja, joiden mukaan romaninaiset arjessaan toimivat.

Tämän tutkielman tulokset vahvistavat aiempaa näkemystä siitä, että romanien kohtaama syrjintä ja ennakkoluulot on edelleen vahvasti osa vähemmistön arkea. Haastattelemamme naiset kertoivat vastaavia arkisia syrjintäkokemuksia, kuin vähemmistövaltuutetun selvityksessä (2014) romanien kohtaamasta syrjinnästä tuli esille. Syrjintä ilmenee arjessa kadulla huuteluna, kaupassa asioidessa seuraamisena, varastamisepäilyinä ja -syytöksinä ja asioinnin suoranaishina estämisenä, sekä työ- ja harjoittelupaikkojen tarjoamattomuutena. Asuntomarkkinoilla kohdattuja syrjintäkokemuksia ei tullut esiin tässä tutkielmassa, vaikka sen on aiemmassa tutkimuksessa todettu olevan yksi syrjinnän merkittävistä kentistä (Vähemmistövaltuutettu 2014). Tulokset osoittavat, että syrjintä herättää romaninaisissa vahvoja tunteita ja suuttumusta erityisesti sen kohdistuessa naisten omiin lapsiin. Romaninaiset olivat syrjintäkokemuksista huolimatta ylpeitä omasta kulttuuritaustastaan ja toisaalta kiitollisia myös suomalaisuudestaan. Romaninaisten asema näkyi tietynlaisena tasapainotteluna kahden kulttuurin välissä, ja kokemuksena yhteiskunnastamme irrallisena väestönosana.

Romaninaiset olivat käyneet peruskoulun ja näkivät koulutuksen pääasiassa tärkeänä nyky-yhteiskunnassa ja työllistymisen kannalta. Työelämä ja koulutusmahdollisuudet nähtiin parempina nykyajan nuorilla romaninaisilla, vaikka nuorillakin oli kokemusta harjoittelupaikoissa tapahtuneesta syrjinnästä. Asu nähtiin alan valintaan vaikuttavana asiana, sillä moni nainen koki tärkeäksi mahdollisuuden käyttää romanasua työpaikallaan. Ulkoisten rajoitteiden ja syrjinnän lisäksi opiskelua jarrutti äidiksi tuleminen, joka on fyysinen este ammatilliselle toimijuudelle. Romaninaiset ja -äidit tekevät kuitenkin kodin piirissä merkittävää työtä niin lastenhoidon kuin puhtaussääntöjen noudattamiseksi. Romaninaiset näkivät siis sekä julkisen työn olevan omalla kohdallaan tärkeää että toisaalta myös naisen

rooli kodista vastuullisena äitinä nähtiin tärkeänä. Seikkulan ja Rantalaihon (2012) tutkimuksessa romaninaiset puolustivat ajatusta siitä, ettei sukupuolten tasa-arvo ole vain palkkatyöhön liittyvää tasa-arvoa. Myös tässä työssä osa naisista halusi tuoda vahvasti esille, että vaikka he ovat kotiäitejä tai romanikulttuurin mukaisesti mies perheen pää, ovat he silti tasa-arvoisia, ja tällainen järjestely perustuu myös naisten omaan haluun, ja toisaalta kulttuuriin sosiaalistumiseen, jolloin se on “luonnollista”.

Romaninaisten arkista toimijuutta määrittävät vallitsevat yhteiskunnan rakenteet. Rakenteiden toimintaa rajoittava ulottuvuus tulee näkyväksi esimerkiksi valtaväestön romaneihin kohdistamina ennakkoluuloina, jotka näkyvät edelleen syrjintäkokemuksina arkisilla toimintakentillä. Giddensin (1984) mukaan toimija voi omalla toiminnallaan uusintaa näitä vallitsevia rakenteita toisin toimimisen kautta. Toimijan rooliin liittyy valintoja, jotka johtavat tapahtumien tietynlaiseen kulkuun. Tapahtumien kulku määrittyisi erilaisena, mikäli yksilö valitsisi kussakin tilanteessa toisenlaisen tavan toimia (Giddens 1984, 9). Giddens jättää ajattelussaan paljon tilaa yksilön toisin toimimisen mahdollisuudelle. Mikäli toimijalla ei ole valtaa eli kykyä vaikuttaa tapahtumiin, tämä lakkaa Giddensin mukaan olemasta toimija (Giddens 1984, 14). Giddensin ajatuksiin peilaten voidaan miettiä, ovatko syrjintää kohdanneet naiset toimijoita ylipäättään, koska he eivät kykene vaikuttamaan esimerkiksi työ- tai harjoittelupaikan saantiin, tai ennakkoluulojen esiintymiseen. Giddensin ajattelun mukaan toisin toimiminen muuttaisi vallitsevia rakenteita, joten esimerkiksi syrjintään puuttuminen ja omien oikeuksien tiedostaminen ja puolustaminen vaikuttaisi syrjiviin rakenteisiin. Syrjintätilanteissa romaninaiset toimivat eri tavoin. Vaikka moni haastateltavista kertoi tilanteiden olevan noloja ja nöyryyttäviä ja poistuneensa nopeasti paikalta, toivat muutamat romaninaiset esiin kuvauksia siitä, miten ovat pyrkineet vaikuttamaan kohtaamiinsa syrjiviin käytänteisiin. Romaninaiset pyrkivät vaikuttamaan vallitseviin valta-asetelmiin ja rakenteisiin, mutta kohtaavat silti arjessaan syrjiviä käytäntöjä.

Giddensin toimijuuden teoretisoinnin kautta on hankalaa tavoittaa romaninaisten arjen toimijuutta. Esimerkiksi Hitlin ja Elder (2007) huomioivat toimijuuden ajallisen ulottuvuuden. Hitlinin ja Elderin toimijuuden jaottelua sen ajallisten ulottuvuuksien mukaan olisimme niin valitessamme voineet hyödyntää myös tämän tutkielman analyysissä. Esimerkiksi romaninaisten puhuessa äidin roolistaan tai omasta roolistaan perheessä, olisi

voitu erottaa erilaisia toimijuuden ajallisuuksia. Pienten lasten äidit puhuivat haastatteluissa, että jonkun on pakko hoitaa, ruokkia ja pestä lapset arjessa, jolloin voitaisiin ehkä puhua tietynlaisesta “veitsenterällä” olostaa, eli pragmaattisesta toimijuudesta, joka on yksi toimijuuden ajallinen ulottuvuus Hitlinillä ja Elderillä. Toisaalta vanhemmat romaninaiset puhuivat omasta äidin roolistaan eri tavalla, kertomalla esimerkiksi että “äidin sydän” on kaikilla samanlainen ja samalla he ehkä pohtivat abstraktimmin, mitä on hyvä äitiys, ja mitä romaninaisen rooliin kuuluu. Äitiyteen liittyvä toimijuus ei ollut siis enää veitsenterällä, vaan enemmänkin tietynlaiseen identiteetin mukaiseen toimimiseen liittyvää kykyä toimia äitinä ja sosiaalisesti “oikein”. Tällöin voidaan puhua identiteettitoimijuudesta. (Hitlin & Elder 2007.)

Tässä työssä aineiston analyysin kehikkona toimi kuitenkin muiden toimijuuden jäsenysten sijasta Jyrkämän (2007, 2008) toimijuuden modaliteetit. Eri modaliteetteja pystyttiin erottamaan useista arjen tilanteista ja toiminta-alueista. Näytti siltä, että kaikkia arjen osa-alueita ja toimintakenttiä kosketti haastateltujen naisten kohdalla romaninaisen asuun liittyvät kysymykset, sekä myös syrjintäkokemukset. Näihin liittyi runsaasti puhetta tunteista, sekä negatiivisista että positiivisista, eli tuntemisen modaliteetin pystyi aineistossa näkemään vahvana. Ei ole kuitenkaan mielekästä sanoa, mikä tietty toimijuuden modaliteetti olisi näyttäytynyt kaikkein vahvimpana, koska modaliteetit risteytyvät keskenään ja ovat yhteisvaikutuksessa. Modaliteettimalli oli kuitenkin toimiva kehikko toimijuuden analyysiin, sillä se antoi toimijuuden tarkasteluun tietyt raamit, mutta myös mahdollisuuden katsoa toimijuuden modaliteettien taakse, eli tuntemiseen, haluamiseen, osaamiseen, kykenemiseen, täytymiseen ja voimiseen vaikuttavien tekijöiden suuntaan. Esimerkiksi syrjintään liittyvä vahva tunnepitoinen puhe, eli *tunteminen* näkyy tietenkin erilaisena riippuen rakenteellisista tekijöistä, kuten etnisestä taustasta, iästä tai sukupolvesta. (Jyrkämä 2007, 205–207.)

Tämän tutkielman ja aiempien romaninaisiin liittyvän tutkimuksen perusteella on perusteltua sanoa, että suomalaisessa yhteiskunnassa tarvitaan työtä erilaisuuden ymmärtämiseksi ja kielteisten asenteiden muuttamiseksi. Romanitoimijoiden ja valtaväestön yhteistyötä tulisi lisätä. Yksi tapa vaikuttaa valtaväestön kielteisiin asenteisiin on tietoisuuden lisääminen etnisistä vähemmistöistämme. Lasten ja nuorten tietoisuutta voitaisiin lisätä esimerkiksi kouluissa tietoisesti kertomalla näistä kulttuureista. Kun romaniväestö itsekkin näkee

kuuluvansa yhteiskunnan ulkopuolelle, on tärkeää pyrkiä vaikuttamaan tällaiseen ryhmien välisen kuilun syntymiseen ja levenemiseen.

6.2 Tutkielman luotettavuus

Kaikkia tieteenaloja koskee yhteinen ohjeistus hyvästä tieteellisestä käytännöstä. Hyvään tieteelliseen käytäntöön kuuluu tiedeyhteisön tunnustamat toimintatavat, avoimuus sekä eettisesti kestävä tavat toteuttaa tutkimusta sekä aiemman tutkimuksen huomioon ottaminen. Tärkeää on myös tutkimuksen yksityiskohtainen suunnittelu, toteuttaminen ja raportointi. (Mäkinen 2006, 172–173.) Tämä tutkielma koskee vähemmistöryhmää, joten eettiset ongelmat ovat erityisen korostuneita. Tutkijalta vaaditaan myös sensitiivisyyttä, sillä tutkimuksen kohde on valtaväestön keskuudessa jopa rasistisesti vainottu vähemmistö. Toisaalta myös pelko tarttua asioihin ja tutkia vähemmistöjen elämää voi rajoittaa tutkimusta. On hankalaa uskoa, että monellakaan tutkijalla olisi tarkoitus vahingoittaa tutkimiaan ihmisiä tai yhteisöjä. (Markkanen 2003, 230.) Tämän työn lähtöajatuksena on kiinnostus Suomen romaneita ja heidän kulttuuriaan kohtaan. Tutkielman tarkoituksena on antaa huomio sille, mitä romaninaiset haluavat arjestaan kertoa. Ketään ei ole tarkoitus vahingoittaa, joten on tärkeää käydä pohdintaa myös tutkimuseettisistä kysymyksistä. On totta, että jossakin määrin voi olla arveluttavaa, että romanikulttuurin ulkopuolelta tarkastellaan romanikulttuuria. Esimerkiksi Seikkula ja Rantalaiho (2012, 47) kertoivat tutkiessaan romaninaisia kohdanneensa ihmetystä siitä, miksi romanikulttuurin ulkopuolelta tutkitaan romaneita. Heillä, kuten myös meillä, oli kuitenkin lähtökohtana avoimen teemahaastattelun toteuttaminen, jossa haastateltavat saivat tilaa puhua. Tärkeänä he näkivät myös jättää tilan sille, että haastateltavat saivat tulkita kysymyksiä.

Tutkimuksessa esimerkiksi aineiston hankinnan etiikalle ei ole annettavissa yhtä, kaikista eri tilanteista tai ajasta tai paikasta riippumatonta ohjeistusta (Kuula 2011). Se, miten missäkin tutkimuksessa tutkimuseettiset ratkaisut on tehty, löytyy parhaiten huolellisesti ja tarkasti tutkimukseen kuvatuista aineiston hankinnasta ja käytöstä (Kuula 2011). Hyvän tieteellisen käytännön mukaista onkin, että tutkimuksen suunnittelu, toteutus ja raportointi on tehty yksityiskohtaisesti ja tieteellisen tiedon edellyttämällä tavalla (Mäkinen 2006, 173). Tämän

tutkielman kannalta on tärkeää tutustua siihen, millaisia tutkimuseettisiä valintoja on raportoitu aiemmissa vähemmistöjä koskevissa tutkimuksissa. Myös tietynlaisen tutkittavan ryhmän luonteeseen liittyviin erityiskysymyksiin on tärkeä tutustua, vaikka kaiken kattavaa eettistä ohjeistusta aineiston hankkimiseen tai käyttöön ei olekaan (Kuula 2011). Esimerkiksi Airi Markkanen (2003) on tehnyt etnografista tutkimusta romaninaisten elämänculusta. Markkanen tutkimuksen aineisto koostuu hänen tekemästään kenttätutyöstä romaninaisten parissa. Markkanen on havainnoinut, haastatellut, videoinut ja valokuvannut romaninaisten elämää, ja kuvannut kenttätutyön yleisiä vaikeuksia ja helppouksia tarkasti aineistosta kirjoittaessaan. Markkanen on kuvannut tarkasti myös haastattelutilanteita, ja huomionnut muun muassa sen, että tilanteesta riippuen romanit vaikenevat joistakin asioista, eikä joistakin asioista ole sopivaa puhua esimerkiksi vanhempien romaninaisten kanssa. Markkanen on kuvannut tarkkaan myös sitä, ettei ole voinut kaikkea kuulemaansa ja näkemäänsä mihinkään kirjoittaa, koska suhteeseen haastateltavien kanssa on hänellä liittynyt myös lojaliteettiongelmia: tutkijana hän tapasi joitakin haastateltavia paljon, jolloin heille muodostui myös ystävyysuhde (Markkanen 2003, 17–33.) Myös esimerkiksi Marja Tiilikainen (2003) on tarkastellut vähemmistöryhmää väitöskirjassaan Arjen Islam, joka käsittelee arkaluonteiseksi määriteltyjä asioita, joiden kertojana ovat olleet Suomessa elävät somalinaiset. Tiilikainen (2003, 97–103) on myös pohtinut tarkkaan tutkimusaineistonsa hankintaa ja sen käyttöä, kuvaten muun muassa tilanteita, joista hän on aineistoa kerännyt, ja henkilötiedot piilottaen myös sen, keitä hänen tutkimansa naiset olivat, ja millaisia ongelmia ja onnistumisia aineistonkeruuseen liittyi. Olemme perehtyneet aiempiin tutkimuksiin ja niiden toteutukseen ennen haastattelujen aloittamista, ja pyrkineet siten tutustumaan romanikulttuurille tyypillisiin tapoihin ja arvoihin. Haastattelutilanteissa teimme kuitenkin ajattelemttomuuttamme joitakin “virheitä”, kuten laskimme nauhurin pöydälle. Toisaalta haastateltavat romaninaiset sanoivat, etteivät romanitavat koske valtaväestön edustajia, eivätkä he siten odottaneet meiltä samanlaista käytöstä kuin muilta romaneilta.

Arkaluonteinen tieto voidaan määritellä lain mukaan, jossa arkaluonteisia asioita ovat muun muassa tutkittavien sosiaalietuuksia, terveydentilaa tai uskonnollisuutta koskevat tiedot. Tutkittavasta riippuen kuitenkin eri asiat voivat olla arkaluonteisia, ja Kuulan (2011) mukaan joissakin tapauksissa on järkevää jättää arkaluonteisuuden määrittelemisen tutkittavalle itselleen. Kulttuuriset ja tilannekohtaiset tekijät määrittävät sitä, mikä on arkaluonteista ja

mikä taas ei. (mt. 2011.) Tämän tutkielman haastatteluissa tuli esiin paljon esimerkiksi uskonnollisuuteen liittyviä asioita, joista haastateltavat myös mielellään puhuivat oma-aloitteisesti. Yhteiskunnallisesti on tärkeää tutkia myös arkaluonteisia asioita, eikä arkaluonteisuus ole este tutkimuksen tekemiselle. Arkaluonteisia asioita on kuitenkin tärkeää tutkia tutkimuseettisten normien puitteissa, ja tutkittavien yksityisyyttä sekä oikeuksia kunnioittaen. (Kuula 2011.)

Tutkimusta tehdessä kyse on aina tutkijan tekemistä valinnoista, joiden perusteella tulokset lopulta syntyvät. Olemme pyrkineet esittämään ja perustelemaan tekemämme valinnat mahdollisimman avoimesti tutkimuksen edetessä. Olemme tehneet tutkimuksellisia valintoja ja päätöksiä yhdessä neuvotellen ja vaihtoehtoisia tapoja pohtien. Joku toinen tutkija olisi saattanut tehdä toisenlaisia valintoja ja tulkintoja aineistosta, ja siten nostanut esiin toisenlaisia tuloksia.

6.3 Lopuksi

Toimijuus on hyvin laaja käsite ja sitä voi tarkastella monesta eri näkökulmasta. Toimijuuden tarkastelu arjen kautta on laaja ja siten haastava lähestymistapa, sillä siihen kuuluu hyvin monenlaisia asioita. Toisaalta tämä näkökulma toi esiin toimijuutta monella eri taholla, eikä vain yhden osa-alueen, kuten esimerkiksi työelämän, kautta. Koimme nimenomaan kokonaisuuden kiinnostavaksi ja tärkeäksi, joten emme ole pahoillamme tutkimusaiheen ja arki-käsitteen laajuudesta.

Toimijuuden analyysi kuuden modaliteetin kautta ei ole yksinkertaista, sillä modaliteetit kietoutuvat yhteen niin, että yhdestä arkisesta asiasta puhuttaessa olisi keinotekoista nähdä kyseinen asia vain yhden modaliteetin toteutumisenä. Voitaneen siis esimerkiksi sanoa, että osittain kulttuurisääntöjen noudattaminen on täytymistä, koska ne estävät tiettyjä asioita (esim. Olisi käytännön kannalta miellyttävää mennä keittiöön housuilla, mutta ei olisi mukavaa jos äiti ei pääsisi käymään, joten on käytettävä hametta) ja toisaalta sääntöjä halutaan noudattaa ja kunnioittaa.

Syrjintäkokemukset ovat vahva teema tässä tutkielmassa. Tutkielmastamme kävi ilmi, että ennakkoluulot ja syrjivät käytännöt vaikuttavat yhä syvällä yhteiskunnassamme, ja yhdenvertaisuuden toteutumattomuus on romaniniaisille arkipäiväinen kokemus. Romaneilla on pitkä historia suomalaisina ja erilaisia romanien asemaan keskittyviä tavoitteellisia ohjelmia, selvityksiä ja kampanjoita on ollut useampia. Silti romanien kokema syrjintä on toistuvaa ja yleistä. Romaneihin liittyvien ennakkoluulojen murtamisesta ja yleisten asenteiden muuttamisesta ei voi sysätä vastuuta romaneille itselleen, vaan ilmiöön tulisi vaikuttaa syrjintää tekevältä ja tuottavalta puolelta. Yksinomaan valtakulttuurin puolelta ei ole soveliaista sanella vähemmistökulttuurin muutostarpeita, vaan romanit tulisi kohdata yksilöinä, jotta luottamus- ja keskustelusuhde kulttuurien välillä toimisi. Avoimuus ja erilaisuuden hyväksyminen on tarpeen. Romaniväestön tulisi voida kohdata valtaväestöä ilman pelkoa syrjinnästä. Ei ole toivottavaa, että kulttuurien välille muodostuu kuilu ja vähemmistökulttuuriin kuulumisen alkaa tarkoittaa yhteiskunnasta syrjäyttämistä ja syrjäytymistä. Ilmiöön voitaisiin pyrkiä vaikuttamaan lisäämällä tietoisuutta romanikulttuurista ja tekemällä vieraasta tutumpaa. Romanikulttuuri on yllättävän vieras valtaväestölle, ainakin oman kokemuksemme mukaan. Tarvetta kulttuurien väliselle työlle on.

Keskustelu- ja luottamussuhde valtaväestön ja vähemmistön välillä on siis tärkeää. Luottamuksellinen suhde ei tarkoita liikaa varovaisuutta. Myös kulttuurien ongelmallisista piirteistä on voitava käydä keskustelua, ja esimerkiksi naisten oikeuksien on voitava toteutua yksilöoikeuksien edellyttämällä tavalla sekä vähemmistö- että valtakulttuurissa.

Romanien asemaan ja yhdenvertaisuuden toteutumiseen liittyvät selvitykset ja tämä tutkielma osoittavat, että näihin kysymyksiin liittyvälle tutkimustiedolle on tarvetta. Sosiaalityön eetoksen näkökulmasta olisi tärkeää jatkaa romaniaiheista tutkimusta, ja antaa ääni marginaalissa oleville vähemmistöille. Suomessa on romanien lisäksi muita etnisiä vähemmistöjä, kuten saamelaiset, joiden asemaan liittyen olisi tärkeää jatkaa tutkimustiedon hankkimista. Tutkimustietoa keräämällä ja jakamalla voidaan pyrkiä vaikuttamaan yhteiskunnallisiin epäkohtiin ja mahdollisesti parantaa vähemmistöjen asemaa. Tutkimuksen ja tiedon avulla voidaan pyrkiä ymmärtämään ja lieventämään ennakkoluuloja, jotka istuvat tiukassa tiettyjä väestöryhmiä kohtaan. Tutkimusta tulisi tehdä myös kattavasti monesta eri

näkökulmasta. Vaikka tässä tutkielmassa on esitetty romaninainisiin liittyviä näkökulmia, tulisi tutkimuksessa huomioida myös romanimpien näkökulma.

Toisaalta on tärkeää muistaa, että vaikka tässä työssä ja muissakin romaneihin liittyvissä tutkimuksissa tai selvityksissä puhutaan paljon kulttuurista ja eroista, ovat arkielämän välttämättömyydet hyvin samankaltaisia kulttuurista riippumatta. Huomiota on syytä antaa myös sille, että romanikulttuurissa on seikkoja, joista valtakulttuurissa voitaisiin katsoa mallia. Vanhempien kunnioittaminen ja toisista huolehtiminen eivät kuulosta huonoilta arvoilta. Toisaalta myös se, että romaneita leimataan työtä vältteleviksi tuo mieleen sen, että ehkä ylipäättään käsitys siitä, mikä mielletään työksi on yhteiskunnassamme kovin kapea. Haastattelemlamme naisilla oli monella työkokemusta, ja kaikki naiset elivät täydeltä kuulostavaa arkea riippumatta siitä, olivatko he palkkatyössä tai eivät.

Opimme pro gradu -tutkielmaa tehdessämme paljon romanikulttuurista ja olemme kiitollisia haastattelemllemme romaninainisille tarinoidensa jakamisesta kanssamme. Tutkielman tekeminen mahdollisti monta rikastuttavaa kohtaamista haastateltujen naisten lisäksi monen muun romanin kanssa. Matka aihepiiriin parissa oli silmiä avaava kokemus ja antoi mahdollisuuden peilata omia piilossa olevia ennakkoluuloja ja niiden syitä. Romaninaiset toivoivat, että heidät nähtäisiin yksilöinä eikä vain etnisen taustan edustajina. Tämän ajatuksen olemme sisäistäneet hyvin tutkielmaa tehdessämme.

7 Lähteet

Alex, L. & Lehti, A. (2013) Experiences of Well-Being Among Sami and Roma Women in a Swedish Context. *Health Care for Women International*, 34:707–726. Routledge. Saatavilla: <http://content.ebscohost.com/ContentServer.asp?T=P&P=AN&K=89047851&S=R&D=afh&EbscoContent=dGJyMNLLe80Sep7E40dvuOLCmr1CeprJSsq%2B4Sa6WxWXS&ContentCustomer=dGJyMPGqtU%2B3prFJuePfgex44Dt6fIA>

Archer, M. S. (2000). *Being human: The problem of agency*. Cambridge, U.K. ; New York: Cambridge University Press.

Bandura, A. (1995). *Self-efficacy in changing societies*. Cambridge ; New York: Cambridge University Press.

Bergman, S., Haskova, H., Pulkrabkova, K., Rantalaiho, M., Valiente, C., Uhde, Z. (2012) Women's movement's agency in child-care politics and policies. Teoksessa Halsaa, B., Roseneil, S., Sumer, S., Sümer, S. (2012) *Remaking Citizenship in Multicultural Europe: Women's Movements, Gender and Diversity*.

Elo, S. & Kyngäs, H. (2007) The qualitative content analysis process. Saatavilla: <https://onlinelibrary-wiley-com.ezproxy.jyu.fi/doi/epdf/10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x>

Emirbayer, M. & Mische, A. What is agency? Teoksessa Mike O'Donnel (toim.) (2010). *Structure and agency*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

Eskola, J. (2007a) 6-8? (Teema)haastattelututkimuksen toteuttamisesta. Teoksessa Viinamäki, L., Saari, E. & Ahola, A. (2007). *Polkuja soveltavaan yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen*. Helsinki: Tammi. S. 32–46.

Eskola, J. (2007b) Laadullisen tutkimuksen juhannustaiat. Laadullisen aineiston analyysi vaihe vaiheelta. Teoksessa Aaltola, J. & Valli, R. (2007). *Ikkunoita tutkimusmetodeihin: 2*,

Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin (2. korj. ja täyd. p.). Jyväskylä: PS-Kustannus.

Eskola, J. & Suoranta, J. (1998). *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.

Eteläpelto, A., Heiskanen, T., & Collin, K. (2011). Vallan ja toimijuuden monisäikeisyys. Teoksessa Eteläpelto, A., Heiskanen, T., Collin, K. (toim.) *Valta ja toimijuus aikuiskasvatuksessa*. (2011) Aikuiskasvatuksen tutkimusseura, 9-30.

EIOS. Euroopan ihmisoikeussopimus 63/1999

ESP. Euroopan sosiaalinen peruskirja 80/2002

Evans, M. (2013) The meaning of agency. Teoksessa Madhok, S., Phillips, A. & Wilson, K. (2013). *Gender, agency, and coercion*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 47–63.

Friman-Korpela, S. (2014) *Romanipolitiikasta romanien politiikkaan: Poliittisen asialistan ja toimijakonseption muutos 1900-luvun jälkipuoliskon Suomessa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Saatavilla:

https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/44810/978-951-39-6012-4_vaitos_1512_2014.pdf?sequence=1

Giddens, A. (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity Press.

Greimas, A. J. & Courtés, J. (1982). *Semiotics and language: An analytical dictionary*. Bloomington, Ind.: Indiana University Press.

Heiskala, R. (2000). *Toiminta, tapa ja rakenne: Kohti konstruktionistista synteesiä yhteiskuntateoriassa*. Helsinki: Gaudeamus.

Henkilötietolaki 523/1999

Hirsjärvi, S. & Hurme, H. (2001). *Tutkimushaastattelu: Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Yliopistopaino.

Hirvonen, H., Husso, M. (2012) laitos, Y. j. f., Philosophy, D. o. S. S. a. & Yhteiskuntapolitiikka. (2012). *Hoivatyön ajalliset kehykset ja rytmiristiriidat*. Työelämän tutkimusyhdistys ry.

Hitlin, S. & Elder, G. (2007). *Time, self, and the curiously abstract concept of agency*. San Francisco, Calif.: Sage.
<http://www.jstor.org/stable/pdf/20453074.pdf?refreqid=excelsior%3Aa15febf6e9f1f211ad6f629bf784e74e>

Ilmonen, K. (1994) Anthony Giddensin rakenteistumisteoria ja sen kritiikki. Teoksessa Heiskala, R. (1994). *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*. Helsinki: Gaudeamus.

Jokinen, E. (2005). *Aikuisten arki*. Helsinki: Gaudeamus.

Jyrkämä, J. (2013). Kolmas ikä, sukupuoli ja toimijuus. Teoksessa Ojala, H., Pietilä, I., Julkunen, R. & Jyrkämä, J. (2013). *Miehistä puhetta: Miehet, ikääntyminen ja vanhenemisen kulttuuriset mallit*. Tampere: Tampere University Press., 89–114.

Jyrkämä, J. (2008) Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä - hahmottelua teoreettis-metodologiseksi viitekehykseksi. Jyväskylä : Kasvun ja vanhenemisen tutkijat ry 2008. Gerontologia 22 (2008) : 4, 2. Artikkelit
<http://elektra.helsinki.fi/se/g/0784-0039/22/4/toimijuu.pdf>

Jyrkämä, J. (2007). Toimijuus ja toimijatilanteet - aineksia ikääntymisen arjen tutkimiseen. Teoksessa Seppänen, M., Karisto, A., Kröger, T., Jyrkämä, J. & Koskela, H. (2007). *Vanhuus ja sosiaalityö: Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välissä*. Jyväskylä: PS-kustannus, 195–217.

Karkulehto, S., Saresma, T., Harjunen, H. & Kantola, J. (2012) Intersektionaalisuus metodologiana ja performatiivisen intersektionaalisuuden haaste. *Kvinnforskning* 25, 4, s. 17–28. Saatavilla:

<http://elektra.helsinki.fi.ezproxy.jyu.fi/se/n/0784-3844/25/4/intersek.pdf>

Kazubowski-Houston, M. (2010). *Staging strife: Lessons from performing ethnography with Polish Roma women*. Montréal: McGill-Queen's University Press.

Keskinen, S. & Vuorinen, J. (2012) Erot, kuuluminen ja osallisuus hyvinvointiyhteiskunnassa. Teoksessa Keskinen, S., Vuori, J. & Hirsiaho, A. (2012). *Monikulttuurisuuden sukupuoli: Kansalaisuus ja erot hyvinvointiyhteiskunnassa*. [Tampere]: Tampere University Press : Taju [jakaja].

Koivu, P. (2018) *Yksintulleiden alaikäisten turvapaikanhakijoiden väkivaltakokemukset ja toimijuus matkalla Suomeen: Modaliteetit ja taktinen toimijuus nuorten kertomuksissa*. Pro gradu -tutkielma. Sosiaalityö. Jyväskylän yliopisto. Saatavilla:

<https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/58538/URN%3aNBN%3afi%3ajyu-201806143186.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Kuula, A. (2006). *Tutkimusetiikka: Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino.

Kuula, A. (2011). *Tutkimusetiikka: Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys* (2. uud. p.). Tampere: Vastapaino.

Kuronen, M. (2009) Feministinen tutkimus ja sosiaalityön tutkimus -kohtaamisia ja kohtaamattomuutta. Teoksessa Mäntysaari, M., Pohjola, A., Pösö, T., Kuronen, M., & Matthies, A. (2009). *Sosiaalityö ja teoria*. Jyväskylä: PS-kustannus. S. 111–130.

Lindberg, W. (2012) Suomen romanien uskonnollinen herääminen. Teoksessa Pulma, P. & Friman-Korpela, S. (2012). *Suomen romanien historia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Loyal, S. & Barnes, B. *Beyond Reform: Agency after theory*. Teoksessa Mike O'Donnell (2010). *Structure and agency*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

Madhok, S., Phillips, A. & Wilson, K. (2013). *Gender, agency, and coercion*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Mann, S. (2016). *The research interview: Reflective practice and reflexivity in research processes*. New York: Palgrave Macmillan.

Markkanen, A. (2003). *Luonnollisesti: Etnografinen tutkimus romaninaisten elämäntilasta*. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Mikkola, M. (2017) Euroopan sosiaaliset ihmisoikeudet ja Suomi. Teoksessa Nykänen, E., Kalliomaa-Puha, L. & Mattila, Y. (2017) *Sosiaaliset oikeudet: Näkökulmia perustaan ja toteutumiseen*. [Helsinki]: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Musolf, G. R. (2003). *Structure And Agency In Everyday Life: An Introduction To Social Psychology, Second Edition* Rowman & Littlefield.

Mäkinen, O. (2006). *Tutkimusetiikan ABC*. Helsinki: Tammi.

Nordberg, Camilla (2010) Tutut vieraat - Suomen romanit, työelämän marginaalissa? Teoksessa: Wrede, S. & Nordberg, C. (toim.) *Vieraita työssä. Työelämän etnistyvä eriarvoisuus*. Palmenia, Helsinki 2010, s. 254–273.

Ojala, H., Palmu, T. & Saarinen, J. (2009) Paikalla pysyvää ja liikkeessä olevaa: Feministisiä avauksia toimijuuteen ja sukupuoleen. Teoksessa: Ojala, H., Palmu, T. & Saarinen, J. (2009) *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*. Tampere: Vastapaino.

Perustuslaki 731/1999

Pohjola, A. (2011) Rakenteellisen sosiaalityön aika. Teoksessa Pohjola, A. & Särkelä, R. (toim.) Sosiaalisesti kestävä kehitys. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto., 207–224.

Ravnbøl, C. I. (2010). The Human Rights of Minority Women: Romani Women's Rights from a Perspective on International Human Rights Law and Politics. *International Journal on Minority and Group Rights*, 17(2010), 1–45. Saatavilla: http://curis.ku.dk/ws/files/61276276/ravnbol_ijmgr_article_2010.pdf

Rekola, T. (2012) Romanien varhaisvaiheet Suomessa: 1500-luvulta 1800-luvun puoliväliin. Teoksessa Pulma, P. & Friman-Korpela, S. (2012). *Suomen romanien historia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Ruuskanen-Parrukoski, P. (2018). *Palveluasuminen ikääntyneen asumisen kontekstina: Tapaustutkimus ikääntyneiden toimijuudesta sekä vallasta ja sosiaalisista suhteista*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Saaranen-Kauppinen, A. & Puusniekka, A. (2006) KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto [verkkójulkaisu]. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto [ylläpitäjä ja tuottaja]. Saatavilla: <<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/>>.

Seikkula, M. & Rantalaiho, M. (2012) Naiskansalaisuus romaniuden ja suomalaisuuden risteyksissä. Teoksessa Keskinen, S., Vuori, J. & Hirsiaho, A. (2012). Monikulttuurisuuden sukupuoli: Kansalaisuus ja erot hyvinvointiyhteiskunnassa. [Tampere]: Tampere University Press : Taju [jakaja].

Skeggs, B. (1997). *Formations of class and gender: Becoming respectable*. London: SAGE.

STM. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 3/2018. Suomen romanipoliittinen ohjelma (ROMPO) 2018-2022. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki: 2018. Saatavilla: http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/160845/03_18_Suomen%20romanipoliittinen%20ohjelma_2018_2022_web.pdf?sequence=1&isAllowed=y

STM. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2009:48. Suomen romanipoliittinen ohjelma: Työryhmän esitys. Saatavilla:

<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-2912-8>

STM. Sosiaali- ja terveysministeriö (2004) Suomen romanit: Finitiko romaseele. Sosiaali- ja terveysministeriön esitteitä. Helsinki, 2004. Saatavilla:

https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/74503/suomen_romanit.pdf?sequence=1

Stenroos, M. (2012) Aatteet ja vaatteet. Teoksessa Pulma, P. & Friman-Korpela, S. (2012). *Suomen romanien historia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Sulkunen, P. & Törrönen, J. (1997). *Semioottisen sosiologian näkökulmia: Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys*. [Helsinki]: Gaudeamus.

SVT. Suomen virallinen tilasto: Väestön koulutusrakenne [verkkójulkaisu].

ISSN=1799-4586. 2012, Liitetaulukko 1. 15 vuotta täyttänyt väestö koulutusasteen ja sukupuolen mukaan 2012 . Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 1.9.2018]. Saatavilla:

http://www.stat.fi/til/vkour/2012/vkour_2012_2013-12-04_tau_001_fi.html

Syrjä, H. & Valtakari, M. (2008) Romanien pitkä matka työn markkinoille: Tutkimus romanien työmarkkinoille sijoittumisen edistämisestä. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö, julkaisuja 22/2008.

Taskinen, A. (2016). *Nuoren toimijuus vanhempien päihdeongelman ja lähisuhdeväkivallan läheisyydessä: Modaliteettianalyysi nuorten kirjoituksista Varjomaailma -internetsivustolla*.

Pro gradu -tutkielma. Sosiaalityö. Jyväskylän yliopisto. Saatavilla:

<https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/53089/URN%3aNBN%3afi%3ajyu-201702221509.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Tervonen, M. (2012a) Kiertolaisia, silmätikkuja ja rajojen ylittäjiä: 1800-luvun lopulta toiseen maailmansotaan. Teoksessa Pulma, P. & Friman-Korpela, S. (2012). *Suomen romanien historia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Tervonen, M. (2012b) Romanit ja suuri muutos. Teoksessa Pulma, P. & Friman-Korpela, S. (2012). *Suomen romanien historia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Tiilikainen, M. (2007). *Arjen islam: Somalinaisten elämää Suomessa* (4. p. 2007.). Tampere: Vastapaino.

Tuomi, J. & Sarajärvi, A. (2018). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi* (Uudistettu laitos.). Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Tuomi, J. & Sarajärvi, A. (2009). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi* (6. uud. laitos.). Helsinki: Tammi.

Törmä, S. (2017) Lähisuhdeväkivalta romaninaisen elämässä. Teoksessa Niemi, J., Kainulainen, H. & Honkatukia, P. (2017). *Sukupuolistunut väkivalta: Oikeudellinen ja sosiaalinen ongelma*. Tampere: Vastapaino.

Vaattovaara, V. (2015) Elämäkulkua ja toimijuus. Lapin maaseudun nuorista aikuisiksi 1990-2011. Väitöskirja. Lapin yliopisto.

Virkola, E. (2014). Toimijuutta, refleksiivisyyttä ja neuvotteluja - muistisairaus yksinasuvan naisen arjessa. Jyväskylä: University of Jyväskylä.

Viljanen, A. (2012) Romanikulttuurin muuttuvat muodot ja pysyvät rakenteet. Teoksessa Pulma, P. & Friman-Korpela, S. (2012). *Suomen romanien historia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Vähemmistövaltuutettu (2014) Erilaisena arjessa. Selvitys romanien syrjintäkokemuksista. Helsinki: Kokojuuva Oy. Saatavilla:

[https://www.syrjinta.fi/documents/10181/10850/52878_romaniselvitys_verkkoon+\(1\).pdf/584516fc-d3a7-4f88-8ecc-c8b2271ebf41](https://www.syrjinta.fi/documents/10181/10850/52878_romaniselvitys_verkkoon+(1).pdf/584516fc-d3a7-4f88-8ecc-c8b2271ebf41)

Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014